

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

COUNCIL OF EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

«Արդարադատության մատչելիության խթանում Արևելյան գործընկերության երկրներում խտրականության, ատելության հանցագործությունների եւ ատելության խոսքի գոհերի համար՝ արտադատական կարգով փոխհատուցման մեխանիզմների միջոցով» ծրագիր

Վերջնական տարբերակ

Համեմատական ուսումնասիրություն՝ ատելության խոսքի օրենքների եւ ՀՀ օրենսդրության վերաբերյալ

Չարա Բակալիս եւ Արա Ղազարյան

2020 ԹՎԱԿԱՆԻ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 7

Սույն փաստաթուղթը կազմվել է որպես Եվրոպական միության եւ Եվրոպայի խորհրդի կողմից համատեղ ֆինանսավորվող՝ Գործընկերություն հանուն լավ կառավարման (ԳԼԿ II) շրջանակներում իրականացվող «Արդարադատության մատչելիության խթանում Արևելյան գործընկերության երկրներում խտրականության, ատելության հանցագործությունների եւ ատելության խոսքի գոհերի համար՝ արտադատական կարգով փոխհատուցման մեխանիզմների միջոցով» ծրագրի մաս: Այստեղ արտահայտված տեսակետները որեւէ կերպ չեն կարող համարվել կողմերից որեւէ մեկի պաշտոնական տեսակետ:

Ներածություն	3
Առաջարկությունների ամփոփ նկարագիր	5
Գլուխ 1. Միջազգային կառուցակարգերը եւ ատելության խոսքը	9
1. Ատելության խոսքի սահմանումը	9
2. Ատելության խոսքի մասին ՀՀ օրենքները	14
3. Ատելության խոսքը, ազատ արտահայտվելու իրավունքը եւ միջազգային կառուցակարգերը	19
4. Եզրակացություն	28
Գլուխ 2. Օրենսդրական բարեփոխումների առաջարկություններ.....	30
1. Ատելության խոսքի վերաբերյալ դրույթները	30
2. Պաշտպանվող հատկանիշների տեսակները	43
3. Ատելության խոսքը կարգավորող այլ իրավախախտումներ	47
4. Եզրակացություն	50
Գլուխ 3. Առցանց ատելության կարգավորումը	52
1. «Անցանց հանցագործությունը առցանց հանցագործություն է»	54
2. Համացանցային ընկերությունների պատասխանատվությունը.....	55
3. Համացանցը կարգավորող՝ ՀՀ գործող օրենքները.....	56
4. Միջազգային կառուցակարգերը եւ պարտավորությունները	57
5. Սոցիալական ցանցերի օպերատորների եւ առցանց ատելության խոսքի կարգավորումը	62
Գլուխ 4. Կիրառումը եւ կիրարկումը	67
1. Իրավունակությունը եւ կիրառումը	67
2. Վերապատրաստումը	68
3. Տվյալների հավաքագրումը եւ վիճակագրությունը	70
4. Դեպքերի մասին հաղորդումներ չներկայացնելը	71
5. Լրացուցիչ միջոցները	71
6. Եզրակացություն	72
Երախտագիտության խոսք.....	72
Հավելված	74
1. Միջազգային նորմերը	74
2. Ազգային նորմերը.....	77

Ներածություն

Մույն զեկույցի նպատակն է ատելության խոսքի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսդրությունը վերլուծելը եւ բարեփոխման կարիք ունեցող ոլորտները որոշելը: Զեկույցում Հայաստանի օրենսդրությունը համեմատվում է ատելության խոսքի վերաբերյալ միջազգային եւ տարածաշրջանային կառուցակարգերի հետ, օրինակներ են բերվում Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների իրավակարգավորումներից՝ ներկայացնելու համար առաջարկություններ օրենսդրական բարեփոխումների նպատակով:

Առաջին գլուխը կենտրոնանում է Հայաստանում ատելության խոսքի գործող դրույթների վրա: Այնուհետեւ նկարագրվում են համապատասխան միջազգային եւ տարածաշրջանային կառուցակարգերը, որից հետո գնահատվում է, թե որքանով է Հայաստանը համապատասխանում այդ կառուցակարգերի առջև իր պարտավորություններին: Հատուկ շեշտադրվում է Ռասիզմի եւ անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովի (ՌԱԵՀ) [Ընդհանուր քաղաքականության Թիվ 15 հանձնարարականը՝ ատելության խոսքի դեմ պայքարի վերաբերյալ \(այսուհետ՝ Թիվ 15 ԸԲՀ\)](#): Սա համապարփակ փաստաթուղթ է, որում սահմանված են մի շարք միջոցներ այն մասին, թե ինչպես կարող են պետությունները ամրապնդել ատելության խոսքի վերաբերյալ իրենց ընդհանուր մոտեցումները: Զեկույցի այս մասում նշված են նաև օրենսդրական դաշտում առկա բացերի մասին, որոնց մասին մանրամասնորեն խոսվում է հաջորդ գլուխներում:

Երկրորդ գլուխը կենտրոնանում է այդ բացերի վրա: Դրանում ներկայացված են առաջարկություններ այն մասին, թե ինչպես կարող են այդ բացերը լրացվել՝ հիմնվելով Եվրոպայի խորհրդի երկրների փորձի վրա: Որպես այս ուսումնասիրության մաս՝ անցկացվել են հարցազրույցներ տարբեր երկրների մի շարք փորձագետների հետ՝ Եվրոպական երկրներում զարգացումների եւ միտումների մասին ընդհանուր պատկեր ստանալու նպատակով: Հետազոտության առարկա երկրները որոշվել են ըստ աշխարհագրության, քաղաքականության, մշակույթի, մեծության եւ պատմության: Այդ երկրներն են Դանիան, Ֆրանսիան, Գերմանիան, Մոլդովան, Մոնտենեգրոն, Ռումինիան, Սերբիան, Իսպանիան, Ուկրաինան եւ ՄԹ-ն:

Երրորդ գլուխը կենտրոնանում է ատելության խոսքի առցանց կարգավորման վրա: Ատելության խոսքը համացանցում հարաբերականորեն նոր երեւույթ է և այս տիրույթում ատելության խոսքի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու հետ կապված այլ՝ առավել թիրախավորված մոտեցում է անհրաժեշտ օրենսդրությունը բարեփոխելու համար:

Վերջին գլուխը վերաբերում է օրենսդրության կիրառման եւ կիրարկման հետ կապված որոշ ավելի լայն խնդիրների: Այս գլխում ընդգծվում է առավել լայն

կառուցվածքային փոփոխությունների կարեւորությունը, որոնք պահանջվում են երաշխավորելու համար, որ օրենսդրությունը լինի գործող:

Սույն զեկույցը մշակվել է Հայաստանի իշխանությունների, մասնավորապես՝ Արդարադատության նախարարության խնդրանքով՝ որպես Եվրոպայի խորհրդի՝ իր անդամ պետություններին համագործակցության տարբեր ծրագրերի միջոցով առաջարկվող աջակցության մի մաս: Ջեկույցը կազմվել է Եվրոպական միության եւ Եվրոպայի խորհրդի կողմից համատեղ ֆինանսավորվող՝ Գործընկերություն հանուն լավ կառավարման (ԳԼԿ II) շրջանակներում իրականացվող «Արդարադատության մատչելիության խթանում Արեւելյան գործընկերության երկրներում խտրականության, ատելության հանցագործությունների եւ ատելության խոսքի զոհերի համար՝ արտադատական կարգով փոխհատուցման մեխանիզմների միջոցով» ծրագրի համատեքստում:

Առաջարկությունների ամփոփ նկարագիր

Առաջարկություն 1. Թեև Քրեական օրենսգրքի 226-րդ հոդվածը հրապարակայնորեն արված հայտարարությունների համար նախատեսում է առավել ծանր պատիժ, քան ոչ հրապարակային հայտարարությունների համար, փաստը մնում է այն, որ ոչ հրապարակային հայտարարությունները որպես հանցագործության օբյեկտիվ հատկանիշ նույնպես ներառված են հանցակազմի մեջ: Այս առնչությամբ Հայաստանի քրեական օրենսդրությունը ներկայումս չափազանց լայն սահմանում է տրամադրում: Որպեսզի հոդվածը համապատասխանի ՌԱԵՀ ԸՔԹԻՎ 15 հանձնարարականին, առաջարկվում է, որ *226-րդ հոդվածը սահմանափակվի հրապարակայնորեն արված հայտարարություններով* բոլոր հանգամանքների ներքո՝ այդպիսով «հրապարակային» տարրը դարձնելով իրավախախտման նյութաիրավական մաս, այլ ոչ թե արարքը ծանրացնող հանգամանք անձին դատապարտելիս: Այս առաջարկությունը պետք է դիտարկվի նվազ ծանրության դեպքերը կարգավորելու նպատակով քաղաքացիական եւ վարչական բնույթի իրավական կառուցակարգերի առկայության շրջանակում, որի մասին առավել մանրամասնորեն քննարկվում է ստորել՝ 5-րդ եւ 6-րդ առաջարկություններում:

Առաջարկություն 2. Իրավական որոշակության ապահովման և ՔՔԻՄԴ-ի, ՌԽՎՄԿ-ի եւ ԸՔՀ ԹԻՎ 15 հանձնարարականի հիմքով ստանձնած պարտավորությունները կատարելու նպատակով, ինչպես նաեւ հետազոտության առարկա երկրների հետ Հայաստանի օրենսդրությունը համապատասխանեցնելու նպատակով առաջարկվում է Քրեական օրենսգրքով հստակորեն սահմանել *ատելություն արտահայտող նյութերի տարածումն ու բաժանումը* որպես հանցագործության ինքնուրույն հատկանիշներ:

Առաջարկություն 3. ՀՀ օրենսդրությունը պետք է առավել հստակորեն սահմանի «բռնություն հրահրելու» հանցակազմը՝ ապահովելու համար, որ հոդվածը ներառի բռնությունը առավել նրբորեն խրախուսելու դեպքերը, որոնք չեն կարգավորվում 226.2 հոդվածի «բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերով»: Ի հավելումն, ողջունելի է Քրեական օրենսգրքի նախագծի 314-րդ հոդվածում <<անհանդուրժողականություն>> եզրի ներառելը: Տարընթերցումից խուսափելու համար առաջարկվում է, որ «խտրականություն» եզրը նույնպես ներառվի հոդվածում, որպեսզի չենթադրվի, որ «անհանդուրժողականությունը» ներառված է «խտրականություն» եզրում:

Առաջարկություն 4. Որպեսզի օրենսդրությունն առավել համապատասխանի ԵՄ

Շրջանակային որոշմանը եւ ԸՔՀ Թիվ 15 հանձնարարականին, ինչպես նաեւ քրեական եւ վարչական դրույթների միջեւ տարբերակում կատարելու համար (որը կքննարկվի ստորեւ) առաջարկվում է, որ քրեական օրենսդրության մեջ ատելության խոսքի դրույթները սահմանափակվեն այն արարքներով, երբ ատելություն կամ բռնություն կամ խտրականություն հրահրելու գործողությունները կատարվում են դիտավորությամբ կամ հանցավոր անփութությամբ: Արդյունքում, քրեական իրավունքը կընդգրկի ատելության խոսքի ամենածանր դրսևորումները եւ հնարավորություն կտա, որ սուբյեկտիվ դիտավորության առավել նվազ լրջության դեպքերը կարգավորվեն վարչական օրենսդրությամբ: Եթե կա հավանականություն, որ արարքը կարող է հանգեցնել ատելության, բռնության կամ խտրականության, սակայն միևնույն ժամանակ բացակայում է անձի դիտավորությունը կամ հանցավոր անփութությունը որպես արարքի սուբյեկտիվ հատկանիշներ, կառաջարկեինք նման դեպքերի համար կիրառել վարչական օրենսդրության կարգավորում, քանի որ այդ դեպքում կարգավորման նպատակը կլինի ոչ թե անձին պատժելը, այլ հասարակական կարգի պահպանությունը:

Առաջարկություն 5. Առաջարկվում է սահմանել վարչական իրավախախտման առանձին տեսակ՝ խտրականություն, բռնություն եւ ատելություն հրահրող խոսքի կարգավորման համար, որի կիրառության համար սահմանված լինի ոչ այնպիսի բարձր շեմ, ինչպես քրեական հանցագործության համար, ինչպես օրինակ՝ դիտավորության, հանցավոր անփութության կամ հրապարակայնության օբյեկտիվ հատկանիշների առկայությամբ կատարված արարքներ: Նման կարգավորումը կարող է օգտագործվել ընդլայնելու համար ատելության խոսքի կարգավորման շրջանակները՝ արտացոլելու համար Հայաստանի մշակույթի եւ պատմության հետ կապված կոնկրետ խնդիրներ, որոնք առանձնապես լուրջ բնույթ ունեն, ինչպես օրինակ՝ Ադրբեջանի հետ հարաբերությունները:

Առաջարկություն 6. Հայաստանի կառավարությանը հորդորում ենք ընդունել հակախտրականության վերաբերյալ օրենքի նախագիծը՝ որպես հասարակության մեջ այնպիսի անհավասարություններ վերացնելու նկատմամբ բազմակողմ մոտեցման մաս, որոնք խորանում կամ ծագում են ատելության խոսքի հետեւանքով: Խրախուսում ենք օրենքում ընդգծել անհավասարության եւ ատելության խոսքի միջեւ կապը՝ ատելության խոսքի վերաբերյալ օրենսդրության արդյունավետությունն ապահովելու նպատակով:

Առաջարկություն 7. Օրենսդրության մեջ սեռական կողմնորոշումը եւ գենդերային ինքնությունն ուղղակիորեն սահմանելը Հայաստանի Հանրապետության կողմից հանձնառության հստակ ազդանշան կլինի այն մասին, որ պետությունը

ցանկանում է ապահովել իր բոլոր քաղաքացիների հավասարությունը, եւ դա անշուշտ կնպաստեր այդ պաշտպանվող հատկանիշների հիմքով ատելության խոսքի օրենսդրության կիրառմանը: Սա նախընտրելի տարբերակ է նաեւ Թիվ 15 ԸՔՀ-ի ներքո: Թեւ Հայաստանում խտրականության արգելքով պաշտպանվող հատկանիշների բաց ցանկը նշանակում է, որ սեռական կողմնորոշումը եւ գենդերային ինքնությունը սկզբունքայնորեն կարգավորվում են օրենսդրությամբ, սակայն այս մոտեցումը չի ապահովում պաշտպանության այնպիսի մակարդակ, ինչպիսին առկա է երկրների մեծ մասում և ինչպիսին առաջարկվում է ՌԱԵՀ-ի՝ Հայաստանի մասին զեկույցով:

Առաջարկություն 8. Ապահովել, որ ատելության խոսքին առնչվող բոլոր օրենքները, ինչպես օրինակ՝ «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքը, պաշտպանվող հատկանիշների մասով համապատասխանեցվեն սույն զեկույցի 7-րդ առաջարկության հետ:

Առաջարկություն 9. Բարելավել օրենքները խմբակային արարքների առնչությամբ՝ Թիվ 15 ԸՔՀ-ի պահանջներին համապատասխանելու նպատակով:

Առաջարկություն 10. Առաջարկվում է, որ ատելության նյութերի տարածմանն առնչվող ցանկացած իրավախախտում սահմանվի այնպես, որ հստակորեն կիրառելի լինի նաեւ համացանցով տարածվող նյութերի նկատմամբ:

Առաջարկություն 11. «Կիբեռհանցագործությունների մասին» կոնվենցիայի «Համակարգչային համակարգերի միջոցով կատարվող ռասիստական եւ քսենոֆոբիական բնույթի արարքների քրեականացման մասին» լրացուցիչ արձանագրության հետ համապատասխանելիությանը կարելի է հասնել երկու եղանակով: Կարելի է սահմանել նոր առանձին իրավախախտում՝ սահմանելով համակարգչային համակարգերի միջոցով կատարվող սպառնալիքը որպես ինքնուրույն իրավախախտում, կամ, փոխարենը, սպառնալիքը որպես հանցագործության հատկանիշ սահմանող յուրաքանչյուր հոդվածում առանձին դրույթով հավելել առ այն, որ տվյալ իրավախախտումը վերաբերում է նաև առցանց եղանակով հնչեցված սպառնալիքին:

Առաջարկություն 12. Առաջարկվում է, ի հավելումն 226-րդ հոդվածի առաջարկվող փոփոխությունների (ինչպես օրինակ՝ դրա կիրառությունը սահմանափակելով միայն «հրապարակային» հայտարարությունների նկատմամբ)՝ սահմանել նաև, որ հոդվածը կիրառելի է նաև առցանց տիրույթի նկատմամբ:

Առաջարկություն 13. Անհրաժեշտ է էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին օրենքի 12-րդ եւ 51-րդ հոդվածները բարեփոխել այնպես, որ դրանք համապատասխանեն ազատ արտահայտվելու իրավունքին: Նախ, դա կպահանջի առավել կոնկրետ հղումներ արգելված խոսքի տեսակներին: Համապատասխան դրույթները պետք է արտացոլեն այն կարգավորումները, որոնք կիրառվում են նաև ֆիզիկական անձանց նկատմամբ՝ ինչպես ընդգծված է նախորդ գլխում: Դրանք պետք է ներառեն նաև պաշտպանվող հատկանիշների նույն ցանկը: Երկրորդ, կարգավորող մարմնի համար սահմանված պատժամիջոցները պետք է ընդլայնվեն ու ներառեն տուգանքներ եւ այլ միջոցներ: Համացանցային ընկերությունների կարգավորումը զարգացող ոլորտ է, որն առավել մանրամասնորեն ներկայացված է ստորեւ:

Առաջարկություն 14. Ընդունել «Իրավահավասարության ապահովման մասին» օրենքը, ներառյալ՝ Օմբուդսմենի գրասենյակի համար սահմանելով օրենքով սահմանված կարգով նախնական բողոքներ քննելու հնարավորություն:

Առաջարկություն 15. Ատելության խոսքը պետք է ներառվի դատավորների, դատախազների եւ քննիչների և ունկնդիրների համապատասխան խմբերի վերապատրաստման ծրագրերում՝ ապահովելու համար, որ նրանք յուրացնեն օրենսդրությունը, ըմբռնեն դրա կարեւորությունը եւ ատելության խոսքի ազդեցությունը գոհերի եւ ընդհանուր առմամբ հասարակության վրա: Ոստիկանության ակադեմիան պետք է որդեգրի նույն մոտեցումը:

Առաջարկություն 16. Ստեղծել տվյալների տարանջատված հավաքագրման ազգային համակարգ՝ ապահովելու համար իրավախախտումների պատշաճ գնահատում եւ մշտադիտարկում:

Առաջարկություն 17. Դիտարկել ատելության խոսքի հաղորդում ներկայացնելու համակարգի բարելավման տարբերակներ՝ հասարակական կազմակերպությունների հետ համագործակցության միջոցով: Դիտարկել նաև հաղորդում ներկայացնելու առցանց տարբերակը:

Առաջարկություն 18. Դիտարկել ոչ օրենսդրական միջոցները, ինչպես օրինակ՝ առցանց ատելության խոսքը վերացնելու նպատակով իրազեկվածության բարձրացմանն ուղղված քարոզարշավները:

Գլուխ 1. Միջազգային կառուցակարգերը եւ ատելության խոսքը

Սույն գլխում ներկայացված է ատելության խոսքի վերաբերյալ ՀՀ գործող օրենսդրությունը և դրա համեմատական վերլուծությունը միջազգային նորմերի հետ: Դրանում վերլուծված է նաև ատելության խոսքի հետ կապված որոշ նախնական՝ իրավական սահմանման հետ կապված խնդիրներ: Սույն եւ հաջորդ գլխի ուշադրության կենտրոնում են անցանց ատելության խոսքը, մինչդեռ առցանց ատելության խոսքին առանձին անդրադարձ կարվի 3-րդ գլխում:

Սույն գլուխը սկսվում է ատելության խոսքի իրավական սահմանման մասին քննարկմամբ: Դրան հետևում է ատելության խոսքի վերաբերյալ ՀՀ օրենսդրությամբ գործող դրույթների վերլուծությունը: Հաջորդիվ, զեկույցը ամփոփում է ատելության խոսքի վերաբերյալ միջազգային կառուցակարգերը, որոնցում ներկայացվում է, թե որքանով է Հայաստանի օրենսդրությունը համապատասխանում միջազգային պարտավորություններին՝ նշելով օրենսդրական բացերը:

1. Ատելության խոսքի սահմանումը

Առաջին հարցը, որին պետք է պատասխանել այս զեկույցում, այն է՝ ի՞նչ է ատելության խոսքը: Այդուհանդերձ, այս հարցին դժվար է պատասխանել:

Չկա ատելության խոսքի համաձայնեցված սահմանում ո՛չ միջազգային, ո՛չ եվրոպական մակարդակում: Անշուշտ, միջազգային այն կառուցակարգերը, որոնք կդիտարկենք այս գլխում, չեն նախատեսում ատելության խոսքի սահմանումներ ընդհանրապես, այլ փոխարենը, դրանցով շատ ընդհանրական եզրույթներով պետություններին տրվում են ուղղորդումներ օրենսդրորեն արգելելու խոսքի որոշ տեսակներ: [Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ Ատելության խոսքի վերաբերյալ 1997 թվականի հանձնարարականով](#) (այսուհետ՝ ՆԿ հանձնարարական, իսկ Նախարարների կոմիտեն՝ ՆԿ) փորձ է արվել առաջին անգամ ներկայացնել ատելության խոսքի սահմանում, որը շարադրված է այսպես.

*«Արտահայտվելու բոլոր ձևերը, որոնք տարածում, հրահրում, խթանում կամ արդարացնում են ռասայական **ատելությունը**, այլատյացությունը, հակասեմականությունը կամ **անհանդուրժողականության** վրա հիմնված ատելության այլ ձևեր, ներառյալ՝ անհանդուրժողականությունը արտահայտված ազգային փոքրամասնությունների, միգրանտների եւ ներգաղթյալ ծագում ունեցող անձանց դեմ ագրեսիվ ազգայնամոլությամբ եւ էթնոցենտրիզմով, **խտրականությամբ եւ թշնամանքով**»^{1 2}:*

¹ Ատելության խոսքի վերաբերյալ Նախարարների կոմիտեի Թիվ R (97) 20 հանձնարարականն անդամ պետություններին:

² Տե՛ս նաեւ ատելության խոսքի սահմանումը, որը նշված է ՌԱԵՀ-ի ԹԻՎ 15 ԸՔՀ-ի ներածական մասում:

Այս սահմանման մեջ մուգ ընդգծված բառերը ցույց են տալիս, որ ատելության խոսքն ընդգրկում է ավելին, քան ատելության արտահայտումը: Փաստորեն, սույն զեկույցում ուսումնասիրված պետությունների իրավական համակարգում հանդիպող՝ ատելության խոսքի հետ կապված իրավախախտումների լայն շարքը հաշվի առնելով՝ պարզ է դառնում, որ ատելության խոսքը կարող է արտահայտված լինելու հետևյալ ձևակերպումներով.

- o հայտարարություններ, որոնք **սպառնում, ծաղրում** կամ **նվաստացնում են**³ (Դանիա).
- o **ատելություն** կամ **խտրականություն** հրահրելը⁴ (Ռումինիա).
- o **ատելություն** կամ **անհանդուրժողականություն** հրահրելը կամ խորացնելը⁵ (Սերբիա).
- o **գերազանցության** կամ **անհանդուրժողականության** կամ **խտրականության գաղափարներ տարածելը**⁶ (Սերբիա).
- o **թշնամանք** կամ **ատելություն** հրահրելը⁷ (Ուկրաինա).
- o **ատելություն** կամ **բռնություն** կամ **կամայական միջոցներ գործադրելուն** հրահրելը, կամ **արժանապատվության ոտնահարումը՝ վիրավորելով, չարամտորեն չարախոսելով կամ զրպարտելով**⁸ (Գերմանիա).
- o **ատելություն** առաջացնելը, տարածելը, քարոզելը կամ արդարացնելը⁹ (Մոլդովա).
- o **ատելություն, թշնամանք, խտրականություն կամ բռնություն** խթանելը, դրանց նպաստելը կամ դրանք հրահրելը (Իսպանիա)¹⁰.
- o **խտրականություն, ատելություն կամ բռնություն** հրահրելը (կամ սադրելը)¹¹ (Ֆրանսիա).
- o **ատելություն սերմանելը**¹²(ՄԹ):

ՆԿ հանձնարարականում *շեղատառերով* նշված բառերն ընդգծում են ատելության խոսքի սահմանման մեկ այլ կարևոր հայեցակետ. այն ատելությամբ լի խոսք է՝ ուղղված *մարդկանց կոնկրետ խմբերին*: ՆԿ հանձնարարականը բավականին նեղ է, եւ ինչպես կտեսնենք հաջորդ գլխում, ուսումնասիրության ենթարկված երկրների մեծ մասը, այդ թվում՝ Հայաստանը, ընդունում են

³ Դանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 266բ:

⁴ Ռումինիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 369:

⁵ Սերբիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 317:

⁶ Սերբիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 387:

⁷ Ուկրաինայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 161:

⁸ Գերմանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 130, (1) 1 եւ 2:

⁹ «Ազատ արտահայտվելու իրավունքի մասին» Թիվ 64/2010 օրենք, Մոլդովա:

¹⁰ Իսպանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 510:

¹¹ «Մամուլի ազատության մասին» օրենք, 1881 թվական (Ֆրանսիա), հոդված 23 եւ հոդված 24:

¹² «Հասարակական կարգի մասին» օրենք, 1986 թվական (Անգլիա, Շոտլանդիա, Ուելս), հոդված 18:

պաշտպանվող հատկանիշների ավելի լայն շարք: Այդուհանդերձ, պարզ է, որ կան սահմանափակումներ, թե ինչպիսի խմբեր կարող են անցնել ատելության խոսքի օրենքների պաշտպանության տակ: Դա այն պատճառով է, որ այդ օրենքների հիմքում ընկած նպատակը լայն առումով պաշտպանություն տրամադրելն է մարդկանց այն խմբերին, որոնք ենթարկվել են խտրականության ինչպես պատմականորեն, այնպես էլ ներկայումս, ինչպես նաև թիրախավորելն է այն խոսքը, որը վնասակար է, քանի որ խորացնում է հասարակության մեջ առկա անհաղթահարելի բացերը:

Սահմանման հետ կապված խնդիրն այնուհետև բարդանում է, երբ մենք գիտակցում ենք ատելության խոսքի *ընդհանուր* սահմանումների եւ *հրավական* սահմանումների միջեւ առկա տարբերությունները: [ՄԱԿ-ն ատելության խոսքի վերաբերյալ իր գործողությունների ծրագրում](#) տվել է ատելության խոսքի ընդհանուր սահմանումը, որն ունի հետևյալ շարադրանքը.

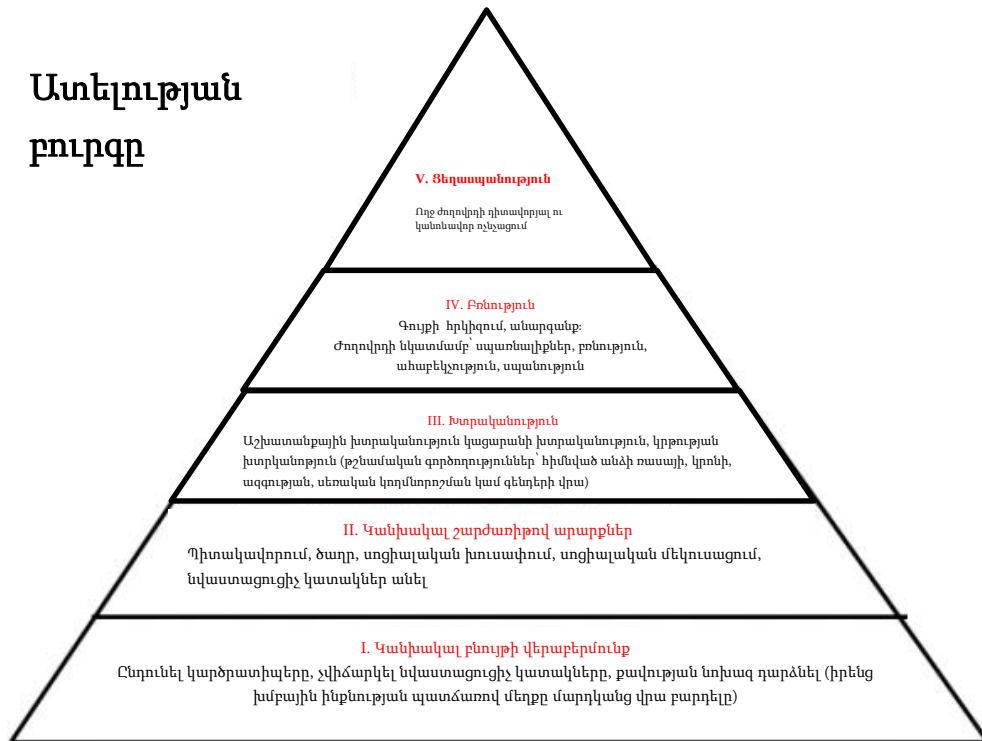
«խոսքի միջոցով, գրավոր կամ վարքագծի միջոցով հաղորդակցման ցանկացած տեսակ, որը հարձակողական բնույթ է կրում կամ օգտագործում է նվաստացուցիչ կամ խտրական խոսք՝ ուղղված անձին կամ խմբին՝ այն բանի հիման վրա, թե ովքեր են նրանք, այլ կերպ ասած՝ նրանց կրոնի, էթնիկական պատկանելության, ազգության, ռասայի, մաշկի գույնի, ծագման, սեռի կամ ինքնության այլ գործոնի հիման վրա»¹³:

Այս ընդհանուր սահմանումն ավելի լայն է, քան ՆԿ հանձնարարականը եւ կարող է ներառել խոսքի բոլոր տեսակները, որոնք, լինելով վիրավորական եւ վնասակար, միաժամանակ պարտադիր չէ, որ համարվեն խոսքի այնպիսի տեսակ, որը պետք է օրենքով արգելվի: Այդուհանդերձ, նշված սահմանումը ներառում է վերելում նշված երկու խիստ կարեւոր տարրեր, մասնավորապես՝ որ խոսքը պետք է լինի խտրական կամ հարձակողական, եւ այն փաստը, որ այն պետք է ուղղված լինի մարդկանց կոնկրետ խմբին՝ որոշակի հատկանիշների հիման վրա: Հաշվի առնելով այս սահմանման լայն բնույթը, պարզ է, որ ատելության խոսքն օրենսդրորեն սահմանելու փորձ կատարելիս ատելության խոսքի ընդհանուր սահմանումը չէ, որ պետք է հաշվի առնել, այլ փոխարենը՝ ընկալումն այն մասին, թե որտեղ պետք է լինի բաժանարար գիծն ատելությամբ լի այն խոսքի, որը, սակայն, պետք է շարունակի համարվել օրինական, եւ այն խոսքի միջեւ, որը բավարար լուրջ է եւ վտանգավոր և որպես այդպիսին պահանջում է օրենքի կոդից միջամտություն, սակայն այնպես, որ չխախտվի ազատ արտահայտվելու իրավունքը:

Զրպարտության դեմ պայքարի լիզան օգտագործում է «ատելության բուրգը», որն առավելապես օգտագործվում է բացատրելու համար, թե ինչու պետք է քրեականացվի եւ կարգավորվի ատելության խոսքը, եւ ինչպես է դա անելը

¹³<https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf> (վերջին մուտքը՝ 2020 թվականի հուլիսի 27-ին):

ծառայում ժողովրդավարական արժեքներին աջակցելուն եւ կանխում կողմնակալության շարժառիթով բռնությունը եւ, ամենաձայրահեղը՝ ցեղասպանությունը:

Բուրգն օգտակար է նաեւ ցույց տալու համար, թե ինչպես է ատելության խոսքը հաճախ օգտագործվում որպես համապարփակ եզրույթ՝ խոսքի մի շարք տարբեր տեսակների համար, որոնք իրականում ավելի խորը վերլուծության եւ ավելի շատ մտածելու կարիք ունեն՝ որոշելու համար, թե դրանք ինչպես եւ որքանով պետք է արգելվեն օրենքով ¹⁴: Այս բուրգն օգտակար է նաեւ Հայաստանում իրավիճակը հասկանալու համար: Քաղաքացիներին եւ հանրությանը ներկայումս մտահոգող ատելության խոսքի մեծ մասը բուրգի ստորին հատվածում է տեղավորված: Այս հանգամանքը կարևոր է որոշելու համար, թե արդյոք անհրաժեշտ է, որ այդ հատվածում գտնվող խոսքը սահմանվի որպես անօրինական խոսք ու, հետևաբար, արգելվի:

Այս բուրգից կարող ենք տեսնել, որ իրավախախտումների այն տեսակները, որոնք ներառված են լայնորեն սահմանված «ատելության խոսքի հետ կապված իրավախախտումներ» շրջանակի մեջ, կարող են շատ տարածական լինել, եթե մենք դրա շրջանակներում ներառենք ատելության շարժառիթով կատարված

¹⁴ ԶԴՊԼ-ի՝ այս բուրգի տարբերակը կարելի է գտնել հետևյալ հղմամբ՝ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32008F0913> (վերջին մատչելիությունը՝ 2020 թվականի հուլիսի 27-ին):

հանցագործությունները, ահաբեկչական հանցագործությունները, լրատվամիջոցների եւ տեսաձայնային տեխնոլոգիաների հետ կապված իրավախախտումները, կոնկրետ իրավախախտումները, օրինակ, ցեղասպանությունը կամ հոլոքոստը հերքելը, կամ մարդու հիմնարար իրավունքները մերժելու հետ կապված իրավախախտումները¹⁵:

Իրավախախտումների այս ընդարձակ ցանկը ՆԿ հանձնարարականի սահմանման շրջանակից դուրս է եւ ծառայում է «ատելության խոսքի» մեկ համընդգրկուն սահմանման հանգելու հարցում առկա դժվարությունները ցույց տալուն: Սույն զեկույցի նպատակներից ելնելով մենք կենտրոնանում ենք առավելապես այն դրույթների վրա, որոնք ընկնում են ՆԿ հանձնարարականով ընդունված՝ ատելության խոսքի առավել նեղ սահմանման շրջանակների մեջ, մասնավորապես՝ իրավախախտումները, որոնք ուղղված են արտահայտվելու այն ձեւերին, որոնք տարածում, հրահրում, խթանում կամ արդարացնում են փոքրամասնությունների նկատմամբ ատելությունը, անհանդուրժողականությունը, խտրականությունը եւ թշնամանքը: Այնուամենայնիվ, այս սահմանումը վերջնական չէ և անհրաժեշտության դեպքում կարելի է սահմանել ատելության խոսքի առավել լայն սահմանում: Դա նաեւ հաստատում է այն փաստը, որ ատելության խոսքի կարգավորումը պահանջում է ավելին, քան պարզապես մեկ օրենքի ընդունում և անհրաժեշտ կլինի համալիր մոտեցում ցուցաբերել:

Այստեղ կարելու է նաեւ տարբերակել ատելության *խոսքը* եւ ատելության *հանցագործությունը*: Ատելության հիմքով հանցագործություններն քրեական բնույթի խախտումներ են, ինչպես օրինակ՝ անձի նկատմամբ բռնությունը, երբ արարքի շարժառիթը եղել է կանխակալության կամ ատելության շարժառիթը, որը ծանրացնում է հանցանքը և նախատեսվող պատիժը: Հակառակը՝ ատելության *խոսքի* հետ կապված իրավախախտումները բացառապես հիմնված են խոսքը կամ արտահայտությունը դրա՝ ատելությամբ լի բովանդակության պատճառով հակաօրինական համարելու վրա՝ ի հակադրություն իրավախախտում կատարած անձի կողմից կիրառված որեւէ բռնության: Սույն զեկույցը ատելության խոսքի, այլ ոչ թե ատելության հիմքով հանցագործության մասին է:

Ատելության խոսքի տարբեր դրույթների վերելում նշված ցանկը ծառայում է նաեւ ցույց տալու համար, որ կարելի է դրսևորել որոշակի ճկունություն որոշելու համար, թե ինչպես սահմանել ատելության խոսքը տվյալ պետության օրենսդրական համակարգում: Այն, թե ինչ պետք է ներառված լինի ատելության խոսքի սահմանման մեջ, կախված է կլինի մի շարք ներքին, սոցիալական,

¹⁵ Ինչպես օրինակ՝ Հայաստանի քրեական օրենսգրքի հոդված 397¹-ը, որով քրեականացվում է ցեղասպանությունը եւ խաղաղության ու մարդկության անվտանգության դեմ ուղղված մյուս հանցագործությունները հերքելը, մեղմացնելը, դրանց հավանություն տալը կամ արդարացնելը:

Տե՛ս նաեւ ՌԱԵՀ-ի Թիվ 15 հանձնարարականը՝ ատելության խոսքի դեմ պայքարի վերաբերյալ, 16-19-րդ էջեր:

մշակութային եւ պատմական գործոններից, որոնց ազդեցությամբ որոշվում է ատելության խոսքի պարամետրերը տվյալ իրավագործությունում: Հետևաբար, մեկ երկիրը որպես կատարյալ օրենսդրություն ունեցող սուբյեկտ դիտարկելը տեղին չէ: Այդուհանդերձ, սույն զեկույցը կարող է օգնել կողմնորոշվելու համար տարբեր երկրների մոտեցումների միջեւ եւ ընդգծելու այն տարբեր տարբեր, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել որոշելու համար, թե ինչպես օրենսդրորեն սահմանել ատելության խոսքը Հայաստանում: Զեկույցում մատնանշվում են որոշ հիմնական սկզբունքներ, ինչպես նաև ներկայացվում են կոնկրետ Հայաստանի կարիքներից և իրավական համակարգից բխող առաջարկություններ:

2. Ատելության խոսքի վերաբերյալ ՀՀ օրենքները

Նախքան ատելության խոսքին վերաբերող միջազգային կառուցակարգերն ուսումնասիրելը՝ մեզ անհրաժեշտ է նախ գնահատել ատելության խոսքի մասին ՀՀ օրենսդրության ներկա վիճակը: Ստորև ներկայացված է գործող իրավական համակարգի նկարագրությունը, այդ թվում՝ ներկայումս Ազգային ժողով ներկայացված իրավական ակտերի նախագիծը:

2.1 ՀՀ սահմանադրությունը

Որպես մեկնարկային կետ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ թեև Հայաստանի Սահմանադրության 42-րդ հոդվածով երաշխավորված է կարծիքի արտահայտման ազատությունը, այն սահմանում է նաև որոշ հանգամանքներում այդ իրավունքի սահմանափակման հնարավորություններ, ինչպես օրինակ՝ «հասարակական կարգի ... բարոյականության կամ այլոց պատվի ու բարի համբավի եւ այլ հիմնական իրավունքների եւ ազատությունների» պաշտպանության նպատակով: 77-րդ հոդվածով ուղղակիորեն արգելվում է Սահմանադրությամբ ամրագրված հիմնական իրավունքների եւ ազատությունների օգտագործումն ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելություն բորբոքելու նպատակով: Այս հոդվածը կարելու է, քանի որ այն հստակորեն սահմանում է, որ ատելության խոսքի դրույթները կարող են համատեղելի լինել 42-րդ հոդվածի հետ, քանի որ կարծիքի արտահայտման ազատությունը խոսքի որոշ տեսակների առնչությամբ չի կարող օգտագործվել որպես պաշտպանություն: Ավելին, Հայաստանի Սահմանադրության 29-րդ հոդվածով նաև արգելվում է խտրականությունը՝ կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությունը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ

սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից¹⁶: Հետեւաբար, Հայաստանի Սահմանադրության համաձայն, ատելության խոսքի դրույթների առկայությունը հիմնավորված է եւ որոշ հանգամանքներում անհրաժեշտ՝ Սահմանադրության 77-րդ հոդվածի կիրառությունը երաշխավորելու համար:

2.2 Քրեական օրենսդրություն

Հայաստանի հանրապետության քրեական օրենսգրքում ատելության խոսքը սահմանված է 226-րդ հոդվածով, որի համաձայն արգելվում են **ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանք հարուցելուն, ռասայական գերազանցությանը կամ ազգային արժանապատվությունը նվաստացնելուն** ուղղված գործողությունները: Արարքի վտանգավորությունը ծանրանում է, եթե այն կատարվում է, *ի թիվ ս այլնի*, հրապարակայնորեն կամ լրատվության միջոցներ օգտագործելով:

2020 թվականի ապրիլին այս հանցանքը լրացվել է նոր եւ ավելի համապարփակ 226.2-րդ հոդվածով, որով արգելվում են **անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ սեռով, ռասայով, մաշկի գույնով, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումով, գենետիկական հատկանիշներով, լեզվով, կրոնով, աշխարհայացքով, քաղաքական կամ այլ հայացքներով, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությամբ, գույքային վիճակով, ծնունդով, հաշմանդամությամբ, տարիքով կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներով պայմանավորված բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը, այդ թվում՝ նման բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելը կամ քարոզելը**: 226.2-րդ հոդվածը նախատեսված է որպես օրենսդրության բացը լրացնող մաս: Որպես այդպիսին, 226.2-րդ հոդվածն իր գործողության շրջանակից ակնհայտորեն բացառում է Քրեական օրենսգրքով արդեն իսկ կարգավորվող գործողությունները եւ խոսքը¹⁷: Կարելի է փաստարկ բերել առ այն, որ 226.2-րդ հոդվածի կարգավորման

¹⁶ «Անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից» արտահայտության ավելացումը ոչ սպառնիչ, բաց դրույթ է, որը տալիս է այլ հատկանիշներ լրացուցիչ ներառելու հնարավորություն: Սա համահունչ է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի Թիվ 12 արձանագրությանը, որը սահմանում է խտրականության համընդհանուր արգելքը:

¹⁷ Ինչպես սահմանված են 225-րդ հոդվածի 4-րդ մասով (Զանգվածային անկարգությունների ժամանակ իշխանության ներկայացուցչի օրինական պահանջին ակտիվորեն չենթարկվելու կամ անձանց նկատմամբ բռնություն կիրառելու կամ զանգվածային անկարգություններ կատարելու կոչերը), 226-րդ հոդվածով (Ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանք հարուցելը), 226.1 հոդվածով (Ահաբեկչության, ահաբեկչության ֆինանսավորման եւ միջազգային ահաբեկչության հրապարակային կոչերը, նշված հանցանքների կատարումը հրապարակայնորեն արդարացնելը կամ քարոզելը), 301-րդ հոդվածով (Իշխանությունը զավթելուն, տարածքային ամբողջականությունը խախտելուն կամ սահմանադրական կարգը բռնի տապալելուն ուղղված հրապարակային կոչերը) եւ 397¹ հոդվածով (Ցեղասպանությունը եւ խաղաղության ու մարդկության անվտանգության դեմ ուղղված մյուս հանցագործությունները հերքելը, մեղմացնելը, դրանց հավանություն տալը կամ արդարացնելը):

համար այդքան էլ շատ բան չի մնում՝ հաշվի առնելով, որ այս հոդվածը նեղ սահմանումով կենտրոնանում է բռնության վրա:

Գործնականում 226-րդ հոդվածը հազվադեպ է կիրառվել: Դատարանների գործունեության վերաբերյալ 2015-2020 թվականների տարեկան վիճակագրական հաշվետվություններում բացակայում է 226-րդ հոդվածի հիմքով կայացված մեղադրական դատավճռի մասին որևէ տվյալ¹⁸: Դրա պատճառներից մեկն այն հանգամանքն է, որ 226-րդ հոդվածի դիսպոզիցիան հիմնված է միայն երեք պաշտպանվող հատկանիշների վրա՝ ազգություն, ռասա եւ կրոն: 226.2-րդ հոդվածով, ի հակադրություն դրան, որդեգրվում է ավելի ժամանակակից օրինաստեղծ մոտեցում, քանի որ դրանում թվարկվում է պաշտպանվող հատկանիշների շատ ավելի լայն խումբ: Ի հավելումն, «անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից» արտահայտության ավելացումը պաշտպանվող հատկանիշների ցանկը ոչ սպառնիչ է դարձնում՝ այդպիսով արտահայտելով Սահմանադրության 77-րդ հոդվածի եւ 29-րդ հոդվածի շարադրանքն ու մոտեցումը, եւ որպես այդպիսին արտացոլում է Հայաստանի կոդմից վավերացված՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի Թիվ 12 արձանագրությամբ սահմանված՝ խտրականության համընդհանուր արգելքի հասկացությունը:

Քրեական օրենսգրքի 226 և 226.2-րդ հոդվածները ապագայում կարող են փոխարինվել նոր բովանդակությամբ հոդվածներով: Նկատի ունենք այն, որ Ազգային ժողով է ներկայացվել նոր քրեական օրենսգրքի նախագիծ, որով ատելության խոսքի վերաբերյալ նոր՝ 314-րդ հոդվածով առաջարկվում է քրեականացնել ցանկացած գործողություն, որն ուղղված է **«ազգային, էթնիկական, ռասայական, քաղաքական, գաղափարախոսական կամ կրոնական թշնամանք, ատելություն կամ անհանդուրժողականություն, ինչպես նաեւ այլ սոցիալական խմբի նկատմամբ ատելություն, անհանդուրժողականություն կամ թշնամանք հարուցելուն ուղղված արարք»**¹⁹: Նախագծի հեղինակները հաշվի են առել ՌԱԵՀ-ի հանձնարարականները եւ 226-րդ հոդվածն ընդլայնել են երկու հիմնական ուղղություններով: Նախ, ի հավելումն *թշնամանքի*, որը կարգավորվում է գործող օրենսդրությամբ, արգելված վարքագծի ցանկին այժմ ավելացվել են *ատելությունը* եւ *անհանդուրժողականությունը*: Սա համահունչ է ՔՔԻՄԴ-ի 20-րդ հոդվածի 2-րդ մասին, որով պետություններից պահանջվում է «արգելել» խոսքի որոշ տեսակներ, որոնք նախատեսված են ատելություն սերմանելու համար, մասնավորապես՝ «ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության ցանկացած քարոզչություն,

¹⁸ Բարձրագույն դատական խորհրդի կողմից իր կայքում հրապարակվող տարեկան վիճակագրական հաշվետվություններ: Հաշվետվությունները հասանելի են հետեւյալ հղմամբ՝ <http://court.am/hy/monitoring>:

¹⁹ Հայաստանի քրեական օրենսգրքի նախագիծ, հոդված 314:

որը խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության հրահրում է»: Երկրորդ, «այլ սոցիալական խմբի» արտահայտության ներառումը շատ ավելի լայն է, քան 226-րդ հոդվածով սահմանված՝ պաշտպանվող հատկանիշների նեղ խումբը (ազգային, ռասայական և կրոնական), եւ արտացոլում է 226.2 հոդվածում կիրառվող մոտեցումը: Այդուհանդերձ, այս հոդվածը ուղղակիորեն չի ներառում սեռական կողմնորոշումը եւ գենդերային ինքնությունը՝ համաձայն ՌԱԵՀ-ի հանձնարարականների²⁰:

Քրեական նոր օրենսգրքի նախագծի 315-րդ հոդվածի տեքստը նույնական է 226.2-րդ հոդվածի տեքստին: Ուստի, նախագծով առաջարկվում է հրապարակային կոչերից պաշտպանության նույն մակարդակը, ինչ գործող փոփոխված հոդվածով:

Վերջապես, քրեական օրենսգրքի նախագծի 198-րդ հոդվածով առաջարկվում է խտրականության որպես հանցագործության նոր տեսակ: Սա կարող է ընդգրկել այնպիսի դեպքեր, երբ, օրինակ, անձի նկատմամբ դրսեւորվում է տարբերակված վերաբերմունք՝ նսեմացնելով նրա պատիվը, արժանապատվությունը, նրա իրավունքները եւ ազատությունները, կամ անձին տրվում է առավելություն՝ առանց ողջամիտ բացատրության:

2.3 Քաղաքացիական օրենսդրություն

Քաղաքացիական օրենսդրության մեջ բացակայում է ատելության խոսքի վերաբերյալ որևէ նորմ: Թեեւ Քաղաքացիական օրենսգրքում սահմանված են վիրավորանքի և զրպարտության վերաբերյալ նորմեր²¹, դրանք ուղղակիորեն չեն ներառում ատելության խոսքը: Այսպիսով, նույնիսկ երբ քաղաքացիական բնույթի վեճը ներառում է ատելության խոսք, դատարան ներկայացվող հայցապահանջը ձեւակերպվում է վիրավորանքի կամ զրպարտության հիմքերով՝ ըստ Քաղաքացիական օրենսգրքի:

Բացակայում է նաև խտրականության բացառման վերաբերյալ համապարփակ իրավական կառուցակարգ: «Իրավահավասարության ապահովման մասին» օրենքի նախագիծը դեռեւս պետք է ընդունվի, եւ դրա կիրարկման հետ կապված ցանկացած առաջընթաց կարծես թե կասեցված է: Սա օրենսդրության մեջ առկա գլխավոր բացն է, որն էապես թուլացնում է ատելության խոսքի իրավական պաշտպանության մեխանիզմները:

2.4 Վարչական օրենսդրություն

Վարչական օրենսդրության մեջ նույնպես բացակայում է ատելության խոսքի

²⁰ ՌԱԵՀ-ի զեկույցը Հայաստանի մասին (մշտադիտարկման հինգերորդ փուլ)՝ ընդունված 2016 թվականի հունիսի 28-ին, 1-ին պարբերություն, կետ 35:

²¹ Քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդված 1087.1:

վերաբերյալ որևէ նորմ: Վարչական իրավունքը²² կարող է արդյունավետ դեր խաղալ ատելության խոսքի տարածումը զսպելու հարցում, երբ ատելության խոսքի ծանրությունը եւ հանրային վտանգավորությունը չեն հասնում քրեական իրավունքի նվազագույն շեմին, սակայն հասարակական կարգի և անդորրի պահպանման շահերից ելնելով առկա է նման խոսքը կարգավորելու հասարակական անհրաժեշտություն: Վարչական պատասխանատվության միջոցները նաեւ նվազ ծանրաբեռնող և խարանդո էն, քան քրեական օրենսդրությամբ սահմանվածները, և, այդպիսով, կարող են արդյունավետ լինել, երբ անհրաժեշտ է ապահովել նուրբ հավասարակշռություն ազատ արտահայտվելու իրավունքի եւ ատելության խոսքից հանրությանը պաշտպանելու հասարակական շահի միջև:

Քաղաքացիական եւ վարչական օրենսդրության մեջ ատելության խոսքի դրույթների բացակայության մասին առավել մանրամասնորեն ներկայացվում է հետագա բաժիններում:

2.5 Փափուկ օրենքներ

Քաղաքացիական եւ վարչական օրենսդրության մեջ ատելության խոսքի կառուցակարգի բացակայության հետեւանքով մի շարք մասնագիտական միավորումներ փորձել են ինքնակարգավորվել՝ ատելության խոսքն իրենց գործունեության կոնկրետ բնագավառում արգելելու նպատակով: Օրինակ՝ 47 լրատվության միջոցներ համատեղ ընդունել են [Հայաստանի լրատվամիջոցների եւ լրագրողների էթիկական սկզբունքների կանոնագիրը](#), որով նախատեսվում են դրույթներ՝ ռասայի, տարիքի, կրոնական, ազգային պատկանելության, սեռական կողմնորոշման, ֆիզիկական արատների եւ այլնի պատճառով մարդկանց հանդեպ նախապաշարված վերաբերմունքն արգելելու (5.1 հոդված), ազգային կամ կրոնական թշնամանք եւ անհանդուրժողականություն քարոզելու կամ քաղաքական, սոցիալական, սեռական հատկանիշներով պայմանավորված խտրականությունը կամ ատելության խոսքը բացառելու (5.2 հոդված) եւ բռնություն, պատերազմ, ցեղասպանության եւ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների հերքում քարոզելն արգելելու վերաբերյալ²³: 2017 թվականի մայիսին Ջանգվածային լրատվության միջոցների [էթիկայի Դիտորդ մարմինը](#), որը զանգվածային լրատվության միջոցների սուբյեկտների եւ լրագրողների շրջանում ազատ արտահայտվելու իրավունքի հարցերով վեճերի ինքնակարգավորման մարմին է, եւ որը գործում է վերոնշյալ էթիկայի կանոնագրի

²² Հայաստանում դա Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգիրքն է:

²³ Կանոնագիրը հասանելի է հետեւյալ հղմամբ՝ https://ypc.am/wp-content/uploads/2014/06/Code-of-Ethics_eng.pdf:

հիման վրա, թողարկել է [«Զանգվածային լրատվության միջոցներում խտրականության դրսևորումները բացառելու եւ հանդուրժողականությունն ապահովելու վերաբերյալ»](#) ուղեցույցը, որը պարունակում է հողվածներ ատելության խոսքի արգելքի վերաբերյալ: Դիտորդ մարմինը հրապարակել է նաև ուղեցույց [«Սոցիալական ցանցերում խմբագրությունների աշխատակիցների վարքի կանոնների վերաբերյալ»](#)²⁴՝ նույնպես որպես ինքնակարգավորման գործիք: Մի շարք այլ լրատվամիջոցներ, ինչպես օրինակ՝ «Առավոտ» օրաթերթը, ընդունել են իր սեփական էթիկայի նորմերը, որոնցով, որպես կանոն, սահմանվում են խտրականության եւ ատելության խոսքի արգելման նորմեր: «Ինտերնետ հանրություն» հասարակական կազմակերպությունը, որը ICANN-ի [Նշանակված անունների եւ համարների ինտերնետ կազմակերպություն] եւ Տրանսպորտի եւ կապի նախարարության հետ կնքված պայմանագրի շրջանակներում կառավարում է Հայաստանի համացանցի «.am» դոմենային տիրույթը, դոմենային անունների գրանցման իր քաղաքականության մեջ սահմանել է, որ դոմենային անվան գրանցումը ենթակա է չեղարկման այն դեպքերում, երբ անունը սեռով, ռասայով, մաշկի գույնով եւ այլնով պայմանավորված հանգեցնում է խտրականության կամ նպաստում է բռնություն կամ պատերազմ քարոզելուն, եւ այլն: Ուստի, այս կարգավորումը կիրառելի է «.am»-ի դոմենի ներքո գրանցված բոլոր օգտատերեր նկատմամբ, հետեւաբար, սփռվածության տեսանկյունից ունի գրեթե նույնքան լայն կիրառություն, որքան օրենսդրական նորմերը:

3. Ատելության խոսքը, ազատ արտահայտվելու իրավունքը եւ միջազգային կառուցակարգերը

Առկա է միջազգային իրավունքով՝ ինչպես Միավորված ազգերի կազմակերպության Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրով (ՄԻՀՀ), այնպես էլ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով (ՄԻԵԿ) սահմանված ազատ արտահայտվելու իրավունքը հարգելու հստակ պարտավորություն²⁴: Այնուամենայնիվ, ազատ արտահայտվելու իրավունքը բացարձակ իրավունք չէ եւ չի կարող իրացվել այնպիսի եղանակով, որն անհամատեղելի է այլոց իրավունքների հետ. անշուշտ, որոշ դեպքերում առկա է միջազգային իրավունքով պետության համար սահմանված դրական պարտավորություն՝ ապահովել ատելության խոսքի արգելքի մասին օրենքների առկայություն: Այդպիսով, թեեւ ազատ արտահայտվելու իրավունքը պետք է հարգվի ինչպես օրենքը մշակելիս, այնպես էլ այն կիրարկելիս, ատելության խոսքի մասին օրենքների առկայությունը եւ ազատ արտահայտվելու իրավունքը միմյանց

²⁴ ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 19-րդ հոդված եւ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդված:

բացառող չեն: Դա, անշուշտ, արտացոլված է Հայաստանի Սահմանադրության մեջ՝ 42-րդ, 77-րդ եւ 29-րդ հոդվածներում, ինչպես ընդգծվել է վերելում:

Հաջորդ բաժնում ուսումնասիրվում են ատելության խոսքի վերաբերյալ համապատասխան միջազգային իրավական կառուցակարգերը և կատարվում են դրանց համեմատական վերլուծություն ՀՀ օրենսդրության հետ:

3.1 Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիայի (ՌԽՎՄԿ) 4-րդ հոդված

ՌԽՎՄԿ-ի 4-րդ հոդվածի «ա» կետի համաձայն՝ պետություններից պահանջվում է օրենքով պատժելի արարք սահմանել հետևյալը.

- i) ռասայական գերազանցության կամ ռասայական ատելության վրա հիմնված գաղափարների ցանկացած տարածում,*
- ii) ռասայական խտրականության հրահրում,*
- iii) ռասայի, մաշկի գույնի կամ էթնիկական ծագման հիման վրա անձի կամ անձանց դեմ ուղղված բռնարարքների հրահրում:*

Այստեղ կարելու է նշել, որ ոչ թե խոսքն է արտահայտում ատելություն, որն օրենսդրորեն արգելված է, այլ *գաղափարների տարածումը* կամ *խտրականության կամ բռնության հրահրումը*:

Նշեք, որ Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրել է այս կոնվենցիան:

Հայաստանի քրեական օրենսգրքի 226.2 հոդվածը կարծես թե ընդգրկում է վերոնշյալ «iii» կետը, քանի որ դրանով քրեականացվում է մարդկանց որոշակի խմբերի նկատմամբ բռնարարքների հրահրումը: Այդուհանդերձ, օրենքում կան բացեր՝ կապված վերոնշյալ «i» եւ «ii» կետերի հետ:

«i» եւ «ii» կետերում առկա տարբեր շարադրանքներից պարզ է, որ ՌԽՎՄԿ-ով հստակ տարբերակվում են *հրահրումը* եւ *տարածումը*: Հայաստանի քրեական օրենսգրքի 226-րդ հոդվածն ընդգրկում է ռասայական գերազանցությանը եւ թշնամանք հրահրելուն ուղղված գործողությունները, սակայն ուղղակիորեն չի քրեականացնում այդ գաղափարները *տարածելը*: Կարելի է վիճարկել, որ «ուղղված գործողություն» բառերը կարող են սկզբունքորեն ներառել տարածելու գործողությունները: Այդուհանդերձ, եղել են դեպքեր, երբ դատարանները 226-րդ հոդվածը մեկնաբանել են որպես *տարածելը* չընդգրկող: Ամեն դեպքում, եթե նույնիսկ տարածելը մեկնաբանվի որպես հոդվածում ընդգրկված, դատարաններին հասանելի իրավական պաշտպանության միջոցները բավարար չեն <<տարածելու>> արարքը հոդվածում ներառված համարել: Ներկայումս 226-րդ հոդվածում բացակայում է որևէ հիմք, ինչը դատարաններին հնարավորություն կտա պատժել նաև ատելության խոսքի <<տարածումը>>, քանի որ հոդվածի դիսպոզիցիան ուղղված է խոսքի արտահայտմանը, այլ ոչ թե դրա տարածումը կանխելուն:

Նախընտրելի կլիներ, որ օրենքով հստակ նշվեր <<տարածում>> եզրը, և նաեւ դատավորներին տրվեր նյութաիրավական հստակ հիմք կանխելու ինչպես ատելության խոսք պարունակող նյութի տարածումը, այնպես էլ պատժելու այն անձանց, ովքեր կատարել են նման նյութի տարածումը:

226 եւ 226.2-րդ հոդվածները նաև չեն ընդգրկում ռասայական *խտրականությունը* հրահրելը²⁵: Քրեական նոր օրենսգրքի նախագծով խտրականությունը սահմանված է որպես առանձին հանցագործություն, սակայն դա ամբողջապես չի համապատասխանի ՌԽՎՄԿ-ի 4-րդ հոդվածի պահանջին, քանի որ դրանով պատժվում է հենց «խտրականությունը», այլ ոչ թե խտրականություն հրահրելը, ինչը չավարտված գործողություն է, որը չի պահանջում, որ դրսևորվի որեւէ փաստացի խտրականություն: Թեւ 314-րդ հոդվածի շրջանակը չի ընդգրկում *անհանդուրժողականություն* հրահրելը, ՌԱԵՀ-ով *խտրականությունը* եւ *անհանդուրժողականությունը* կարգավորվում են որպես երկու առանձին հասկացություններ: Այսպիսով, 314-րդ հոդվածը չի բավարարում ՌԽՎՄԿ-ի պահանջներին ամբողջապես:

Այսպիսով, ՀՀ քրեական օրենսդրության որոշ կարգավորումների և ՌԽՎՄԿ-ի 4-րդ հոդվածի պահանջների միջև կա որոշ անհամապատասխանություն:

3.2 Քաղաքացիական եւ քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի (ՔՔԻՄԴ) 20-րդ հոդվածի 2-րդ կետ

ՔՔԻՄԴ-ի 20-րդ հոդվածի 2-րդ կետով պետություններից պահանջվում է օրենքով արգելել «ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության *ցանկացած քարոզչություն, որը խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության հրահրում է*»: Այս հոդվածը պետք է դիտարկվի ՔՔԻՄԴ-ի 19-րդ հոդվածի հետ մեկտեղ, որով նշվում է, որ «Յուրաքանչյուր ոք ունի ազատ արտահայտվելու իրավունք»: Սրանով ընդգծվում է ավելի վաղ ներկայացված այն տեսակետը, որ ատելության խոսքն օրենսդրորեն արգելելը համատեղելի է ազատ արտահայտվելու իրավունքի հետ: Անշուշտ, 20-րդ հոդվածի 2-րդ կետով ատելության խոսքն օրենսդրորեն արգելելը պետությունների համար ՔՔԻՄԴ-ով սահմանված պահանջ է այն նույն կերպ, ինչպիսին ազատ արտահայտվելու իրավունքը ապահովման պահանջն է: Հայաստանը վավերացրել է այս կառուցակարգը:

Ինչպես ՌԽՎՄԿ-ի դեպքում էր, այստեղ նույնպես կարելու է նշել, որ ատելության արտահայտման ոչ բոլոր ձևերն են արգելված, այլ ատելության *քարոզչությունը*, որը խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության հրահրում է:

²⁵ 4-րդ հոդվածով չի նշվում, թե արդյոք ռասայական խտրականության հրահրումը պետք է քրեականացվի, թե կարգավորվի քաղաքացիական իրավունքով, սակայն «օրենքով պատժելի» արտահայտությանը կատարվող հղումը ենթադրում է, որ այն պետք է սահմանվի որպես քրեական բնույթի խախտում:

Քարոզչությունը սահմանվում է որպես «թիրախային խմբի նկատմամբ ատելության բացահայտ, դիտավորյալ, հրապարակային եւ ակտիվ աջակցություն եւ նպաստում»²⁶: Կարելու է նկատի ունենալ, որ ՔՔԻՄԴ-ով ուղղակիորեն չի պահանջվում այդ նպատակին հասնելու համար կիրառել քրեական իրավունքը, եւ որ փոխարենը կարող են կիրառվել քաղաքացիական իրավունքի կամ վարչական իրավունքի կարգավորումներ, եթե դա տեղին է²⁷:

Հայաստանի քրեական օրենսգրքի 226-րդ հոդվածը թշնամանք հրահրելու մասով բավարարում է 20-րդ հոդվածի 2-րդ կետը, իսկ 226.2-րդ հոդվածն ընդգրկում է բռնություն հրահրելու պահանջը:

Այդուհանդերձ, ինչպես ՌԽՎՄԿ-ի դեպքում, Հայաստանի օրենսդրության մեջ դեռեւս առկա է խտրականություն հրահրելու մասով բաց: Ինչպես նշվել է վերելում, թեւեւ քրեական նոր օրենսգրքի նախագծի 314-րդ հոդվածով նախատեսվում է քրեականացնել անհանդուրժողականությունը, դա նույնը չէ, ինչ խտրականություն հրահրելը քրեականացնելը: Ի հավելումն դրա՝ 20-րդ հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսված քարոզչությունը ներառում է «տարածել» հասկացությունը, որը Հայաստանի օրենսդրությամբ ներկայումս նույնպես կարգավորված չէ:

3.3 ԵՄ շրջանակային որոշումը քրեական իրավունքի միջոցով ռասիզմի եւ այլատյացության դեմ պայքարի մասին

Քրեական իրավունքի միջոցով ռասիզմի եւ այլատյացության դեմ պայքարի մասին ԵՄ շրջանակային որոշմամբ²⁸ հստակորեն սահմանվում է, որ առավել նպատակահարմար է ատելության խոսքի արգելքը սահմանել քրեական իրավունքով՝ ի հակադրություն քաղաքացիական իրավունքի կամ վարչական իրավունքի:

Շրջանակային որոշման 1(1)(ա) հոդվածի համաձայն՝ անդամ պետություններից պահանջվում է պատժել դիտավորությամբ կատարված արարքը, որը «խմբի դեմ ուղղված բռնության կամ ատելության ... հրապարակային հրահրում» է, իսկ 1(1)(բ) հոդվածի համաձայն՝ հրապարակայնորեն նյութեր տարածելը, որը կոնկրետ խմբի դեմ ատելության հրապարակային հրահրում է:

Ինչպես ՌԽՎՄԿ-ն, ԵՄ շրջանակային որոշումը նույնպես հստակորեն տարբերակում է անցկացնում ատելություն կամ բռնություն հրահրելու եւ ատելության գաղափարների տարածման միջև: Հետևաբար, ինչպես արդեն նշվել է

²⁶ Կարծիք ունենալու եւ արտահայտվելու ազատության իրավունքի քարոզման եւ պաշտպանության հարցերով հատուկ զեկուցողի 2012 թվականի զեկույցը:

²⁷ *Մոհամեդ Ռաբբան, Մ.Բ.Մ.ն եւ Ն.Ա.-ն ընդդեմ Նիդեռլանդների* [Mohamed Rabbae, A.B.S and N.A v. The Netherlands] (2016 թվականի հուլիսի 14), Թիվ 2124/2011 գրություն, 10.4 պարբերություն:

²⁸ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32008F0913> (վերջին մատչելիությունը՝ 2020 թվականի հուլիսի 27-ին):

ՌԽՎՄԿ-ի եւ ՔՔԻՄԴ-ի առնչությամբ, թեեւ ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 226-րդ եւ 226.2-րդ հոդվածները կարող են բավարարել ատելություն կամ բռնություն հրահրելը քրեականացնելու պահանջը, դրանք չեն բավարարում ատելության գաղափարների տարածումը քրեականացնելու պահանջը:

Այդուհանդերձ, այստեղ անհրաժեշտ է նշել հետեւյալը: ԵՄ շրջանակային որոշմամբ չի պահանջվում քրեականացնել խտրականություն հրահրելը, հետևաբար, Շրջանակային որոշումը առավել նեղ կարգավորում ունի, քան ՌԽՎՄԿ-ի կամ ՔՔԻՄԴ-ի պահանջները: Դա պայմանավորված է նրանով, որ Շրջանակային որոշումը հստակորեն ուղղված է ատելության խոսքի քրեականացմանը՝ ի հակադրություն քաղաքացիական կամ վարչական իրավունքների, այդպիսով սահմանելով քրեական հետապնդման համար առավել բարձր շեմ: Սա հաստատվում է Շրջանակային որոշման այլ դրույթների ներքո: Օրինակ՝ Շրջանակային որոշման համաձայն արարքի շարժառիթը պետք է լինի «դիտավորյալ» եւ դրսևորված լինի «հրապարակայնորեն», իսկ 1(2) հոդվածի համաձայն՝ պետությունները կարող են այնուհետեւ սահմանափակել իրավախախտման շրջանակը՝ քրեորեն հետապնդելի արարք սահմանելով միայն այն վարքագիծը, որը «*հավանական է, որ կխախտի հասարակական կարգը*», կամ որը «*սպառնալից, վիրավորական կամ անարգող*» է եղել: Սա բարձրացնում է մի խնդիր, որը քննարկվում է հաջորդ գլխում և որը վերաբերում է պատասխանատվության տեսակների տարբեր աստիճաններին՝ կախված նրանից, թե ատելության խոսքի կարգավորման համար կիրառվում է քրեական, թե քաղաքացիական կամ վարչական իրավունք:

3.4 Եվրոպայի խորհուրդը եւ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան

ՄԻԵԿ-ի 10-րդ հոդվածի համաձայն՝ պետությունները պարտավոր են երաշխավորել քաղաքացիների ազատորեն արտահայտվելու իրավունքը: Ի տարբերություն ՌԽՎՄԿ-ի, ՔՔԻՄԴ-ի եւ ԵՄ շրջանակային որոշման՝ ՄԻԵԿ-ը չի նախատեսում պետությունների դրական պարտավորություն ատելության խոսքը օրենսդրորեն արգելելու մասին: Այդուհանդերձ, 10-րդ հոդվածը չի նախատեսում նաեւ արտահայտվելու ազատության բացարձակ իրավունք: 10-րդ հոդվածով նախատեսվում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի ազատորեն արտահայտվելու իրավունք, սակայն պետությունները կարող են սահմանափակել այդ իրավունքը, եթե դա «*անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում՝ ի շահ ... հասարակական անվտանգության, անկարգությունները կամ հանցագործությունները կանխելու, ... բարոյականությունը, ինչպես եւ այլ անձանց հեղինակությունը կամ իրավունքները պաշտպանելու նպատակով*»: Դա նշանակում

է, որ ատելության խոսքի վերաբերյալ նորմերը կարող են սահմանվել նշված նպատակներից որևէ մեկի հիման վրա:

Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը պարզորոշ ցույց է տալիս, է, որ թեև ատելության խոսքի նորմերը նեղ մեկնաբանության են ենթարկվում, ընդհանուր առմամբ Դատարանը չի արգելում այդպիսի նորմերի գոյությունը: *Ֆերեն ընդդեմ Բելգիայի* գործով (2009 թվական) դատարանը գտել է, որ ատելության խոսքի վերաբերյալ Բելգիայի օրենքները համատեղելի են ազատ արտահայտվելու իրավունքի հետ, սահմանելով, որ՝

«բնակչության կոնկրետ խմբին ուղղված վիրավորանքը, ծաղրը կամ զրպարտությունը կամ խտրականության հրահրումը [բավարար է], որ իշխանություններն առաջնահերթություն տան ատելության խոսքի դեմ պայքարին, երբ առերեսվում են ազատ արտահայտվելու իրավունքի անպատասխանատու իրականացմանը, որը նսեմացրել է մարդկանց արժանապատվությունը կամ նույնիսկ նրանց անվտանգությունը»²⁹:

Վեյդելանդը եւ այլք ընդդեմ Շվեդիայի գործով (2012 թվական) դատարանը հստակեցրել է, որ ատելության խոսքի մասին քրեական օրենքները, որոնցով արգելվում է ատելության հրահրումը, չպետք է սահմանափակվեն բռնության կոչերով՝ այդպիսով, սահմանելով ատելության խոսքի առավել լայն մեկնաբանություն, քան ԵՄ շրջանակային որոշումը³⁰:

Թեև ՄԻԵԴ-ը չի ընդունել ատելության խոսքը սահմանում, ոչ էլ պարտադրում է ատելության խոսքն արգելող օրենքներ ընդունել: ՄԻԵԴ-ը առաջարկում է Կոնվենցիայի անդամ պետություններին վերանայել իրենց ներպետական օրենսդրությունը, ավելացնել ատելության խոսքի դրույթներ՝ ստորագրող կողմերին հորդորելով վավերացնել ՌԽՎՄԿ-ն (Եվրոպայի խորհուրդ, Նախարարների կոմիտե, Ատելության խոսքի վերաբերյալ հանձնարարական, 1997 թվական): Այսպիսով, ընդհանուր առմամբ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը կարծես թե կողմ է ատելության խոսքի օրենքների գոյությանը, քանի դեռ դրանք կիրառելիս հաշվի են առնվում Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի հիմքերը:

3.5 ՌԱԵՀ-ի Ընդհանուր քաղաքականության հանձնարարականները

Թեև ՄԻԵԿ-ի եւ ՄԻԵԴ-ի կողմից պետությունների վրա չեն դրվում ատելության խոսքի օրենսդրություն ընդունելու դրական պարտավորություններ, ՌԱԵՀ-ը՝ Եվրոպայի խորհրդի՝ ռասիզմի եւ անհանդուրժողականության դեմ մարդու իրավունքների մշտադիտարկման մարմինը, Թիվ 15 ԸՔՀ-ում սահմանել է

²⁹ *Ֆերեն ընդդեմ Բելգիայի* [Féret v. Belgium], գանգատ Թիվ 15615/07, (ՄԻԵԴ, 2009 թվականի հուլիսի 16), 73-րդ պարբերություն:

³⁰ *Վեյդելանդը եւ այլք ընդդեմ Շվեդիայի* [Vejdeland and Others v. Sweden], գանգատ Թիվ 1813/07 (ՄԻԵԴ, 2012 թվականի փետրվարի 9):

ատելության խոսքի վերաբերյալ առաջարկությունների ընդարձակ ցանկ: Սա համեմատական փաստաթուղթ է, որով անդամ պետություններին բազմաթիվ առաջարկություններ են արվում այն միջոցների վերաբերյալ, որոնք նրանք կարող են ընդունել ատելության խոսքի դեմ պայքարելու նպատակով:

Սույն զեկույցով կներկայացնենք այդ առաջարկություններից որոշները, որոնք կապված են ատելության խոսքի մասին օրենքների, առցանց ատելության կարգավորման եւ այն միջոցների հետ, որոնք անհրաժեշտ են այդ օրենքների արդյունավետ կիրարկումը եւ կիրառումն ապահովելու համար: Սույն գլխում եւ 2-րդ գլխում մենք կկենտրոնանանք 8-րդ եւ 10-րդ առաջարկությունների վրա, որոնք վերաբերում են ատելության խոսքի արդյունավետ օրենքներ ստեղծելուն: Առցանց ատելության կարգավորման վերաբերյալ առաջարկությունները կքննարկվեն 3-րդ գլխում, իսկ օրենքի կիրառման վերաբերյալ առաջարկությունները կամփոփվեն 4-րդ գլխում:

3.5.1 8-րդ եւ 10-րդ առաջարկությունները

Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 15 հանձնարարականի 8-րդ առաջարկությունը սահմանում է, որ պետությունները պետք է՝

<<հստակեցնեն ատելության այնպիսի խոսքի քաղաքացիական եւ վարչական պատասխանատվության շրջանակները եւ կիրառելիությունը, որը նպատակ ունի հրահրել կամ ողջամտորեն կարող է ակնկալվել, որ կհրահրի բռնարարքներ, ահաբեկում, թշնամանք կամ խտրականություն այն անձանց նկատմամբ, որոնք թիրախավորվում են դրանով՝ միեւնույն ժամանակ հարգելով արտահայտվելու եւ կարծիք ունենալու ազատության իրավունքը>>:

10-րդ առաջարկությունն անդրադառնում է քրեական իրավունքին եւ առաջարկում է, որ պետությունները՝

քրեական իրավունքի միջոցով պատշաճ եւ արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկեն հրապարակային եղանակով ատելության այնպիսի խոսքի դեմ, որը նպատակ ունի հրահրել կամ ողջամտորեն կարող է ակնկալվել, որ կհրահրի բռնարարքներ, ահաբեկում, թշնամանք կամ խտրականություն այն անձանց նկատմամբ, որոնք թիրախավորվում են դրանով՝ պայմանով, որ որեւէ այլ՝ նվազ սահմանափակող միջոց արդյունավետ չի լինի, եւ հարգվում է արտահայտվելու ազատության եւ կարծիք ունենալու իրավունքը:

Սկզբի համար կարեւոր է նշել, որ մի կողմից՝ քաղաքացիական եւ վարչական

համակարգերի եւ մյուս կողմից՝ քրեական համակարգի միջեւ այստեղ արված տարբերակումը վերահաստատում է վերելում արտահայտված այն տեսակետը, որ ատելության խոսքը պատշաճ կարգավորելու համար մեկ համապարփակ դրույթ նախատեսելը բավարար չէ, եւ որ փոխարենն անհրաժեշտ են համալիր միջոցներ: Պահանջվում է, որ վարչական եւ քաղաքացիական դրույթներով կարգավորվի ատելության այնպիսի խոսքի արտահայտումը, որը ողջամտորեն կարող է ակնկալվել, որ կիրահրի բռնարարքներ, ահաբեկում, թշնամանք կամ խտրականություն: Մինչդեռ, քրեական դրույթներով առաջարկվում է կարգավորել վարքագծի նույն եղանակը, որը, սակայն, արտահայտվել է «հրապարակային» համատեքստում, եւ եթե որեւէ այլ՝ նվազ սահմանափակող միջոց արդյունավետ չի լինի: Հետեւաբար, դրանով հստակորեն նախատեսվում է, որ քրեական իրավունքը կիրառվի միայն ատելության խոսքի ամենածանր ձեւերը կարգավորելու համար, իսկ քաղաքացիական եւ վարչական իրավունքը՝ ատելության խոսքի այլ ձեւեր կարգավորելու համար:

3.5.2 Քաղաքացիական եւ վարչական օրենսդրություն

8-րդ առաջարկությունից և Թիվ 15 ԸՔՀ-ին ուղեկցող բացատրական հուշագրից բխում է, որ որպեսզի օրենսդրությունը համատեղելի լինի ազատ արտահայտվելու իրավունքի հետ, անհրաժեշտ է, որ օրենքը հստակորեն կենտրոնանա ատելության խոսքի հնարավոր վնասի, այլ ոչ թե ատելության խոսքի բովանդակության վրա: Այդպիսով, անհրաժեշտ է, որ օրենքն ուղղված լինի ատելության այնպիսի խոսքի վրա, որը նպատակ ունի հրահրել բռնարարքներ, ահաբեկում, թշնամանք կամ խտրականություն³¹, կամ եթե կարելի է ողջամտորեն ակնկալել, որ խոսքը կհանգեցնի այդպիսի վնասի³²: Հետեւաբար, ինչպես ՌԽՎՄԿ-ի, ՔՔԻՄԴ-ի եւ ԵՄ շրջանակային որոշման դեպքում, ատելության ոչ *բոլոր* արտահայտություններն են օրենքով արգելված, այլ միայն նրանք, որոնք կարող են որոշակի վնասներ պատճառել:

Առաջարկվում է նաեւ, որ օրենսդրությունը սահմանի ատելության խոսքի կարգավորման դեմ մատչելի իրավական պաշտպանության միջոցների ընտրություն: Այն կարող է սկսվել անձնական փոխհատուցումից մինչեւ կոնկրետ խմբերին տրամադրվող սիմվոլիկ հատուցումը³³, ինչպես նաեւ այնպիսի միջոցներ, ինչպիսին հրապարակումների հեռացումը կամ դրանց տարածման դեմ դատական արգելանքը³⁴: Դատական արգելանքի մասին որոշումները ապահովում են ինչպես

³¹ ՌԱԵՀ-ի Ընդհանուր քաղաքականության Թիվ 15 հանձնարարական (ԹԻՎ 15 ԸՔՀ), 148-րդ պարբերություն:

³² ԹԻՎ 15 ԸՔՀ, 152-րդ պարբերություն:

³³ ԹԻՎ 15 ԸՔՀ, 147-րդ պարբերություն:

³⁴ ԹԻՎ 15 ԸՔՀ, 152-րդ պարբերություն:

իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցներ, այնպես էլ արտահայտվելու ազատության իրավունքի փոխհավասարակշռված միջավայր, քանի դեռ դատական վարույթը ընթացքի մեջ է:

Հայաստանի գործող օրենսդրության տեսանկյունից դրանով կրկին ընդգծվում է քաղաքացիական եւ վարչական օրենսդրությունում առկա բացը: Քաղաքացիական եւ վարչական պատասխանատվության մեխանիզմներ կիրառելիս հնարավորություն է ստեղծվում պատասխանատվության միջոցները կենտրոնացնել ոչ թե անձին պատժելու, այլ տուժողների վնասների փոխհատուցման, խախտված իրավունքի վերականգման վրա, օրինակ՝ պահանջելով հեռացնել ատելություն պարունակող նյութերը հանրային տիրույթից կամ վճարել գումարային փոխհատուցում, և այլն:

3.5.3 Քրեական օրենսդրություն

Քանի որ քրեական իրավունքը վերապահված է ամենաձանր իրավախախտումների համար, թիվ Է5 ԸՔՀ-ը դա քննարկում է բազմակողմանիորեն:

Նախ, հստակ է, որ քրեական իրավունքը պետք է կիրառվի միայն այն դեպքում, երբ այլ՝ նվազ սահմանափակող միջոցներն արդյունավետ չեն: Դա վերահաստատում է վերելում ներկայացված այն տեսակետը, որ անհրաժեշտ է քրեական իրավունքը կիրառել որպես ծայրահեղ միջոց, իսկ վարչական եւ քաղաքացիական իրավունքի նորմերը պետք է հնարավորության դեպքում կիրառվեն ատելության խոսքի դեպքերի մեծ մասի կարգավորման նպատակով³⁵:

Այդուհանդերձ, քրեական իրավունքն ունի դերակատարում ատելության խոսքի դեմ պայքարում եւ կարող է կիրառվել ատելության խոսքի ամենաձանր դեպքերում, որոնք են այն դեպքերը, երբ խոսքը տարածվում է հրապարակային եղանակով³⁶, եւ երբ առկա է դիտավորություն կամ կոպիտ անփութություն կամ ողջամիտ ակնկալիք կամ հավանականություն, որ օգտագործված խոսքը կհրահրի բռնություններ, ահաբեկում, թշնամանք կամ խտրականություն³⁷: Կարելու է, որ օրենքը սահմանված լինի պարզորոշ եւ հստակ՝ իրավական որոշակիության սկզբունքի հետ համատեղելիության համար³⁸, բայց նաեւ այն չպետք է պարունակի չափից ավելի սահմանափակումներ, որոնք կարող են դժվարացնել քրեական հետապնդումը³⁹:

Նշումն այն մասին, թե որ վարքագիծը պետք է կարգավորվի քրեական

³⁵ ԹԻՎ 15 ԸՔՀ, 171-րդ պարբերություն:

³⁶ ԹԻՎ 15 ԸՔՀ, 173-րդ եւ 176-րդ պարբերություններ:

³⁷ ԹԻՎ 15 ԸՔՀ, 173-րդ եւ 176-րդ պարբերություններ:

³⁸ ԹԻՎ 15 ԸՔՀ, 175-րդ պարբերություն:

³⁹ ԹԻՎ 15 ԸՔՀ, 177-րդ պարբերություն:

իրավունքով, կարելու է երկու առումներով: Նախ, դրանով կրկին ընդգծվում է Հայաստանի օրենսդրության մեջ առկա բացը՝ կապված խտրականության հրահրման հետ: Երկրորդ, այն օգտակար է ցույց տալու համար, թե որտեղ պետք է դրվի քրեական եւ վարչական դրույթների միջեւ բաժանարար գիծը: Արարքները, որոնք այս բաժնում արված առաջարկության իմաստով սահմանված շեմից ցածր են, կարող են օրենքով արգելվել, սակայն ոչ քրեաիրավական եղանակով:

Կարևոր է նաև ընդգծել, որ ատելության խոսքի հետ կապված իրավախախտումները չեն կարող օգտագործվել պաշտոնական քաղաքականությունները, քաղաքական ընդդիմությունը կամ կրոնական համոզմունքները թիրախավորելու համար⁴⁰: Ազատ արտահայտվելու իրավունքը շատ կարևոր է ժողովրդավարական գործընթացների համար, եւ քաղաքացիները պետք է ազատ լինեն, առանց հետապնդման ենթարկվելու վախի, արտահայտել իրենց քաղաքական տեսակետները: Խիստ կարևոր է, որ ատելության խոսքի մասին օրենքները պետության կողմից չօգտագործվեն քաղաքական այլախոհությունը ճնշելու կամ ընդդիմությանը լռեցնելու համար: Դա, անկասկած, տեսակետ է, որը պետք է հաշվի առնվի ատելության խոսքի կարգավորման գործընթացում ներգրավված բոլոր անձանց կողմից՝ ատելության խոսքի իրավական դրույթներ սահմանելիս, դրանք կիրարկելիս և կիրառելիս:

Անհրաժեշտ է նաև շեշտել, որ Թիվ 15 ԸՔՀ-ից չի բխում, որ քաղաքական եւ հանրային գործիչները կարող են անպատժելիորեն ատելության խոսք արտահայտել: Թիվ 15 ԸՔՀ-ն նշում է, որ ատելության խոսքի սահմանումը պետք է ներառի անձանցի որոշակի խմբերի դեմ թշնամանքի, խտրականության, բռնության հրահրում, և անվերապահորեն չսահմանի արգելք ատելությամբ լի ցանկացած խոսքի նկատմամբ: Պարզ է, որ քաղաքական գործիչները կամ հանրային դեմքերը, ովքեր արտահայտում են այնպիսի կարծիքներ, որոնք ատելության խոսքի իրավական սահմանման շրջանակներում են, կարող են ենթարկվել հետապնդման:

4. Եզրակացություն

Վերոնշյալ վերլուծությունից կարող ենք սահմանել, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության մեջ կան որոշ բացեր՝ կապված ատելության խոսքի հետ:

- Բացակայում են իրավական դրույթներ խտրականություն հրահրելու վերաբերյալ:
- Բացակայում են իրավական դրույթներ վարչական կամ քաղաքացիական պատասխանատվության մասին՝ կապված ատելության խոսքի հետ:
- Կան բացեր եւ երկիմաստ սահմանումներ պաշտպանվող խմբերի դեմ

⁴⁰ ԹԻՎ 15 ԸՔՀ, 62-64-րդ եւ 180-րդ պարբերություններ:

ատելություն/խտրականություն կամ բռնություն հրահրող նյութերի տարածման իրավախախտումները սահմանող իրավական դրույթներում:

Հաջորդ գլխում մենք կդիտարկենք, թե ինչպես կարելի է բարելավել Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունը՝ ատելության խոսքի կառուցակարգերը միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցնելու համար, և կօգտագործենք օրինակներ այլ երկրների օրենսդրությունից և պրակտիկայից այդ նպատակին հասնելու տարբեր եղանակների մասին:

Գլուխ 2. Օրենսդրական բարեփոխումների առաջարկություններ

Նախորդ գլխում մենք բացահայտեցինք օրենսդրության մեջ առկա մի շարք բացեր՝ կապված ատելության խոսքի հետ՝ կոնկրետ հղում կատարելով միջազգային պարտավորություններին եւ ՌԱԵՀ-ի ԹԻՎ 15 ԸՔՀ-ին: Մենք նաեւ նշեցինք, որ լինում են ատելության խոսքի տարբեր տեսակներ, եւ որ դրանք օրենսդրությամբ կարգավորելու առումով կա ընտրության որոշակի շրջանակ: Նաեւ նշվեց, որ ատելության խոսքը չի կարող արդյունավետորեն կարգավորվել իրավունքի մեկ ճյուղի կիրառմամբ, այլ անհրաժեշտ է հաշվի առնել տարբեր միջոցների համակցություն՝ ապահովելու համար, որ ատելության խոսքի տարբեր դրսևորումները կարգավորվեն պատշաճ կերպով:

Հիմնվելով միջազգային նորմերի և տարբեր երկրների իրավական համակարգերի ուսումնասիրության վրա, այս գլխում ներկայացվում են մի շարք առաջարկություններ ատելության խոսքի վերաբերյալ ՀՀ օրենսդրության բարեփոխման նպատակով:

1. Ատելության խոսքի դրույթներ

Նախորդ գլխում ընդգծվեցին երկու խնդիրներ: Նախ, ատելության խոսքը կարգավորելու համար Հայաստանի օրենսդրությունն օգտագործում է միայն քրեական իրավունքը: ԹԻՎ 15 ԸՔՀ-ով հստակեցվում է, որ քրեական իրավունքը պետք է կիրառվի միայն որպես ծայրահեղ միջոց, եւ որ քաղաքացիական եւ վարչական օրենսդրական համակարգերը կարող են ավելի պատշաճ կարգավորել ատելության խոսքի նվազ ծանր դեպքերը: Քաղաքացիաիրավական դրույթները կարող են տեղ գտնել Քաղաքացիական օրենսգրքում կամ հատուկ օրենսդրության մեջ, ինչպես օրինակ՝ «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքում կամ «Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին» օրենքում:

Երկրորդ, մատնանշվել է, որ Հայաստանի գործող քրեական դրույթները չեն ընդգրկում բոլոր հետևանքները, որոնք սահմանված են միջազգային եւ եվրոպական իրավական համակարգերում, որոնք կարծես թե լայնորեն կենտրոնացված են ատելություն, խտրականություն, բռնություն հրահրելու եւ տարածելու գաղափարների շուրջ: Այս մասում մենք կուսումնասիրենք, թե ինչպես են տարբեր պետություններ այդ դրույթները տեղափոխել իրենց քրեական, վարչական և քաղաքացիական օրենսդրություն: Այս համեմատական վերլուծության արդյունքում ներայացվում են մի շարք առաջարկություններ ՀՀ իշխանություններին բարեփոխումներ իրականացնելու ուղղությամբ:

1.1 Քրեական օրենսդրությունը

Քրեական օրենսդրությունը պետությանը հասանելի ամենալուրջ մեխանիզմն է: Քրեական իրավախախտում կատարած անձը պատժվում է, երբեմն ազատազրկմամբ, վնաս հասցնելու և հակաօրինական արարքի համար, և հանցագործության կատարման համար անձի դատապարտումը լուրջ հասարակական խարան է: Որպես այդպիսին, Թիվ 15 ՇՔՀ-ը հստակեցրել է, որ քրեական իրավունքը պետք է կիրառվի միայն որպես ծայրահեղ միջոց, երբ կարգավորման այլ՝ նվազ խստության միջոցներն անարդյունավետ են: Այդպիսով, քրեական մեղադրանքի համար նվազագույն շեմը պետք է բարձր լինի: Թիվ 15 ՇՔՀ-ով առաջարկվում է նվազագույն շեմը սահմանել՝ հաշվի առնելով խոսքի «հրապարակային» բնույթը, եւ հանցագործության դիսպոզիցիան սահմանափակել ատելություն, բռնություն կամ խտրականություն հրահրելու դեպքերով:

1.1.1 Իրավախախտման հրապարակային բնույթը

Ուսումնասիրության առարկա երկրների օրենսդրական համակարգերում ատելության խոսքի «հրապարակային» բնույթը առանցքային տարր է գրեթե բոլոր երկրներում, որոնք դիտարկվել են սույն զեկույցում: Դանիայում⁴¹, Գերմանիայում⁴², Ֆրանսիայում⁴³, Ռումինիայում⁴⁴, Մոնտենեգրոյում⁴⁵ եւ Մոլդովայի Հանրապետությունում⁴⁶ առկա դրույթները ներառում են ուղղակի պահանջ առ այն, որ խոսքն արտահայտված լինի «հրապարակայնորեն»՝ որպես հանցագործության օբյեկտիվ հատկանիշ: Սերբիայի քրեական օրենքում օգտագործվում է *«Մերքիայում ապրող ժողովուրդների եւ էթնիկ համայնքների շրջանում»* եզրույթը, որը ծառայում է նույն հրապարակայնության նպատակին⁴⁷: Իսպանիայի քրեական օրենսգրքի համապատասխան դրույթները, որոնք առավել մանրամասնորեն են ուսումնասիրվել սույն զեկույցում, ներառում են ատելության խոսքի իրավախախտումների աստիճանակարգում: Որոշ իրավախախտումներ ուղղակիորեն ներառում են «հրապարակային» եզրը⁴⁸, իսկ 510-րդ հոդվածով սահմանված բոլոր իրավախախտումները համարվում են առավել ծանր հանցագործություններ, քանի որ դրանք խախտում են <<հասարակական անդորրը>>⁴⁹: Անգլիայում իրավախախտում է համարվում հրապարակային կամ ոչ հրապարակային եղանակով կատարված արարքը, սակայն բացառություն է արված կացարանում արտահայտված խոսքի համար⁵⁰: Ուկրաինայի օրենսդրությունը միակ բացառությունն է, որում ընդհանրապես չի նշվում արարքի հրապարակային բնույթի մասին⁵¹:

Առաջարկություն 1. Թեև 226-րդ հոդվածը հրապարակային եղանակով կատարված հայտարարության համար սահմանում է ավելի ծանր պատիժ, քան ոչ հրապարակային եղանակով կատարված հայտարարության համար, փաստը է, որ ոչ հրապարակային հայտարարությունը ներառված է 226-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայում: Այդ իմաստով ՀՀ քրեական օրենսդրությունը չափազանց լայն մեկնաբանության հնարավորություն է տալիս: Թիվ 15 ԸՔՀ-ով առաջարկվում է, որ *226-րդ հոդվածը սահմանափակվի հրապարակայնորեն արված*

⁴¹ Դանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 266բ:

⁴² Գերմանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 130, (1) 1 եւ 2:

⁴³ «Մամուլի ազատության մասին» օրենք, 1881 թվական (Ֆրանսիա), հոդված 24:

⁴⁴ Ռումինիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 369:

⁴⁵ Մոնտենեգրոյի քրեական օրենսգիրք, հոդված 370:

⁴⁶ Մոլդովայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 346:

⁴⁷ Սերբիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 317:

⁴⁸ Օրինակ Իսպանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 510.1գ եւ 510.2բ:

⁴⁹ Իսպանիայի քրեական օրենսգրքի հոդված 510 4-ի համաձայն:

⁵⁰ «Հասարակական կարգի մասին» օրենք, 1986 թվական, հոդված 18(2):

⁵¹ Ուկրաինայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 161:

հայտարարություններով բոլոր հանգամանքների ներքո՝ այդպիսով «հրապարակային» տարրը դարձնելով իրավախախտման նյութաիրավական մաս, այլ ոչ թե ծանրացնող հանգամանք, որը պետք է հաշվի առնվի անձին դատապարտելիս: Սույն առաջարկությունը պետք է դիտարկվի նվազ խստության արարքները քաղաքացիական եւ վարչական օրենսդրությամբ կարգավորելու հնարավորության լույսի ներքո, որի մասին խոսվում է ստորեւ՝ 5-րդ եւ 6-րդ առաջարկությունների ներքո:

1.1.2 Ատելության խոսքի տարածման քրեականացումը

ՀՀ քրեական օրենսդրությունում առկա է մեկ այլ բաց, որի մասին խոսվել է նախորդ գլխում, դա ատելության խոսքի «տարածումը» որպես առանձին հանցակազմի բացակայությունն է: Եթե ընդունենք, որ ատելություն տարածելու գործողությունները կարող են ընդգրկված լինել 226-րդ եւ 226.2 հոդվածներում՝ որպես ռասայական թշնամանքին «... *ուղղված գործողություններ*», նշանակում է նման արարքը նշված հոդվածների ներքո հանցագործություն որակելը թողնված է իրավակիրառողի հայեցողությանը: Որպես քաղաքացիական իրավունքի ավանդույթներ ունեցող իրավական համակարգ, ՀՀ-ում հանցագործության տարբերն առավել որոշակիորեն ու հստակորեն ամրագրված են օրենսդրական նորմերում, այլ ոչ թե դատական նախադեպերում կամ դատական պրակտիկայում՝ թողնված դատավորի հայեցողությանը: Հարկ է նաեւ նշել, որ <<տարածելը>> որպես իրավախախտում դուրս է լրատվության միջոցների կարգավորումից, քանի որ ներառում է նյութերը մասնավոր քաղաքացիների կամ խմբերի կողմից տարածելը, որոնք չեն կարգավորվում լրատվամիջոցների վերաբերյալ օրենսդրությամբ:

Ուսումնասիրության առարկա երկրների մեծ մասի քրեական օրենսդրությունում սահմանված են առանձին նորմեր ատելության նյութերի տարածման վերաբերյալ: Այդ երկրներն են Դանիան,⁵² Սերբիան⁵³, Ուկրաինան⁵⁴, Իսպանիան⁵⁵, Գերմանիան⁵⁶, ՄԹ-ն⁵⁷, Ֆրանսիան⁵⁸ եւ Մոլդովայի Հանրապետությունը⁵⁹: Ռումինիան եւ Մոնտենեգրոն բացառություններ են, թեւեւ, ինչպես Հայաստանի օրենսդրության դեպքում, նյութերի տարածման որոշ ձեւեր կարող են անուղղակիորեն կարգավորվել ատելության խոսքի համապատասխան դրույթներով:

⁵² Դանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 266բ:

⁵³ Սերբիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 387:

⁵⁴ Ուկրաինայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 300:

⁵⁵ Իսպանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 510:

⁵⁶ Գերմանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 130, 2.1:

⁵⁷ «Հասարակական կարգի մասին» օրենք, 1986 թվական (Անգլիա, Շոտլանդիա, Ուելս), հոդված 19:

⁵⁸ «Մամուլի ազատության մասին» օրենք, 1881 թվական (Ֆրանսիա), հոդված 23 եւ 24:

⁵⁹ Մոլդովայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 346:

Առաջարկություն 2. Իրավական որոշակության ապահովման և ՔՔԻՄԴ-ի, ՌԽՎՄԿ-ի եւ Թիվ 15 ՀՔՀ-ի հիմքով ստանձնած պարտավորությունները կատարելու նպատակով, ինչպես նաեւ հետազոտության առարկա երկրների հետ Հայաստանի օրենսդրությունը համապատասխանեցնելու նպատակով առաջարկվում է Քրեական օրենսգրքով հստակորեն սահմանել ատելություն արտահայտող նյութերի տարածումն ու բաժանումը որպես հանցագործության ինքնուրույն հատկանիշներ:

1.1.3 Ատելության խոսքի հանցակազմի հատկանիշները

Նախորդ գլխում նշվել էր, որ ՔՔԻՄԴ-ում, ՌԽՎՄԿ-ում, ԵՄ շրջանակային որոշման մեջ և Թիվ 15 ՀՔՀ-ում հանցակազմի հատկանիշները կենտրոնացված են ատելություն, բռնություն եւ խտրականություն հրահրելու արարքների շուրջ: Ուսումնասիրության առարկա երկրների օրենսդրությունը դիտարկելիս հստակ է, որ առկա է զգալի տարբերություն, թե ատելության խոսքի հանցակազմի հատկանիշները ինչպես են սահմանված քրեական օրենսդրության դրույթներում: Հարկ է նաեւ նշել, որ տարբերությունները կարող են նաեւ մասնակիորեն բացատրվել թարգմանության մեջ առկա անհստակություններով: Ստորեւ ներկայացված է երկրների ցանկը եւ հանցագործության հատկանիշների սահմանումները յուրաքանչյուր երկրի քրեական օրենսդրությունում:

Դանիա՝ սպառնալ, վիրավորել կամ նվաստացնել:⁶⁰

Ռումինիա՝ ատելության կամ խտրականության հրահրում:⁶¹

Սերբիա՝ ատելություն կամ անհանդուրժողականություն հրահրելը կամ խորացնելը, գերազանցության կամ անհանդուրժողականության գաղափարներ տարածելը, խտրականություն հրահրելը:⁶²

Ուկրաինա՝ թշնամանք եւ ատելություն հրահրելը, ազգային պատիվը եւ արժանապատվությունը նվաստացնելը, քաղաքացիների զգացմունքները վիրավորելը (կրոնական համոզմունքների հետ կապված):⁶³

Իսպանիա՝ ատելություն, թշնամանք, խտրականություն կամ բռնություն խթանելը, դրանց նպաստելը կամ դրանք հրահրելը:⁶⁴

Գերմանիա՝ ատելություն կամ ոտնձգություն կամ բռնություն հրահրելը, արժանապատվությունը ոտնահարելը, անարգանք սերմանելը կամ խմբին

⁶⁰ Դանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 266բ:

⁶¹ Ռումինիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 369:

⁶² Սերբիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 317 եւ 387:

⁶³ Ուկրաինայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 161:

⁶⁴ Իսպանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 510:

գրպարտելը:⁶⁵

Մոլորվա՝ թշնամանք կամ անհամերաշխություն հրահրելը, ազգային պատիվը եւ արժանապատվությունը նվաստացնելը, իրավունքներն ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն սահմանափակելը:⁶⁶

Մոնտենեգրո՝ բռնություն կամ ատելություն հրահրելը, ատելություն եւ անհանդուրժողականություն տարածելը:⁶⁷

Ֆրանսիա՝ ռասայական ատելություն, բռնություն եւ խտրականություն հրահրելը կամ դրան դրդելը:⁶⁸

ՄԹ՝ սպառնալից կամ վիրավորական խոսքերը, որոնք ատելություն են սերմանում:⁶⁹

Հայաստանի գործող օրենսդրությամբ սահմանված են «...թշնամանք հարուցելը, ... ռասայական գերազանցությունը կամ ազգային արժանապատվությունը նվաստացնելը»⁷⁰ եւ «բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը»⁷¹ հանցագործության օբյեկտիվ հատկանիշները: Այն առումով, թե դա ինչպես է համեմատվում Հայաստանի միջազգային պարտավորությունների հետ, նշենք, որ «բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը» սահմանումն ավելի նեղ է, քան «բռնություն հրահրելու» սահմանումը: Պատճառը նրանում է, որ «բռնություն հրահրելը» կարող է ներառել այնպիսի հանցավոր արարք, երբ առանց անձին ուղղված բռնություն կիրառելու <<կոչ>> անելու կարելի է այդ անձին հրահրել կատարել բռնություն: Հարկավոր է նաև նշելը, որ ՀՀ օրենսդրությամբ խտրականության հրահրումը նույնպես սահմանված չէ: Այդուհանդերձ, ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի նախագծի 314-րդ հոդվածը, որը ներկայումս ներկայացված է ՀՀ Ազգային ժողով ընդունման համար, հնարավոր է, որ լրացնի այս բացը: Այս նոր հոդվածը հանցագործությունն է սահմանում այնպիսի գործողությունները, որոնք հրահրում են թշնամանք, ատելություն կամ անհանդուրժողականություն, եւ այդպիսով, սահմանում հանցավոր վարքագծի առավել լայն շրջանակ, քան գործող Քրեական օրենսգրքի 226-րդ հոդվածը:

Առաջարկություն 3. Հայաստանի օրենսդրությունը պետք է առավել պարզորոշ սահմանի «բռնություն հրահրելու» հանցակազմը՝ ապահովելու համար, որ հոդվածը ներառի բռնություն խրախուսելու առավել նուրբ եղանակները, որոնք չեն

⁶⁵ Գերմանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 130, (1) 1 եւ 2:

⁶⁶ Մոլորվալի քրեական օրենսգիրք, հոդված 346:

⁶⁷ Մոնտենեգրոյի քրեական օրենսգիրք, հոդված 370:

⁶⁸ «Մամուլի ազատության մասին» օրենք, 1881 թվական (Ֆրանսիա), հոդված 23 եւ 24:

⁶⁹ «Հասարակական կարգի մասին» օրենք, 1986 թվական (Անգլիա, Շոտլանդիա, Ուելս), III մաս:

⁷⁰ Հայաստանի քրեական օրենսգիրք, հոդված 226:

⁷¹ Հայաստանի քրեական օրենսգիրք, հոդված 226.2:

կարգավորվում 226.2 հոդվածի «բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերով»: Ի հավելումն, ողջունելի է Քրեական օրենսգրքի նախագծի 314-րդ հոդվածում <<անհանդուրժողականություն>> եզրի ներառելը: Տարբերցումից խուսափելու համար առաջարկվում է, որ հոդվածում ներառվի նաև «խտրականություն» եզրը, որպեսզի պրակտիկայում չենթադրվի, որ «անհանդուրժողականությունը» ներառված է «խտրականություն» եզրում:

ԹԻՎ 15 ԸՔՀ-ով թույլատրվում է ցուցաբերել մեծ ճկունություն պետությունների կողմից ատելության խոսքի իրավական սահմանումը ձևակերպելիս, եթե դրա հիմնական հատկանիշները որոնք են ատելությունը, խտրականությունը կամ բռնություն հրահրելը, ներառված են: Այսպիսով, Հայաստանի կառավարության համար բաց է հնարավորությունը ցանկության դեպքում ատելության խոսքը սահմանելու լայնորեն, ինչպես օրինակ՝ Դանիայի օրենսդրության պարագայում, որի ատելության խոսքի սահմանման մեջ ներառված է «վիրավորանք» հասկացությունը, կամ Մոլդովայի օրենսդրությունը, որի համապատասխան օրենսդրական նորմում ներառված է «անհամերաշխություն» եզրը: Այդուհանդերձ, պարզորոշ ու հստակ ձևակերպումների լավ օրինակ է Ռումինիայի օրենսդրությունը, որն ընդգրկում է ատելության խոսքի հիմնական հատկանիշները, որոնք սահմանված են իր միջազգային պարտավորություններում⁷²: Այդ դրույթները կարելի է գտնել հավելվածում:

1.1.4 Իրավախախտման սուբյեկտիվ տարրը

Մեկ այլ խնդիր, որին անհրաժեշտ է անդրադառնալ, հանցագործության սուբյեկտիվ հատկանիշներն են: ԵՄ շրջանակային որոշմամբ, որը բացառապես ուղղված է քրեական բնույթի կարգավորումներին, նշվում է, որ արարքի *դիտավորյալ* բնույթն է, որ պետք է քրեականացվի: Դա արվում է այն նպատակով, որ քրեականացվի արարքի ամենաձանր դրսևորումը: ՌԽՎՄԿ-ում եւ ՔՔԻՄԴ-ում մեղադրյալի սուբյեկտիվ վարքագծի մասին չի խոսվում: ԹԻՎ 15 ԸՔՀ-ով սահմանվում է սուբյեկտիվ հատկանիշի ավելի լայն շրջանակ՝ ներառելով նույնիսկ հանցավոր ինքնավստահությունը կամ անփութությունը: Հանցավոր ինքնավստահությունը կամ անփութությունը ներառում է իրերը ընկալելու այնպիսի իրավիճակ, երբ իրավախախտը գիտակցում է ատելություն հրահրելու հանրային վտանգավորությունը, կարող էր կանխատեսել այդպիսի գործողությունների վտանգավոր հետեւանքը, սակայն թույլ է տվել այդ դեպքերի տեղի ունենալը: Նվազ սուբյեկտիվ մտադրությունը ներառում է այնպիսի իրավիճակներ, երբ իրավախախտը խոսքն օգտագործում է առանց ատելություն կամ բռնություն կամ խտրականություն հրահրելու դիտավորության, սակայն

⁷² Ռումինիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 369:

հանգամանքներից երևում է, որ խոսքը հրահրում է ատելություն եւ որպես այդպիսին ներկայացնում է հանրային վտանգավորություն:

Ղիտավորության հատկանիշը տարբեր պետություններում տարբեր կերպ է կարգավորված: Օրինակ՝ Ուկրաինյան իր օրենսդրության մեջ օգտագործում է «գիտակցաբար» եզրը, Մոլդովյան օգտագործում է «ղիտավորյալ» եզրը, իսկ ՄԹ օրենսդրությամբ սահմանված է <<մտադրության>> առկայությունը: Այդուհանդերձ, պետությունների մեծ մասի օրենսդրության մեջ բառացիորեն չի նշվում մտադրության սուբյեկտիվ հատկանիշը: Դա կարող է լինել բացթողում, կամ հնարավոր է, որ սուբյեկտիվ հատկանիշը կարգավորվում է ավելի ընդհանրական դրույթներով՝ այլ քրեական օրենքների և իրավական ակտերի շրջանակներում: Որպես այդպիսին, որեւէ կոնկրետ մոդել հնարավոր չէ ձևավորել տարբեր պետությունների օրենսդրության ուսումնասիրությամբ: Այդուհանդերձ, ղիտավորությունը որպես սուբյեկտիվ հատկանիշ անհրաժեշտ է սահմանել բոլոր այն նորմերով, որոնք կարգավորում են ատելության խոսքը որպես հանցակազմ:

Առաջարկություն 4. Որպեսզի օրենսդրությունն առավել համապատասխանի ԵՄ Շրջանակային որոշման եւ ԸՔՀ Թիվ 15-ի պահանջներին, ինչպես նաեւ քրեական եւ վարչական դրույթների միջեւ տարբերակում կատարելու համար (որը կքննարկվի ստորեւ) առաջարկվում է, որ քրեական իրավունքով սահմանված ատելության խոսքի վերաբերյալ դրույթները սահմանափակվեն այն դեպքերով, երբ ատելություն կամ բռնություն կամ խտրականություն հրահրելու գործողությունները կատարվում են ղիտավորությամբ կամ հանցավոր անփութությամբ: Դա կնշանակի, որ քրեական իրավունքը կընդգրկի ատելության խոսքի ամենածանր դրսևորումները եւ հնարավորություն կտա, որ սուբյեկտիվ ղիտավորության առավել նվազ դրսևորումները կարգավորվեն վարչական իրավունքով: Եթե հավանական է, որ արարքը կարող է հանգեցնել ատելության, բռնության կամ խտրականության, սակայն միևնույն ժամանակ բացակայում է անձի ղիտավորությունը կամ անփութությունը որպես արարքի սուբյեկտիվ հատկանիշներ, կառաջարկեինք նման դեպքերի համար կիրառել վարչական բնույթի կարգավորում, քանի որ այդ դեպքում կարգավորման նպատակը կլինի ոչ թե անձին պատժելը, այլ հասարակական կարգի պահպանությունը:

1.2 Վարչական օրենսդրությունը

Թեեւ պետությունները տարբեր կերպ են սահմանում զանցառության հիմքերը և շրջանակները, ընդհանուր առմամբ դրանք արարքներ են, որոնց հանրային վտանգավորության աստիճանը նվազ է, սակայն, այդուհանդերձ, պահանջվում է նման արարքների համար նույնպես կիրառել սանկցիաներ պետության կողմից՝

հիմնականում տույժերի տեսքով: Հայաստանում վարչական իրավախախտումների համար սահմանված են նախազգուշացումներ, դրամական տույժեր, առարկայի առգրավում կամ բռնագրավում, որոշակի թույլտվության կամ լիցենզիայից զրկում և այլն:⁷³ Վարչական տույժերի կիրառման նպատակը հասարակական կարգի պահպանումն է, հասարակական վարքագծի կարգավորումը, այլ ոչ թե իրավախախտին պատժելը կամ նրա կողմից հետագա իրավախախտումներ կատարելը կանխելը կամ նախականիելը, որոնք քրեական իրավունքին բնորոշ նպատակներ են:

Մենք նախորդ գլխում տեսանք, որ ատելության խոսքի առումով ԹԻՎ 15 ԸՔՀ-ն հստակ տարբերակում է անցկացնում վարչական եւ քրեական իրավախախտումների միջև, որոնցից առաջինը դիտարկվում է որպես անհատին նվազ ծանրաբեռնող եւ որպես այդպիսին՝ ատելության խոսքի առավել նվազ ծանր ձեւերին համապատասխանող: Դա անուղղակիորեն արտահայտված է նաեւ ԵՄ շրջանակային որոշման մեջ: Հետեւաբար, վարչական նորմերը կարող են դիտարկվել որպես ատելության այնպիսի խոսքի դեմ ուղղված օգտակար իրավական գործիքներ, որոնք չեն գերազանցում քրեական իրավունքի խիստ շեմը, ինչպես ընդգծված է վերելում, ակայն, այդուհանդերձ, վնասակար է հանրային կարգի, խաղաղության, անդորրի համար:

Թեեւ դիտարկված բոլոր երկրներում ատելության խոսքը կարգավորվում է քրեական օրենսդրությամբ, որոշ երկրներ կիրառում են նաև վարչական օրենսդրություն (Ռումինիա, Սերբիա, Մոնտենեգրո): Սակայն, որոշ փորձագետներ, ինչպես օրինակ՝ Ուկրաինայից եւ Իսպանիայից, ցանկություն եւ նախապատվություն են հայտնել հօգուտ վարչական օրենսդրության: Ընդհանուր առմամբ, քրեական իրավախախտումների շեմը բարձր է ուսումնասիրության առարկա բոլոր երկրներում և այդ երկրներում, ըստ փորձագետների, քրեական նորմերը լայն կիրառություն չունեն: Նրանք կարծիք են հայտնել, որ վարչական նորմերը կարող են լավ այլընտրանք հանդիսանալ ծանրաբեռնող քրեական նորմերին եւ անշուշտ, կարող են առավել լայն կարգավորում ապահովել, քան քրեական նորմերը: Նվազ լրջության խախտումները կարող են նաև արդյունավետորեն փոխհավասարակշռվել ազատ արտահայտվելու իրավունքի հետ, քանի որ այդ դեպքում անձի նկատմամբ կիրառվող հարկադրանքի միջոցները համեմատաբար թեթև են, քան քրեական պատիժները:

Բացի այդ, կոնկրետ Հայաստանի պարագայում վարչական օրենսդրության արդյունավետ կիրառության մի քանի լավ նախադրյալներ կան: Հայաստանում վարչական արդարադատությունը բավականին լավ է կարգավորված՝ թե՛ օրենքներով, թե՛ պրակտիկայում: Ձևավորվել է զգալի դատական եւ նախադեպային

⁷³ Անշուշտ, Եվրոպայի խորհրդի առաջարկությամբ 2006 թվականից վարչական կալանքը (որը 3-15 օր էր) վերացվել է:

պրակտիկա, համապարփակ օրենսդրական հիմք՝ ի դեմս «Վարչարարության հիմունքների եւ վարչական վարույթի մասին» օրենքի: Ի հավելումն դրա՝ վարչական վարույթի իրականացումը արագ է, դինամիկ և, որպես այդպիսին, կարող է ապահովել արագ ելք կամ արդյունք, ինչը հաճախ խիստ կարևոր է ատելության խոսքին վերաբերող գործերում կամ վարույթներում:

Հայաստանում կան նաեւ բնագավառներ, որտեղ արդեն իսկ գործում են ատելության խոսքի վարչական նորմեր՝ թեւէ շատ սահմանափակ եղանակով: Օրինակ, ինչպես արդեն նշվել է նախորդ գլխում, «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքով սահմանվում են ատելության խոսքի նորմեր, որոնք համապատասխան կարգավորող մարմնին (տվյալ դեպքում Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի հանձնաժողովին՝ ՀՌՀ-ին) հնարավորություն են տալիս ռադիոընկերությունների եւ հեռուստաընկերությունների նկատմամբ կիրառել տույժեր՝ ատելություն պարունակող բովանդակություն տարածելու համար: Օրինակ, 2019 թվականի հունիսին ՀՌՀ-ն «Ցայգ» հեռուստաընկերության նկատմամբ կրոնական ատելություն պարունակող բովանդակություն տարածելու համար «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» նախկին օրենքի 22-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի հիման վրա, որով արգելվում է ազգային, ռասայական եւ կրոնական թշնամանք կամ երկպառակություններ սերմանելը, նշանակեց վարչական տույժ՝ 500 000 ՀՀ դրամի չափով, որը մոտավոր հաշվարկով 1,000 ԱՄՆ դոլար է⁷⁴: Այդուհանդերձ, այս օրինակը շեղում է ընդհանուր պրակտիկայից, քանի որ այսպիսի տույժեր հազվադեպ են կիրառվում, ուստի վարչական իրավունքի այս բնագավառը թույլ զարգացած է:

Որպես այդպիսին, սույն զեկույցով առաջարկվում է, որ Հայաստանի կառավարությունը լրջորեն դիտարկի ատելության խոսքի նվազ լրջության դեպքերի համար իրավական պաշտպանության վարչական նորմեր և ընթացակարգեր կիրառի: Այստեղ առանցքային խնդիրն այն է, թե վարչական իրավախախտումներն ինչ շրջանակ պետք է ունենան, եւ ինչպես պետք է դրանք հարաբերվեն առավել խիստ բնույթի քրեական իրավախախտումների հետ:

Վարչական օրենսդրությունը կիրառվում է դիտարկված երեք երկրներում՝ Ռումինիայում, Սերբիայում եւ Մոնտենեգրոյում, որոնց ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ վարչական իրավախախտումների դրույթները ներառում են արարքների ավելի մեծ շրջանակ, քան առավել նեղ դիսպոզիցիա ունեցող քրեական նորմերը:

Օրինակ՝ Ռումինիայում վարչական դրույթները կարգավորվում են «Խտրականության դեմ պայքարի մասին» օրենքով: Այս օրենքի համաձայն ատելության խոսքը խտրական վարքագիծ է, որն նպատակն է սահմանափակել կամ վերացնել որոշակի խմբերի իրավունքները, կամ ցանկացած խոսքը, որն իրենից ներկայացնում է ոտնձգություն, եւ որը կարող է ստեղծել վախեցնող, թշնամական,

⁷⁴ Այս օրենքը վերջերս փոխարինվել է «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքով:

նվաստացնող կամ վիրավորական միջավայր, կամ ցանկացած վարքագիծ, որն արտահայտվում է հրապարակայնորեն եւ ունի որոշակի խմբերի դեմ ատելություն հրահրելու, արժանապատվություն խախտելու կամ թշնամական միջավայր ստեղծելու հատկանիշներ⁷⁵: Այս դրույթները ԵՄ 43/2000 եւ 78/2000 հրահանգների ուղղակի փոխատեղում են: Այստեղ կարելու է նշել, որ օրենքը ներառում է ինչպես հրապարակային, այնպես էլ ոչ հրապարակային խոսքը: Անհրաժեշտություն չկա հիմնավորել, որ վարքագիծն հրահրել է այլոց նկատմամբ ատելություն կամ խտրականություն կամ բռնություն. բավարար է ցույց տալ, որ խոսքը որեւէ մեկի նկատմամբ կունենար խտրականության կամ մարդկանց որոշակի խմբերի համար թշնամական միջավայր ստեղծելու ազդեցություն: Անհրաժեշտություն չկա նաեւ հիմնավորել, որ որեւէ մեկը նպատակ է ունեցել, որ իր վարքագիծն ունենա այդ ազդեցությունը, կամ որ հանցավոր անփութություն է ցուցաբերել դրա՝ նման ազդեցություն ունենալու նկատմամբ. բավարար է ցույց տալ, որ այն *կարող էր* ունենալ այդ ազդեցությունը: Որպես այդպիսին, առկա է հստակ տարբերակում քրեական իրավախախտումների, որոնք ունեն շատ ավելի բարձր շեմ, եւ այս պակաս ծանր իրավախախտումների միջեւ, որոնք ավելի հեշտ է ապացուցել, եւ որոնց համար սահմանված են առավել նվազ խստության տույժեր և, որպես այդպիսին՝ առավել նվազ միջամտություն անձի հիմնարար իրավունքներին:

Ինչպես Ռումինիայի օրենսդրությունը, խտրականության մասին Սերբիայի օրենքի հիմքում նույնպես ընկած է վարչական օրենսդրությունը: «Խտրականության արգելքի մասին» օրենքի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ խտրականությունը վարչական իրավախախտում է (սահմանված է 11-րդ հոդվածով), որով արգելվում է հասարակական վայրերում խտրականություն կամ ատելություն կամ բռնություն հրահրող գաղափարներ, տեղեկություններ կամ կարծիքներ արտահայտելը: Այստեղ 11-րդ հոդվածի էությունը հասարակական վայրում խտրականություն, ատելություն կամ բռնություն հրահրելն է, որը նման է Սերբիայի համապատասխան քրեական դրույթներին, բայց կիրառվում է ավելի լայն խմբի նկատմամբ (քրեական դրույթները սահմանափակվում են ռասայով):

Մոնտենեգրոն իր վարչական օրենսդրությունում այլ մոտեցում է ցուցաբերում, քանի որ ատելության խոսքը նախատեսված է որպես առանձին իրավախախտում, որը կապված չէ խտրականության մասին դրույթների հետ, ինչպես Սերբիայի եւ Ռումինիայի դեպքում է: «Հասարակական կարգի եւ խաղաղության մասին» օրենքի 19-րդ հոդվածի համաձայն՝ որեւէ մեկին ազգային, ռասայական կամ կրոնական կամ էթնիկ ծագման կամ անձնական բնույթի այլ հատկանիշների հիմքով վիրավորելը զանցանք է: Սա շատ հստակորեն հակադրվում է ատելության խոսքի քրեական նորմին, որը հիմնված է ատելություն եւ բռնություն հրահրելու արարքի

⁷⁵ Կառավարության Թիվ 137/2000 որոշման (ԿՈ) 2-րդ հոդվածի 1-ին եւ 5-րդ պարբերություններ եւ 15-րդ հոդված:

վրա⁷⁶: Այս դրույթը նման է Մոլդովայի օրենսդրությամբ նախատեսված վարչական իրավախախտմանը, որով նույնպես արգելվում է այլոց վիրավորելը, սակայն սահմանված այդ վիրավորանքները չեն սահմանափակվում խտրականության արգելքով պաշտպանվող խմբերով⁷⁷: Այս դրույթը կենտրոնացած է նաև խոսքի վրա, որը վիրավորական է, եւ հետևաբար, խոսքը, որը կարող է ատելությամբ լի կամ խտրական լինել, սակայն որը նաև վիրավորական չէ, չի ընդգրկվում այս իրավախախտման մեջ: Որպես այդպիսին, սա ինչպես շատ լայն, այնպես էլ չափազանց նեղ է, եւ պետք է նախընտրել Մոնտենեգրոյի մոտեցումը, որով սահմանվում է, թե որ խմբերի նկատմամբ է այն կիրառվում (ռասա, ազգություն, կրոն, էթնիկ ծագում, անձնական բնույթի այլ հատկանիշներ): Այդուհանդերձ, «վիրավորանք» բառի օգտագործումը չի կարող իրականում ընդգրկել արարքի այն հետևանքը, որն արգելվում է օրենքով: Թեև Թիվ 15 ԸՔՀ-ով թույլատրվում է, որ ատելության խոսքի մասին դրույթները կլանվեն այլ օրենքներով, ինչպես օրինակ՝ «վիրավորանքը» կարգավորող օրենքները⁷⁸, կատարյալ դեպքում օրենքն ավելի հստակ կլինի, քան սա: Այս պատճառով Սերբիայի մոտեցումն առաջարկելու շատ բան ունի, քանի որ դրա շարադրանքն առավել ամբողջապես է արտացոլում միջազգային իրավունքով պահանջվող ձևակերպումը՝ խտրականություն, ատելություն կամ բռնության հրահրում:

Առաջարկություն 5. Առաջարկվում է սահմանել վարչական իրավախախտման առանձին տեսակ՝ խտրականություն, բռնություն եւ ատելություն հրահրող խոսքի կարգավորման համար, որի կիրառության համար սահմանված լինի ոչ այնպիսի բարձր շեմ, ինչպես քրեական հանցագործության համար, ինչպես օրինակ՝ դիտավորության, հանցավոր անփութության կամ հրապարակայնության հատկանիշների առկայությամբ կատարված արարքներ: Նման կարգավորումը կարող է օգտագործվել ընդլայնելու համար ատելության խոսքի կարգավորման շրջանակները՝ արտացոլելու համար Հայաստանի մշակույթի եւ պատմության հետ կապված կոնկրետ խնդիրներ, որոնք առանձնապես լուրջ բնույթ ունեն, ինչպես օրինակ՝ Ադրբեջանի հետ հարաբերությունները:

1.3 Քաղաքացիական օրենսդրությունը

Ատելության խոսքի կարգավորումը քաղաքացիական օրենսդրության միջոցով սովորաբար արվում է հակախտրականության մասին օրենքի ընդունումով, որով խտրականություն հրահրելը կամ խրախուսելը սահմանվում է

⁷⁶ Մոնտենեգրոյի քրեական օրենսգիրք, հոդված 370:

⁷⁷ Իրավախախտումների վերաբերյալ Մոլդովայի օրենսգիրք, հոդված 69:

⁷⁸ ԹԻՎ 15 ԸՔՀ, 120-րդ պարբերություն:

որպես հիմք ֆիզիկական անձանց կողմից ընդդեմ այլ անձանց, գործատուների կամ այլ սուբյեկտների դեմ քաղաքացիական հայց ներկայացնելու համար: Օրինակ՝ Մոնտենեգրոն ունի խտրականություն հրահրելու մասին առանձին նորմեր⁷⁹, իսկ, ինչպես նշվեց վերևում, Սերբիայում եւ Ռումինիայում խտրականության դեմ պայքարի մասին դրույթները խախտելը նաև վարչական իրավախախտում է:

Ներկայումս Հայաստանը չունի հակախտրականության մասին առանձին օրենսդրություն: Սույն զեկույցը կազմելու պահի դրությամբ «Իրավահավասարության ապահովման մասին» օրենքի նախագիծը դեռ հանրային քննարկման փուլում է և պարզ չէ, թե երբ այն կընդունվի: Օրենքի նախագիծը հանրային քննարկման համար տեղադրված է www.e-draft.am հանրային հարթակում, որը ցույց է տալիս, որ նախագծի մասին վերջին քննարկումներն անցկացվել են 2019 թվականի հունիսին: Այսինքն, մոտ մեկ տարուց ավելի է, որ նախագծի քննարկումները կասեցված են:

Խտրականության դեմ պայքարի մասին օրենքի բացակայությունը խոշոր բաց է Հայաստանի իրավական դաշտում, եւ սա էականորեն թուլացնում է խտրականության, ատելության խոսքի եւ ատելության հիմքով հանցագործությունների իրավական պաշտպանության մեխանիզմները: Թեեւ խտրականության դեմ պայքարի մասին դրույթների ընդունումն ընդհանուր առմամբ սույն զեկույցի առարկան չէ, կարելու է ընդգծել, որ խտրականության դեմ պայքարի մասին գործուն օրենքները կարող են ապահովել այն կարելու «մշակութային» շրջանակը, որը ցույց է տալիս պետության կողմից հավասարության նկատմամբ հաստատական հանձնառությունը եւ, հետեւաբար, կարող է ատելության խոսքի օրենքների կիրառումն ավելի արդյունավետ դարձնել: Օրինակ՝ ըստ Իսպանիայի փորձագետի, Իսպանիայում խտրականության դեմ պայքարի մասին առանձին օրենքի բացակայությունը նշանակել է, որ ատելության խոսքի վերաբերյալ գործող օրենսդրության լավ կիրառման խթանը բացակայել է, եւ դա հանգեցրել է բոլոր հարակից նորմերի ընդհանուր առմամբ թերի կիրառմանը:

Դրա պատճառն այն է, որ իրավական համակարգում խտրականության դեմ պայքարի մասին օրենքի առկայությունը ցույց է տալիս, որ պետությունն ընդունում է, որ հասարակության մեջ առկա են անհավասարություններ, որոնք անհրաժեշտ է վերացնել օրենսդրական ճանապարհով: Այն ազդանշան է իրավական գործընթացներում ներգրավված բոլոր անձանց, ինչպես օրինակ՝ դատավորներին կամ իրավապահ մարմիններին, որ պետությունը լրջորեն է մոտենում մարզինալացված խմբերի հանդեպ ունեցած իր պատասխանատվություններին: Օրենքի առկայությունը ստեղծում է իրավական պատում, որը մեզ բոլորիս ստիպում է մտորել այն մասին, թե ինչպես է հասարակության մեջ անձի կամ խմբի ունեցած դիրքն ազդում նրա կենսավորման եւ իրեն հասանելի հնարավորությունների վրա, եւ

⁷⁹ Մոնտենեգրո, «Խտրականության արգելքի մասին» օրենք, հոդված 9ա, 2014 թվական:

ինչպես պետք է գործեն իշխանություն ունեցող անձինք՝ անկախ նրանից, թե նրանք գործատուներ են, թե պետական պաշտոնյաներ, որպեսզի հարթեցնեն այդ անհավասարությունները: Ատելության խոսքի համատեքստում մարզինալացված խմբերի փորձի մասին իրազեկված լինելը անհրաժեշտություն է՝ լիովին գնահատելու համար, թե ինչու է նրանց դեմ ուղղված ատելության խոսքը հատկապես վնաս պատճառող, եւ ինչու պետք է այդ խոսքը վերացվի: Ատելության խոսքի եւ անհավասարության միջեւ կապը հասկանալը խիստ կարեւոր է ատելության խոսքն արդյունավետորեն կարգավորելու համար:

Նշվածն արտացոլված է Հայաստանի միջավայրում, որտեղ պետական մարմինների ու մասնավոր ոլորտում պետական մարմինների աջակիցների շրջանում կարելի է տեսնել ատելության խոսքը լայնորեն սահմանելու միտում, որպեսզի ատելության խոսքը ընդգրկի ատելության խոսքի բոլոր տեսակները, որոնք կարող են համարվել զայրացնող կամ անհանգստացնող, ինչպես օրինակ՝ քաղաքական հակառակորդների եւ նրանց աջակիցների հալածանքը կամ թրոլինգը: Ինչպես նշված է նախորդ գլխում, ատելության խոսքը վերաբերում է հատկապես ատելությամբ լի այն խոսքին, որն ուղղված է մարդկանց կոնկրետ խմբերին, որոնք պատմականորեն տուժել են անհավասարությունից եւ անբարենպաստ պայմաններից, եւ չի վերաբերում ցանկացած խոսքի, որը մենք կարող ենք համարել ատելությամբ լի, վիրավորական կամ անհանգստացնող: Խիստ կարեւոր է հասկանալ այս տարբերությունը առնվազն այն պատճառով, որ ատելության խոսքի սահմանումը այն շրջանակով, որն առաջարկվում է ՌԽՎՄԿ-ում, ՔՔԻՄԴ-ում, ԵՄ շրջանակային որոշմամբ և ԹԻՎ 15 ԸՔՀ-ում ապահովում է արտահայտվելու ազատության նկատմամբ հարգանքը, որպեսզի ատելության խոսքի օրենքները չկիրառվեն այնպես, որ անհարկի ճնշեն կամ սահմանափակեն արտահայտվելու ազատության իրավունքը:

Առաջարկություն 6. ՀՀ կառավարությանը հորդորում ենք ընդունել հակախտրականության վերաբերյալ օրենքի նախագիծը՝ որպես հասարակության մեջ այնպիսի անհավասարություններ վերացնելու նկատմամբ բազմակողմ մոտեցման մաս, որոնք խորանում կամ ծագում են ատելության խոսքի հետեւանքով: Խրախուսում ենք օրենքում ընդգծել անհավասարության եւ ատելության խոսքի միջեւ կապը՝ ատելության խոսքի վերաբերյալ օրենսդրության արդյունավետությունն ապահովելու նպատակով:

2. Պաշտպանվող հատկանիշների տեսակները

Նախորդ բաժնում մենք ընդգծել ենք ատելության խոսքի օրենսդրության եւ հասարակության մեջ առկա կառուցվածքային ու սոցիալական

անհավասարությունների միջև կապը հասկանալու կարեւորությունը: Այդ պատճառով այն հանգամանքը, թե որ հատկանիշներն են պաշտպանվում ատելության խոսքի օրենսդրությամբ, իրավական հիմնարար հայեցակետ է եւ ցույց է տալիս պետության հանձնառությունը՝ պաշտպանել այդպիսի խմբերին այն վնասից, որն առաջանում է այդ հատկանիշներից որեւէ մեկի հիմքով դրսևորված նման խտրականության հետեւանքով:

ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 226-րդ հոդվածը կիրառվում է միայն ազգության, ռասայի եւ կրոնի պաշտպանվող հատկանիշների առնչությամբ: 226.2-րդ հոդվածը շատ ավելի լայն է եւ ներառում է սեռը, ռասան, մաշկի գույնը, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումը, գենետիկական հատկանիշները, լեզուն, կրոնը, աշխարհայացքը, քաղաքական կամ այլ հայացքներ, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունը, գույքային վիճակը, ծնունդը, հաշմանդամությունը, տարիքը կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներ: 226.2-րդ հոդվածում նշված հատկանիշներն արտացոլում են Հայաստանի Սահմանադրության 29-րդ հոդվածում սահմանված պաշտպանվող հատկանիշները:

Նոր քրեական օրենսգրքի նախագծով նախագծով պատկերն էլ ավելի է բարդանում: 198-րդ հոդվածը (խտրականությունը) եւ 315-րդ հոդված (բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը) կառուցված են Սահմանադրության 29-րդ հոդվածի պաշտպանվող հատկանիշների հիման վրա: Մինչդեռ 314-րդ հոդվածը (թշնամանք, ատելություն կամ անհանդուրժողականություն հարուցելը) կարող է կիրառվել միայն ազգության, էթնիկական ծագման, ռասայի, քաղաքական գաղափարախոսության եւ կրոնի պաշտպանվող հատկանիշների առնչությամբ: Ըստ էության, 314-րդ հոդվածը ավելի լայն շրջանակ ունի, քան 226-րդ հոդվածը, սակայն ավելի նեղ, քան Սահմանադրության 29-րդ հոդվածը: Հետեւաբար, գործող օրենսդրությամբ և բարեփոխումների համար առաջարկվող օրենսդրությամբ առաջարկվում են պաշտպանվող հատկանիշների երեք տարբեր խմբեր՝ առանց հստակ հիմնավորման, թե ինչու դա պետք է այդպես լինի:

Նպատակահարմար կլիներ պաշտպանվող հատկանիշները ներդաշնակեցնել, որպեսզի օրենսդրությունը հանապատասխանի իրավական որոշակիության պահանջին: Միննույն ժամանակ, որոշ մասնագետներ փաստարկում են, որ պաշտպանվող հատկանիշների ավելի կարճ ցանկը կարող է ավելի արդյունավետ լինել օրենքը կիրառելիս, քանի որ իրավակիրառողի համար ավելի հեշտ է թիրախավորել կոնկրետ հատկանիշները իրենց գործունեության ոլորտում: Որոշ մասնագետներ էլ գտնում են, որ պաշտպանվող հատկանիշների ցանկը պետք է օրենսդրական ակտերում սահմանել ոչ պակաս այն շրջանակից, որը սահմանված է ՀՀ սահմանադրությամբ:

Այդուհանդերձ, կան երկու հատկանիշներ, որոնք շոշափելիորեն բացակայում

են ցանկից: Դրանք են սեռական կողմնորոշումը եւ գենդերային ինքնությունը: Թեեւ երկուսն էլ կարող էին ներառվել 29-րդ հոդվածի «անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներ» արտահայտությունում, սեռական կողմնորոշումը եւ գենդերային ինքնությունը որպես ինքնություն հիմքեր չսահմանելը կարող է բացասական իրական հետեւանքների հանգեցնել ԼԳԲՏ համայնքի դեմ ատելության խոսքը թիրախավորելու գործերով:

Թեեւ սեռական կողմնորոշումը եւ գենդերային ինքնությունը ներառված չեն ՌԽՎՄԿ-ում կամ ՔՔԻՄԴ-ում կամ ԵՄ շրջանակային որոշման մեջ, ձեւավորվել է ընդհանուր փոխադարձ համաձայնություն առ այն, որ ատելության խոսքի մասին դրույթներով պետք է պաշտպանվեն նաեւ այս հատկանիշները: *Վեյդելանդը եւ այլք ընդդեմ Շվեդիայի* գործով (2012 թվական) ՄԻԵԴ-ը նշել է, որ սեռական կողմնորոշումը պետք է պաշտպանվի ատելության խոսքի օրենսդրությամբ, քանի որ հոմոֆոբիկ խոսքը նույնքան ծանր է, որքան ռասիստական խոսքը⁸⁰: «Հոմոֆոբիայի եւ սեռական կողմնորոշման ու գենդերային ինքնության հիմքով խտրականության դեմ ԵՄ ճանապարհային քարտեզի մասին» 2014 թվականի Եվրոպական պառլամենտի կանոնակարգում (2013/2183(INI) նշվել է, որ սեռական կողմնորոշումը եւ գենդերային ինքնությունը պետք է պաշտպանվեն ատելության խոսքի օրենսդրությամբ: Հայաստանի մասին ՌԱԵՀ-ի զեկույցից բխում է, որ սեռական կողմնորոշումը եւ գենդերային ինքնությունը պետք է նույնպես ներառվեն օրենսդրության մեջ⁸¹, իսկ ԹԻՎ 15 ԸՔՀ-ում նշվում է, որ սեռական կողմնորոշումը եւ գենդերային ինքնությունը պետք է պաշտպանվեն ատելության խոսքից⁸²:

Ուսումնասիրության առարկա երկրների գրեթե կեսը իրենց օրենսդրությամբ ուղղակիորեն սահմանել են սեռական կողմնորոշումը որպես պաշտպանվող հատկանիշ, ինչպես օրինակ՝ Ֆրանսիան, ՄԹ-ն, Դանիան, Իսպանիան եւ Բելգիան: Ռումինիայում սեռական կողմնորոշումը ծանրացնող հանգամանք է ատելության շարժառիթով հանցագործությունների նորմատիվ դրույթներում եւ ուղղակիորեն ներառված է հակախտրականության մասին օրենքում (քննարկված է վերելում): Մոնտենեգրոն սեռական կողմնորոշումը չի սահմանել ատելության խոսքի օրենքներում, սակայն այն ընդգրկված է ատելության շարժառիթով հանցագործությունների իրավական նորմերում: Սերբիան, Ուկրաինան եւ Գերմանիան որդեգրել են այնպիսի մոտեցում, որը նման է Հայաստանի մոտեցմանը, ըստ որի սեռական կողմնորոշումը ուղղակիորեն սահմանված չէ օրենսդրությամբ, սակայն օրենսդրությամբ սահմանված է պաշտպանվող հատկանիշների բաց ցանկ, որը թույլ է տալիս օրենքները կիրառելիս պրակտիկայում ներառել նաև սեռական

⁸⁰ *Վեյդելանդը եւ այլք ընդդեմ Շվեդիայի*, գանգատ Թիվ 1813/07 (ՄԻԵԴ, 2012 թվականի փետրվարի 9), 55-րդ պարբերություն:

⁸¹ ՌԱԵՀ-ի զեկույցը Հայաստանի մասին (մշտադիտարկման հինգերորդ փուլ)՝ ընդունված 2016 թվականի հունիսի 28-ին:

⁸² ԹԻՎ 15 ԸՔՀ, 14-րդ էջ:

կողմնորոշումը: Մոլորվայի մոտեցումը ոչ հետեւողական է, քանի որ սեռական կողմնորոշումը ներառված է տեսալսողական ոլորտի մասին օրենսդրական ակտում ատելության խոսքի վերաբերյալ դրույթներում⁸³, սակայն բացակայում է ատելության խոսքի հետ կապված այլ (անցանց) իրավախախտումներ սահմանող իրավական դրույթներում:

Առաջարկություն 7. Օրենսդրության մեջ սեռական կողմնորոշումը եւ գենդերային ինքնությունն ուղղակիորեն սահմանելը Հայաստանի կողմից հանձնառության հստակ ազդանշան կլինե՞ր այն մասին, որ պետությունը ցանկանում է ապահովել իր բոլոր քաղաքացիների հավասարությունը, եւ դա անշուշտ կնպաստե՞ր այդ երկու պաշտպանվող հատկանիշների հիմքով ատելության խոսքի օրենսդրության կիրառմանը: Սա նախընտրելի տարբերակ է նաեւ Թիվ 15 ՇՔՀ-ի ներքո: Թե՛ն Հայաստանում խտրականության արգելքով պաշտպանվող հատկանիշների բաց ցանկը նշանակում է, որ սեռական կողմնորոշումը եւ գենդերային ինքնությունը սկզբունքորեն կարգավորվում են օրենսդրությամբ, սակայն այս մոտեցումը չի ապահովում պաշտպանության այնպիսի մակարդակ, ինչպիսին առկա է երկրների մեծ մասում և ինչպիսին առաջարկվում է ՌԱԵՀ-ի՝ Հայաստանի մասին զեկույցով:

Նշում գենդերի մասին

Վերը շարադրված քննարկումը կենտրոնացած էր սեռական կողմնորոշման և գենդերային ինքնության շուրջ: Այդուհանդերձ, ՀՀ օրենսդրության մեջ բացակայում է մեկ այլ կարևոր պաշտպանվող հատկանիշ, որը գենդերն է: Գենդերի ներառումը որպես պաշտպանվող հատկանիշ կարևոր է հատկապես առցանց միջավայրում որը մի հարթակ է, որտեղ կանանց վերաբերյալ կանխակալ բացասական մեկնաբանությունները և նրանց նկատմամբ վերբալ հարձակումները տարածված երևույթ են: Գենդերը որպես պաշտպանվող հատկանիշ ներմուծելը վերջերս օրենսդրական բարեփոխման առաջարկության թեմա էր Միացյալ Թագավորությունում: Բոլորովին վերջերս (2020 թվականի սեպտեմբերին) Իրավունքի հարցերով հանձնաժողովը հրապարակեց մի խորհրդատվական զեկույց, որում առաջարկեց գենդերը ավելացնել որպես ատելության խոսքի և ատելության հանցագործության պաշտպանվող հատկանիշ Անգլիայում և Ուելսում:⁸⁴

Գենդերի ներառումը որպես պաշտպանվող հատկանիշ ծավալուն թեմա է, որը պահանջում է առանձին քննարկում և վերլուծություն, սակայն դա

⁸³ Մոլորվա, Տեսալսողական մեդիա ծառայությունների մասին օրենսգիրք, հոդված 1 եւ հոդված 11:

⁸⁴ Չեկույցը անգլերեն լեզվով հասանելի է հետևյալ հղումով. <https://s3-eu-west-2.amazonaws.com/lawcom-prod-storage-11jsxou24uy7q/uploads/2020/10/Hate-crime-final-report.pdf>

նպատակահարմար չէ սույն զեկույցի շրջանակում: Բազմաթիվ այլ հարցեր կան, որոնք նույնպես անհրաժեշտ է ամբողջ խորությամբ հաշվի առնել: Օրինակ, եթե գենդերը ավելացվի ատելության խոսքի իրավախախտումներին, դա կունենա հետևանքներ սեռական բնույթի իրավախախտումների համար: Կա նաև մտահոգություն, որ կանանց նկատմամբ կանխակալ շարժառիթով ատելության հանցագործությունների և ատելության խոսքի մեծ քանակությունը կարող է նշանակել, որ գենդերի ներառումը օրենսդրության մեջ կարող է ծանրաբեռնել համակարգը և շեղել իշխանությունների ուշադրությունը պաշտպանվող հատկանիշների ողջ շրջանակից: Հետևաբար, հարց է ծագում, թե արդյոք կանանց նկատմամբ կանխակալ ատելությունը պետք է կարգավորվի ատելության հանցագործության ռեժիմից դուրս առանձին իրավախախտումներով: Ընթանում է նաև քննարկում առ այն, թե արդյոք պաշտպանվող հատկանիշի հիմքում պետք է ընկած լինի գենդերը, թե կանանց նկատմամբ նախապաշարմունքը: Ավելին, գենդերը կարող է նաև մեկնաբանվել այնքան լայնորեն որ ներառի գենդերային ինքնությունը: Հաշվի առնելով նման փաստարկների ծավալուն բնույթը, սույն զեկույցում այս թեմային չենք անդրադառնա, թեև միևնույն ժամանակ առաջարկում ենք, որ ՀՀ իշխանությունները իրենց ուշադրության շրջանակում պահեն այս հարցը, որպեսզի ապագայում գենդերը ավելացվի:

3. Ատելության խոսքը կարգավորող այլ իրավախախտումներ

Ինչպես նշվել է 1-ին գլխում, կան իրավախախտումների տեսակներ, որոնք կարող են անցնել ատելության խոսքի լայն սահմանման շրջանակի տակ: Սույն գլխում մենք առավելապես կենտրոնացել ենք այն իրավախախտումների վրա, որոնք ուղղակիորեն վերաբերում են փոքրամասնությունների դեմ ատելություն կամ բռնություն կամ խտրականություն հրահրելու արարքներին եւ այդպիսով կազմում են ատելության խոսքի կարգավորման առանցքային ռազմավարությունը: Այնուամենայնիվ, կան բազմաթիվ այլ ոլորտներ, որոնք նույնպես անհրաժեշտ է ուշադիր դիտարկել, երբ փորձ է արվում ատելության խոսքը կարգավորել համապարփակ և համախմբված կերպով: Այդ ոլորտները մանրամասն քննարկելը սույն զեկույցի շրջանակներից դուրս է, սակայն հարկ է նշել, որ ատելության խոսքի մասին առաջացյալին օրենքներն ընդունելուց հետո անհրաժեշտ կլինի նաեւ ապահովել, որ օրենսդրության առանցքային նպատակները ներմուծվեն նաեւ այլ ոլորտներ:

Հետաքրքրություն ներկայացնող ոլորտներից մեկը լրատվամիջոցների ոլորտն է: Հաջորդ գլխում կանդրադառնանք *սոցիալական լրատվամիջոցների* կարգավորմանը, սակայն այստեղ հիմնականում կենտրոնացել ենք ավանդական մեդիայի վրա: Լրատվամիջոցները շատ կարեւոր դերակատարում ունեն հանրային բանավեճերի ընդհանուր բնույթը սահմանելու եւ ներառականության,

հավասարության եւ խաղաղության միջավայր խթանելու հարցում: Հետեւաբար, չափազանց կարևոր է, որ լրատվամիջոցները եւ մասնավորապես զանգվածային լրատվության միջոցները զգայուն լինեն այն ձևակերպումների նկատմամբ, որոնք օգտագործվում են փոքրամասնություն կազմող խմբերի մասին լրատվական նյութեր տարածելիս:

Հայաստանի առումով տեսալսողական հաղորդակցության բնագավառը (որը ներառում է ռադիոն, վերգետնյա եւ արբանյակային հեռուստատեսությունը) կարգավորվում է օրենսդրական մի քանի ակտերով, այդ թվում՝ «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքով: Այս օրենքի 9-րդ հոդվածի համաձայն՝ արգելվում են հաղորդումները, որոնք ցուցադրում են ազգային, ռասայական եւ կրոնական թշնամանք եւ երկպառակություններ: Ակնհայտորեն, պաշտպանվող հատկանիշների այս ցանկն ավելի նեղ է, քան Սահմանադրության 29-րդ հոդվածը, եւ օրենքը պետք է բարեփոխվի այնպես, որ այն համապատասխանեցվի 29-րդ հոդվածին:

Այստեղ մտահոգության մեկ այլ կարեւոր ոլորտ է քաղաքական գործիչների կողմից խորհրդարանական բանավեճերի եւ հանրային ելույթների ժամանակ որդեգրված հռետորաբանությունը եւ լեզուն: ԹիՎ 15 ԸՔՀ-ն հստակորեն նշում է, որ քաղաքական գործիչների կամ քաղաքական գաղափարների կամ քաղաքականությունների քննադատությունն ինքնին ատելության խոսք չէ: Առողջ ժողովրդավարության մեջ կարեւոր է, որ հանրությունը կարողանա քաղաքական գործիչներին իրենց որոշումների համար պատասխանատվության ենթարկել գործուն եւ դինամիկ եղանակով, իսկ քաղաքական գործիչները պետք է կարողանան ներգրավվել քաղաքական հակառակորդների հետ քաղաքական բանավեճերում՝ առանց հետապնդման ենթարկվելու վախի: Սակայն, դա չի նշանակում, որ քաղաքական գործիչները կարող են օգտագործել այնպիսի խոսք, որը համարվում է ատելության խոսք՝ ըստ սույն գլխում նշված ատելության խոսքի սահմանման, մասնավորապես՝ խոսքը, որը որոշակի խմբերի դեմ բռնություն, խտրականություն կամ թշնամանք է հրահրում: Մեկ տարբերակ է քաղաքական գործիչների համար վարքագծի նորմերի կանոնագիրք նախատեսելը՝ խրախուսելու համար, որ զգուշորեն կատարեն խոսքերի ընտրությունն ու դրանց հրապարակայնորեն հնչեցնելը:

Պետությունը կարող է նաև որոշել կոնկրետ խնդիրներ կարգավորելու համար ընդունել ավելի թիրախավորված օրենսդրություն: ԹիՎ 15 ԸՔՀ-ն ատելության խոսքի սահմանման մեջ ներառում է *«ցեղասպանության հանցագործությունները, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները եւ պատերազմական հանցագործությունները հրապարակայնորեն հերքելը, մեղմացնելը, արդարացնելը կամ դրանց համար պատասխանատվությունից ազատելը»*: Մի շարք երկրներ, ինչպես օրինակ՝ Ֆրանսիան, Գերմանիան, Ռումինիան, ինչպես նաեւ Հայաստանի Հանրապետությունը արդեն իսկ ունեն իրավական նորմեր, որոնք քրեականացնում

են կոնկրետ ցեղասպանությունը կամ հոլոքոստը հերքելը⁸⁵: Մակայն, անհրաժեշտ է նշել, որ ՌԱԵՀ-ի՝ մշտադիտարկման հինգերորդ փուլի մասով զեկույցի համաձայն Հայաստանի օրենսդրության մեջ կան որոշ բացեր՝ կապված Թիվ 15 ԸՔՀ-ի հետ, որոնք դեռևս պետք է լրացվեն:

Եվ վերջապես, Թիվ 15 ԸՔՀ-ով ընդգծվում է այն փաստը, որ ատելության խոսքը պատշաճ կարգավորելու համար կարելու է նաև որպես հանցագործության տեսակ սահմանել ատելության խոսքի տարածումը խթանելու կամ դրան աջակցեցնելու նպատակով կազմակերպված խումբ ստեղծելը կամ ղեկավարելը, այդպիսի խմբի գործունեությանը մասնակցելը՝ դիտավորությամբ ատելության խոսքի տարածումը հրահրելու, դրան օժանդակելու կամ դրդելու կամ այն օգտագործելու փորձ կատարելու համար⁸⁶:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի ընդհանուր մասի 63-րդ հոդվածով նախատեսվում է օրենսգրքով սահմանված հանցագործությունների համար ծանրացնող հանգամանքների (որակյալ հատկանիշների) ցանկը, եւ մեկ այդպիսի հանգամանք է հանցագործությունները *«մի խումբ անձանց, կազմակերպված խմբի կամ հանցավոր համագործակցության կազմում»* կատարելը: Այս ընդհանուր հիմքը կարող է օգտագործվել օրենսգրքում սահմանված ատելության խոսքի վերաբերյալ բոլոր նորմատիվ դրույթների համակցությամբ: Օրինակ՝ 226-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ արարքը համարվում է պատասխանատվությունը եւ պատիժը ծանրացնող, եթե կատարվել է *«կազմակերպված խմբի կողմից»*: Օրենսգրքի 226.2-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետի հիմքով հանցանքի կատարումը *«մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ կամ կազմակերպված խմբի կողմից»* սահմանվում է որպես ծանրացնող հանգամանք հոդվածով սահմանված հիմնական հանցագործությունների համար: Նույն մոտեցումը որդեգրված է նաև նոր քրեական օրենսգրքի նախագծի 314-րդ եւ 315-րդ հոդվածներում, քանի որ երկու հոդվածներով էլ սահմանվում է հիմնական հանցագործության համար ծանրացնող հանգամանք՝ արարքը մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ կատարելը: Այսպիսով, Հայաստանի օրենսդրությունն արդեն իսկ ընդգրկում է նշված առաջարկության որոշ մասը: Այդուհանդերձ, նախագիծը կարելի է ամրապնդել՝ դրանում սահմանելով միջազգային մարմնի առաջարկության առավել հիմնարար տարրեր, մասնավորապես՝ որպես ինքնուրույն հանցագործություն սահմանելով և օրենսդրությամբ հստակորեն արգելելով ատելության խոսքի օգտագործմանը և տարածմանը նպաստելու նպատակով կազմակերպված խումբ ստեղծելը կամ

⁸⁵ Գայտոտ օրենք, 1990 թվական (Ֆրանսիա), Գերմանիայի քրեական օրենսգրքի հոդված 130(3), Թիվ 31 արտակարգ հրաման [Ordanata de Urgenta] (Ռումինիա), Հայաստանի քրեական օրենսգրքի հոդված 397¹:

⁸⁶ ԸՔՀ 7, 18-րդ պարբերության «է» կետ եւ 20-րդ պարբերություն:

ղեկավարելը կամ խմբի գործունեությանը մասնակցելը:

Առաջարկություն 8. Ապահովել, որ ատելության խոսքի վերաբերյալ բոլոր օրենքները, ինչպես օրինակ՝ «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքը, պաշտպանվող հատկանիշների մասով ներդաշնակեցվեն սույն զեկույցի 7-րդ առաջարկության հետ:

Առաջարկություն 9. Քրեական օրենսգրքում ավելացնել խմբակային հանցավոր գործունեության վերաբերյալ նորմ՝ ԹԻՎ 15 ՇՔՀ-ի պահանջներն առավել հստակորեն կատարելու նպատակով:

4. Եզրակացություն

Սույն գլխում մատնանշվել են ՀՀ օրենսդրության մեջ առկա կոնկրետ բացերը, եւ դրանք համեմատվել են այլ երկրների ներպետական պրակտիկայի հետ: Հստակ է, որ ոչ մի երկրի օրենսդրություն չի կարող օգտագործվել որպես ատելության խոսքի օրենսդրության կատարյալ օրինակ: Այդուհանդերձ, սույն համեմատական վերլուծության միջոցով առաջ են հանվում որոշակի գործոններ, որոնք ուշադրության կարիք ունեն: Այդ իմաստով ներկայացնում ենք հետևյալ առաջարկությունները:

1. ՀՀ քրեական օրենսգրքի առնչությամբ՝

- 226-րդ հոդվածը փոփոխել՝ ապահովելու համար, որ հոդվածը կարգավորի միայն «հրապարակային» բնույթի հայտարարությունները,
- սահմանել ատելություն, բռնություն եւ խտրականություն հրահրող նյութերի տարածման համար նորմ,
- 226.2-րդ հոդվածը փոփոխել այնպես, որ այն «բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերի» փոխարեն առավել հստակորեն սահմանի «բռնություն հրահրելը»,
- Քրեական օրենսգրքի նախագծի 314-րդ հոդվածով սահմանված՝ խտրականություն հրահրելու իրավախախտումը պետք է ընդունվի եւ ուժի մեջ դրվի,
- ատելության խոսքի վնասակար ազդեցությունը օրենքով ամբողջությամբ արտահայտելու համար առաջարկվում է ընդօրինակել ատելության խոսքի Ռուսիայի օրենսդրության սահմանումը,⁸⁷
- 226-րդ հոդվածի շրջանակը սահմանափակել այն դեպքերով, երբ մեղադրյալը դիտավորություն կամ հանցավոր անփութություն է դրսևորել իր խոսքի հետևանքների վերաբերյալ:

⁸⁷ Ռուսիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 369:

2. Ի հավելումն՝ առաջարկվում է սահմանել առանձին վարչական իրավախախտում, արգելելու խտրականություն, բռնություն եւ ատելություն հրահրելուն ուղղված խոսքը, որը, սակայն, պարտադիր չէ, որ կատարված լինի դիտավորությամբ կամ անփութությամբ:

3. Քաղաքացիական իրավունքի առնչությամբ ՀՀ իշխանություններին հորդորվում է ընդունել <<Իրավահավասարության մասին>> օրենքի նախագիծը:

4. Բոլոր իրավախախտումները, ինչպես քրեական, այնպես էլ վարչական, պետք է ներառեն Սահմանադրության 29-րդ հոդվածում սահմանված պաշտպանվող հատկանիշները՝ ավելացնելով սեռական կողմնորոշումը: Դա պետք է նաեւ արտացոլվի ցանկացած օրենքում, ինչպես օրինակ՝ տեսալսողական բնագավառի հետ կապված օրենքներում, որոնցով արգելվում է ատելության խոսքը որոշ ոլորտներում:

5. Պետք է դիտարկել քաղաքական գործիչների համար վարքագծի կանոնագրքի ստեղծման հնարավորությունը՝ ապահովելու համար, որ ատելության խոսք չարտաբերվի բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց կողմից կամ Ազգային ժողովի հարթակից:

6. Օրենքում սահմանել խմբակային հանցավոր գործունեության քրեականացման վերաբերյալ նորմատիվ դրույթներ՝ Թիվ 15 ԸՔՀ-ի պահանջները հստակորեն կատարելու նպատակով:

Գլուխ 3. Առցանց ատելության կարգավորումը

Առցանց ատելության երևույթը վերացնելն ատելության խոսքի դեմ պայքարի հատկապես կարեւոր, սակայն բարդ հայեցակետ է: Ատելությամբ լի խոսք տարածելու համար համացանցն օգտագործելը հարաբերականորեն նոր երևույթ է եւ իր հետ բերում է հսկայական մարտահրավերներ:

Կան առցանց ատելության խոսքի մի շարք հատկանիշներ, որոնք այդ խոսքը վերահսկելը հատկապես բարդացնում են: Խնդիրն առավել դժվարացնում են այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են ատելության խոսք տարածողների գաղտնիությունը, արագությունը, որով ատելությունը տարածվում է աշխարհում, ինչպես նաեւ իրավագործության հետ կապված խնդիրները, երբ իրավախախտը ապրում է այլ երկրում կամ օգտագործում է այլ երկրի սերվերներ: Առցանց ատելության խոսքի իրական ծավալը նաեւ նշանակում է, որ վերահսկման ավանդական մեթոդները լավագույնս հարմարեցված չեն ատելության խոսքը վերահսկելու համար:

Այդ գործոնների արդյունքում որոշվել է ջանքերը ուղղել ոչ թե իրավախախտների անհատական վարքագիծը վերահսկելու, այլ ատելության նյութեր պարունակող հարթակները պատասխանատվության ենթարկելու ուղղությամբ: Գործնականում նման միջոցները հիմնականում կենտրոնացած են եղել սոցիալական ցանցերի այն օպերատորների նկատմամբ, որոնք ունեն ինչպես նյութերը համացանցից ֆիզիկապես հեշտորեն հեռացնելու տեխնիկական միջոցներ (մի բան, որը հասանելի չէ ոստիկանության համար), այնպես էլ ֆինանսական միջոցներ՝ ատելության բովանդակության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու նպատակով ծախսեր կատարելու համար: Սոցիալական լրատվամիջոցների պատասխանատվության հարցն ընդհանուր առմամբ կորցնում է իր ուժն այն համացանցային ընկերությունների պատասխանատվության ավելի լայն բանավեճում, որոնք մինչ այժմ վայելել են նեղ կարգավորում կամ չեն կարգավորվել ընդհանրապես, եւ որը նրանց հնարավորություն է տվել աճել եւ հսկայական շահույթներ ստանալ՝ առանց պատասխանատվության ենթարկվելու այն վնասի համար, որը նրանց ընկերությունները կարող են առաջացնել:

Այդպիսով, այս ոլորտում իրավական բարեփոխման տեսանկյունից հստակ է, որ կան երկու առանձին խնդիրներ, որոնց անհրաժեշտ է անդրադառնալ:

Առաջին, անհրաժեշտ է ապահովել, որ ատելության խոսքի իրավական նորմերը հավասարապես կիրառվեն նաև առցանց տիրույթում: Հաճախ այս միտքը հնչում է հետևյալ կերպ. «անցանց հանցագործությունը նաև առցանց հանցագործություն է»:

Երկրորդ, առկա է ավելի բարդ խնդիր, որը ծագում է, երբ հարց է բարձրանում, թե արդյոք նպատակահարմար է համացանցային ընկերություններին իրենց

հարթակներում հայտնվող նյութերի համար պատասխանատվության ենթարկելը: Շատ պետություններ ներկայումս փորձում են լուծել այս վիճահարույց խնդիրը, եւ դա ոլորտ է, որը դեռեւս մեծամասամբ զարգացման ընթացքում է:

Սույն գլխում կդիտարկվեն որոշ նախնական խնդիրներ՝ կապված այդ երկու կետերի հետ՝ մինչ առաջ անցնելը եւ Հայաստանի օրենսդրությունը համապատասխան միջազգային պարտավորությունների հետ համեմատելը: Այնուհետև կարվեն առաջարկություններ բարեփոխումների վերաբերյալ: Սույն գլուխը կավարտենք առցանց ատելության խոսքի կարգավորման բնագավառում զարգացող միտումների վերաբերյալ հարցերի քննարկմամբ:

1. «Անցանց հանցագործությունը առցանց հանցագործությունն է»

Ատելության խոսքի նորմերը առցանց միջավայրում կիրառելու հնարավորությունը պայմանական մոտեցում է, քանի որ նախ պետք է լուծել հարցը, թե ինչպես ապահովել, որ անցանց միջավայրում գործող օրենքները գործեն նաև առցանց միջավայրում՝ առցանց նյութերի առնչությամբ: Որոշ երկրներ, օրինակ Իսպանիան, ատելության խոսքի նորմերում ներառել է դրույթ այն մասին, որ դրանք հավասարապես կիրառելի են նաև առցանց միջավայրում՝ այդպիսով հստակորեն սահմանելով, որ այդ իրավական նորմերը հավասարապես կիրառելի են նաև առցանց նյութերի նկատմամբ⁸⁸:

Այդուհանդերձ, կան որոշ խնդիրներ, որոնք անհրաժեշտ է լուծել առցանց միջավայրում, որպեսզի անցանց միջավայրում սահմանված օրենքները գործեն նաև առցանց միջավայրում: Նախ, ինչպես նշվել է նախորդ գլխում, քրեական պատասխանատվության համար, ըստ Թիվ 15 ՇՔՀ-ի, պետք է լինի իրավական պահանջ, որ վարքագիծը դրսևորվել է «հրապարակայնորեն»: Խնդիրը, թե ինչն է համացանցում կազմում «հրապարակային» տարածք, առանցքային չէ: Կարելի է փաստարկել, որ ցանկացած կոնտենտ, որ հայտնվում է համացանցում, «հրապարակային» է: Այդուհանդերձ, նման մոտեցումը չափազանց լայն է եւ կարող է խնդիրներ ստեղծել ազատ արտահայտվելու իրավունքի մասով: Քրեական իրավունքի իմաստով «հրապարակային» տարրի առկայության պահանջի նպատակն է, որ առցանց տարածքում քրեականացվի միայն այն խոսքը, որը հանրորեն վտանգավոր է: Հետեւաբար նպատակահարմար չէ քրեականացնել այն ամենը, ինչը հայտնվում է համացանցում՝ նույնիսկ ոչ հրապարակային եղանակով: Օրինակ՝ համացանցով ուղարկված անձնական էլեկտրոնային նամակները կամ «WhatsApp» ծրագրով անձից անձ ուղարկված հաղորդագրությունները չեն կարող դիտարկվել նույն կերպ, ինչ լրատվական կայքում կամ սոցիալական լրատվամիջոցների հարթակներում հրապարակված հաղորդագրությունները, ինչպիսիք են «Twitter»-ը եւ «Facebook»-ը: Հետեւաբար անհրաժեշտ է եւս մեկ անգամ մտորել, թե որ կոնտենտը համացանցում պետք է «հրապարակային» համարվի:

Երկրորդ խնդիրը կապված է իրավագործության հետ: Մա համացանցի առումով բարդ խնդիր է, քանի որ անհրաժեշտ է հաշվի առնել, թե օգտատերերը որտեղ են կարդացել ատելության խոսքը, որ երկրում է գտնվել իրավախախտը, երբ է նյութը վերբեռնվել, որտեղ է գտնվում օգտագործված սերվերը եւ որտեղ է բնակվում ատելության խոսքի գոհր: Իրավակարգավորման տեսանկյունից կարելու է նաև որոշել դատարանի իրավագործության շրջանակները, որոնք կարող են լինել տարածքային (աշխարհագրական), գործառնությային (ֆունկցիոնալ), ժամկետային, նյութաիրավական, և այլն:

⁸⁸ Իսպանիայի քրեական օրենսգիրք, հոդված 510.3:

Ներկայումս ուսումնասիրության առարկա երկրներից ոչ մեկն այս հարցերի պատասխանները չունի: Այդուհանդերձ, Անգլիան երկայնումս վերանայում է առցանց հաղորդակցությունների հետ կապված իր իրավական նորմերը եւ ինչպես Անգլիայում եւ Ուելսում, այնպես էլ Հյուսիսային Իռլանդիայում ընթանում են քննարկումներ երկու նշված հարցերի շուրջ. ինչպես սահմանել «հրապարակային» եզրը համացանցում, , և ինչպես սահմանել իրավագործության շրջանակները համացանցում⁸⁹: Հայաստանի կառավարությունը կարող է հաշվի առնել այդ քննարկումների արդյունքները, որոնք կհրապարակվեն հաջորդ մի քանի ամիսների ընթացքում, եւ ըստ այդ արդյունքների օգտագործել այն, ինչը նպատակահարմար է հայաստանյան համատեքստում:

2. Համացանցային ընկերությունների պատասխանատվությունը

Առցանց առեւտրյան խոսքի կարգավորման երկրորդ հայեցակետն ավելի բարդ է, քանի որ դա կապված է առցանց հարթակներին, այն է՝ սոցիալական ցանցերի օպերատորներին իրենց ցանցերում այլոց կողմից տեղադրվող նյութերի համար պատասխանատվության ենթարկելուն:

Մինչեւ վերջերս սոցիալական ցանցերի օպերատորներին իրենց հարթակներում հայտնվող նյութերի համար պատասխանատվության ենթարկելու հիմնական եղանակն ինքնակարգավորումն էր և այլ կամավոր սխեմաները: Բրաունի վերջին զեկույցում մանրամասնորեն ներկայացված են կառավարման այն մի շարք մոդելները, որոնք ի հայտ են եկել այս ոլորտում վերջին տարիներին⁹⁰:

Նման կամավոր սխեմաներից մեկն էլ ԵՄ կամավոր վարքագծի կանոնագիրքն է⁹¹: Այն հաստատվել է 2016 թվականին Եվրոպական հանձնաժողովի կողմից՝ սոցիալական ցանցերի որոշ հսկա օպերատորների հետ ձեռք բերված համաձայնության հիման վրա, ինչպիսիք են «Facebook»-ը, «Twitter»-ը եւ «YouTube»-ը: Ստեղծվեց Կամավոր վարքագծի կանոնագիրք, որի պահանջներն օպերատորները խոստացան պահպանել: Նրանց գործունեության համապատասխանելիությունը կանոնագրքին գնահատվում է ԵՄ-ի շրջանակներում գործող կազմակերպությունների ցանցի կողմից իրականացվող կանոնավոր մշտադիտարկման արդյունքների հիման վրա: Այս կազմակերպությունները բողոքների ընթացակարգերի միջոցով օպերատորների

⁸⁹ Օրենսդրության հարցերով հանձնաժողով՝ <https://www.lawcom.gov.uk/project/hate-crime/>, Հյուսիսային Իռլանդիայի խորհրդատվական փաստաթուղթ՝ <https://www.hatecrimereviewni.org.uk/sites/hcr/files/media-files/Consultation%20Paper%20Feb%202020.pdf>:

⁹⁰ Բրաուն, Եվրոպայի խորհրդի «Առցանց առեւտրյան խոսքի կառավարման մոդելներ» - <https://rm.coe.int/models-of-governance-of-online-hate-speech/16809e671d>:

⁹¹ https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/racism-and-xenophobia/eu-code-conduct-countering-illegal-hate-speech-online_en:

ուշադրությունը հրավիրում են ենթադրյալ անօրինական նյութերի վրա, որից հետո գնահատվում է, թե ինչպես են օպերատորները արձագանքում դիմումին: Վարքագծի սույն կանոնագիրքը հիմնականում համապատասխանում էր 2000 թվականին⁹² հաստատված «Էլեկտրոնային առևտրի մասին» ԵՄ հրահանգի ոգուն, որն օպերատորներին պաշտպանում է իրենց հարթակներում հայտնվող նյութերի համար պատասխանատվությունից, երբ վերջիններս ծանուցված չեն եղել դրանց անօրինական բնույթի մասին: Ուստի օպերատորների համար սահմանված չէ իրենց հարթակներում անօրինական նյութեր ակտիվորեն որոնելու որեւէ պարտականություն, թեեւ նրանցից պահանջվում է միջոցներ ձեռնարկել այն պահից, երբ տեղեկանում են իրենց հարթակում անօրինական նյութի առկայության մասին: Սա հայտնի է որպես «ծանուցում եւ հեռացում» ընթացակարգ:

Թեեւ կամավոր վարքագծի կանոնակարգը բավականին հաջողություն է գրանցել, ստորեւ մենք կտեսնենք, որ դրա միջոցով աստիճանաբար անցում է կատարվել համացանցի ինքնակարգավորումից դեպի կարգավորում: Կարգավորումը հատկապես գերակայում է ատելության խոսքի առնչությամբ: Սա կարելու միտում է, որը Հայաստանի կառավարությունը պետք է հաշվի առնի՝ ապահովելու համար, որ առցանց ատելությանն ուղղված իր արձագանքը համահունչ լինի ընթացող զարգացումներին:

3. Համացանցը կարգավորող ՀՀ գործող օրենքները

Համաձայն «Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին» օրենքի 12-րդ հոդվածի՝ Կարգավորողն իրավասու է կասեցնել ինտերնետային ծառայություններ մատուցողի կամ այլ ինտերնետային օպերատորի լիցենզիան կամ լիցենզիայի դադարեցման համար դիմել դատարան, եթե կասեցումը կամ դադարեցումն անհրաժեշտ է «ազգային անվտանգության կամ հանրային շահի նկատառումներով»: Օրենքի 51-րդ հոդվածի համաձայն՝ օպերատորը կամ ծառայություններ մատուցողը, որը գիտակցաբար թույլ է տալիս, որ իր ցանցը կամ ծառայություններն օգտագործվեն որեւէ անձի կողմից այլ անձանց նկատմամբ բռնություն, սպառնալիքներ կամ չարամտություն կիրառելու նպատակով, ենթարկվում է պատասխանատվության: Այս հոդվածներն իրենց ներկա ձևակերպմամբ թերեւս չափազանց լայն եւ երկակի իմաստ ունեն եւ, անկասկած, չեն բավարարում իրավական որոշակիության պահանջը:

Այս իրավախախտումների հետ կապված այլ հարցեր եւս կան: Նախ, թեեւ 51-րդ հոդվածը կարող է կիրառվել ատելության խոսքի առնչությամբ, որը բռնություն է հրահրում, սակայն այնքան էլ պարզ չէ, թե արդյոք այն ներառում է նաև խտրականություն կամ ատելություն հրահրող խոսքը: Հետեւաբար, երևում է, որ

⁹² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32000L0031>:

այստեղ սահմանված խոսքի շրջանակն ավելի նեղ է, քան նախատեսված է 226-րդ եւ 226.2 հոդվածներով, եւ առավել նեղ, քան պահանջվում է միջազգային նորմերով, որը քննարկվել է նախորդ գլխում: Հնարավոր է, որ 12-րդ հոդվածն ավելի լայն մեկնաբանություն ստանա՝ ներառելով խտրականության, բռնության եւ ատելության հրահրումը, սակայն ինչպես վերը նշվեց, 12-րդ հոդվածի շրջանակը չափազանց լայն է, եւ այն թերեւս զուրկ է իրավական որոշակիությունից: Երկրորդ կետը, որը պետք է նշել, 51-րդ եւ 12-րդ հոդվածներով նախատեսված սահկցիաների ճկունության բացակայությունն է: Այս հոդվածների համաձայն՝ պետության համար միակ հնարավորությունը լիցենզիան ուժը կորցրած ճանաչելը կամ դրա գործողությունը կասեցնելն է: Սա շատ խիստ մոտեցում է, ինչը նշանակում է, որ այն հավանաբար կօգտագործվի միայն ամենաձայրահեղ դեպքերում: Ներածական մասում նշվել է, որ ատելության խոսքը լայն տարածում ունի շատ սոցիալական ցանցերում, ուստի 12-րդ եւ 51-րդ հոդվածները չափազանց խիստ են առցանց ատելության խոսքի դեմ պայքարի շրջանակում կիրառելու համար: Ինչպես ստորեւ կտեսնենք, գոյություն ունեն այլ, ավելի նրբանկատ ձեւեր, որոնցով պետությունը կարող է փորձել կարգավորել առցանց ատելության խոսքը, ինչը հավանաբար ավելի արդյունավետ կլինի:

4. Միջազգային կառուցակարգերը եւ պարտավորությունները

ՔՔԻՄԴ-ն, ՌԽՎՄԿ-ն եւ ԵՄ շրջանակային որոշումը անդրադարձ չեն կատարում համացանցին, սակայն կարելի է ենթադրել, որ պետությունները պարտավոր են նաև ապահովել, որ առցանց հանցագործությունը լինի նաև առցանց հանցագործություն: Ինչպես նշվել է վերևում, անհրաժեշտ է իրավախախտումներ նախատեսող դրույթներում հստակորեն հղում կատարել, որ դրանք կիրառվում են նաև առցանց մակարդակում, եւ պետք է մտորել, թե ինչը կարող է համարվել «հրապարակային» առցանց միջավայրում, ինչպես նաև՝ թե ինչպիսին են իրավագործության շրջանակները:

4.1. «Կիրեռահանցագործությունների մասին» կոնվենցիայի՝ «Համակարգչային համակարգերի միջոցով կատարվող ռասիստական եւ քսենոֆոբիական բնույթի արարքների քրեականացման մասին» լրացուցիչ արձանագրություն

Իրավախախտումների դեմ առցանց միջոցներ կիրառելուց զատ կարելու է նաև ապահովելը նման միջոցների համապատասխանությունը «Կիրեռահանցագործությունների մասին» կոնվենցիայի՝ «Համակարգչային համակարգերի միջոցով կատարվող ռասիստական եւ քսենոֆոբիական բնույթի

արարքների քրեականացման մասին» լրացուցիչ արձանագրությանը: Սա Եվրոպայի խորհրդի նախաձեռնություններից մեկն է, որը նախանշում է, թե ինչպես կարող են պետություններն ապահովել, որ ռասիստական եւ քսենոֆոբիական բնույթի նյութերը հակաօրինական որակվեն: Հայաստանը ստորագրել է սույն արձանագրությունը:

Համաձայն Լրացուցիչ արձանագրության՝ գոյություն ունեն վարքագծի չորս հիմնական տեսակներ, որոնք պետք է կարգավորվեն օրենսդրությամբ: Դրանք բոլորը իրավախախտումներ են, որոնք կատարվում են դիտավորությամբ: Ստորեւ ներկայացնում ենք այդ իրավախախտումները և դրանց վերաբերյալ քննարկումներ առ այն, թե ներկայումս որքանով է Հայաստանի օրենսդրությունը համապատասխանում այդ չափորոշիչներին.

1. Համակարգչային համակարգի միջոցով ռասիստական եւ քսենոֆոբիական բնույթի նյութեր տարածելը կամ այլ կերպ հանրության համար հասանելի դարձնելը

Օրենքի 12-րդ եւ 51-րդ հոդվածները թերեւս չեն բավարարում այս չափանիշը: 51-րդ հոդվածը բացառապես շեշտը դնում է բռնություն հրահրող նյութերի վրա. Հետևաբար, դրա շրջանակը բավականաչափ լայն չէ: Բացի այդ, ինչպես 12-րդ, այնպես էլ 51-րդ հոդվածները նպատակաուղղված են ինտերնետային ծառայություններ մատուցող կազմակերպությանը կամ օպերատորին պատասխանատվության ենթարկելուն: Մինչդեռ, Լրացուցիչ արձանագրությամբ պահանջվում է, որ անձը պատասխանատվություն կրի համացանցում նյութեր տարածելու համար:

Սռաջարկություն 10. Նախորդ գլխում մենք առաջարկել ենք ատելության խոսքի նյութեր տարածելը սահմանել որպես հանցագործություն: Մենք առաջարկում ենք, որ այս հանցագործությունը սահմանվի այնպես, որ հստակորեն կիրառելի լինի նաեւ համացանցով տարածվող նյութերի նկատմամբ:

2. Համակարգչային համակարգի միջոցով ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված ծանր հանցագործություն կատարելու սպառնալիքը. i) անձանց նկատմամբ՝ այն պատճառով, որ նրանք պատկանում են մի խմբի, որը տարբերվում է ռասայով, մաշկի գույնով, ծագումով կամ ազգային կամ էթնիկական ծագումով, ինչպես նաեւ կրոնով, եթե այն որպես շարժառիթ օգտագործվել է հիշյալ գործոններից որեւէ մեկի համար, կամ ii) անձանց խմբի նկատմամբ, որը տարբերվում է այդ հատկանիշներից որեւէ մեկով:

Հայաստանի գործող օրենսդրությամբ սույն արարքը սահմանված չէ որպես հանցագործություն: Օրենսդրությամբ սահմանված են բազմաթիվ իրավախախտումներ, որոնցով կարգավորվում են անցանց աշխարհում անձի նկատմամբ սպառնալիքները: Օրինակ՝ Քրեական օրենսգրքի 137-րդ հոդվածը հանցագործություն է համարում սպանության, առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու կամ գույք ոչնչացնելու սպառնալիքը: Այդուհանդերձ, դրանում կամ սպառնալիքներ պարունակող այլ հանցագործությունների մասին դրույթներում բացակայում է որևէ նորմ, որ նման արարքները հանցագործություն են նաև առցանց միջավայրում:

Առաջարկություն 11. Արձանագրության պահանջի համապատասխանելիությանը այս մասով կարելի է հասնել երկու եղանակով: Կարելի է սահմանել առանձին հանցագործություն՝ համակարգչային համակարգերի միջոցով սպառնալիքները քրեականացնելու համար, կամ փոխարենը, սպառնալիքը որպես հանցակազմ սահմանող յուրաքանչյուր հոդվածում ավելացնել դրույթ, որ նույն արարքը հանցագործություն է նաև առցանց տիրույթում:

3. Համակարգչային համակարգի միջոցով հրապարակայնորեն վիրավորանք հասցնելը. i) անձանց՝ այն պատճառով, որ նրանք պատկանում են մի խմբի, որը տարբերվում է ռասայով, մաշկի գույնով, ծագումով կամ ազգային կամ էթնիկական պատկանելիությամբ, ինչպես նաև կրոնով, եթե այն որպես շարժառիթ օգտագործվել է հիշյալ գործոններից որևէ մեկի համար, կամ ii) անձանց խմբին, որը տարբերվում է մյուս խմբերից այս բնութագրերից որևէ մեկով:

Եթե նախորդ գլխում ներկայացված՝ 226-րդ հոդվածի բարեփոխման վերաբերյալ առաջարկություններն ընդունվեն, ապա այս հանցագործությունը կարող է ներառվել այդ նոր հանցագործության սահմանման մեջ:

Առաջարկություն 12. Առաջարկվում է, որ ի հավելումն նախորդ գլխում առաջադրված՝ 226-րդ հոդվածի փոփոխությունների (ինչպես օրինակ՝ դրա կիրառության շրջանակը «հրապարակային» հայտարարությամբ սահմանափակելը)՝ տարրնթերցումներից խուսափելու համար պետք է նաև առանձին սահմանել, որ հոդվածը կիրառելի է նաև առցանց միջավայրում կատարված նույնաբնույթ խախտումների նկատմամբ:

4. Համակարգչային համակարգի միջոցով այնպիսի նյութեր տարածելը կամ այլ կերպ հանրության համար հասանելի դարձնելը, որոնցով հերքվում են,

կոպտորեն նվազեցվում են նրանց նշանակությունը, հավանության են արժանացվում կամ արդարացվում են ցեղասպանությունը կամ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ համարվող այնպիսի արարքներ, որոնք սահմանված են միջազգային իրավունքով եւ ճանաչված են որպես այդպիսիք 1945 թվականի օգոստոսի 8-ի Լոնդոնի համաձայնագրով ստեղծված Միջազգային ռազմական տրիբունալի կամ համապատասխան միջազգային փաստաթղթերով սահմանված ու այդ Կողմի կողմից ճանաչված իրավագործություն ունեցող ցանկացած այլ միջազգային դատարանի վերջնական եւ պարտադիր ուժ ունեցող որոշումներով:

Նշվածը սահմանված է որպես հանցագործություն ՀՀ քրեական օրենսգրքի 397¹-րդ հոդվածով: Ընդհանուր առմամբ՝ Լրացուցիչ արձանագրությամբ սահմանված պահանջները վերաբերում են այնպիսի հանցավոր գործողությունների, որոնք պետք է համարվեն հանցագործություն նաև առցանց միջավայրում:

4.2 Թիվ Վ 15 Ընդհանուր քաղաքականության հանձնարարականը

Ինչպես ընդգծվել է նախորդ գլխում, Թիվ 15 ԸՔՀ-ի 8-րդ եւ 10-րդ հոդվածներում ներկայացվում են առաջարկություններ, թե ինչպես կարող են պետություններն ապահովել, որ ատելության խոսքի մասին օրենքները լինեն հիմնավորված եւ արդյունավետ:

Թիվ 15 ԸՔՀ-ի 10-րդ հոդվածը, որը վերաբերում է քրեական իրավախախտումներին, պահանջում է, որ «այդ իրավախախտումների շրջանակը սահմանվի այնպես, որ թույլ տա դրանց կիրառումը համահունչ դարձնել տեխնոլոգիական զարգացումներին»: Սույնով հաստատվում է վերելում նշված տեսակետն այն մասին, որ անհրաժեշտ է ապահովել, որ առցանց հանցագործությունը լինի նաև անցանց հանցագործություն:

8-րդ հոդվածը, այնուամենայնիվ, շատ ավելի մանրամասն ձեւակերպում ունի եւ շոշափում է ատելության խոսքի համար համացանցային հարթակների պատասխանատվության հարցը: Պահանջները շատ ավելի ընդգրկուն են եւ անհրաժեշտություն են առաջացնում վերանայել առցանց ատելության խոսքի համար պատասխանատվությունը՝ հստակորեն պատասխանատվությունը դնելով հարթակներում ծառայություններ մատուցողների վրա:

8-րդ հոդվածում առաջարկվում է, որ պետությունները սահմանեն ինտերնետային ծառայություններ մատուցողների, համացանցային ֆորումների եւ սերվերների, առցանց միջնորդական ծառայություններ մատուցողների,

սոցիալական ցանցերի հարթակների, առցանց միջնորդների, բլոգների մոդերատորների եւ նմանատիպ դերեր կատարողների հատուկ պատասխանատվությունը:

8-րդ հոդվածի բացատրական ծանոթագրություններն ավելի մանրամասնորեն են ներկայացնում, թե ինչ կարող է դա նշանակել: Անդրադարձ է կատարվում Թիվ 7 ԸՔՀ-ի 10-13-րդ եւ 15-րդ պարբերություններին, որոնցում առաջարկվում է «սահմանել հատուկ լիազորությունների անհրաժեշտություն, որոնցով կպահանջվի հեռացնել ատելության խոսքի որոշ հրապարակումներ, արգելափակել ատելության խոսք օգտագործող կայքերը եւ հրապարակել ծանուցում առ այն, որ տվյալ հարթակի կողմից հրապարակվել է ատելության խոսք, ինչպես նաեւ արգելել ատելության խոսքի տարածումը եւ պարտադրել բացահայտել այն օգտագործողներին ինքնությունը»:

Այս առաջարկություններն ակնհայտորեն դուրս են էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին օրենքի 12-րդ եւ 51-րդ հոդվածների համաձայն Կարգավորողին վերապահված լիազորությունների շրջանակից եւ ընդգծում են առցանց ատելությունը կարգավորելու ավելի նրբանկատ մոտեցման անհրաժեշտությունը, քան ներկայումս սահմանված է ՀՀ օրենսդրությամբ: 12-րդ եւ 51-րդ հոդվածներով սահմանված լիազորությունները սահմանափակ են եւ հնարավորություն չեն տալիս Կարգավորող մարմնին անօրինական նյութերի ազդեցությունը նվազեցնելու նպատակով տարբեր ռազմավարություններ ընդունելու հայեցողություն դրսևորել:

Թիվ 15 ԸՔՀ-ի 150-րդ պարբերությունում մանրամասնորեն ներկայացվում են այն գործոնները, որոնք պետք է հաշվի առնել որոշելիս, թե ինչ աստիճանի պատասխանատվություն պետք է կրեն առցանց միջնորդական ծառայություններ մատուցողները: Այն առաջարկում է հետեւյալ գործոնները՝ «արդյոք վերջիններս տեղյակ են եղել, որ իրենց հարթակներն օգտագործվում են այդ նպատակի համար, արդյոք ունեցել եւ օգտագործել են տեխնիկական միջոցներ այդպիսի օգտագործումը եւ դրա համար պատասխանատուներին հայտնաբերելու համար, եւ արդյոք այդ մասին տեղեկացվելուց հետո գործել են անհապաղ կերպով՝ դրա ընթացքին խոչընդոտելու համար»:

Ավելին, Թիվ 15 ԸՔՀ-ում նշվում է *Պեճի* գործի մասին, որտեղ ՄԻԵԴ-ը ազատ արտահայտվելու իրավունքի խախտում չի արձանագրել այն դեպքում, երբ Էստոնիայի իշխանությունները պատասխանատվության են ենթարկել մի ընկերության իր հարթակում գեներացվող ատելության խոսքի համար: Ընկերությունն ակնհայտորեն չի եղել ատելության խոսքի հեղինակը, սակայն չի էլ հեռացրել այդ բովանդակությունը իր հարթակից, երբ ակնհայտորեն տեղյակ է եղել կամ չէր կարող տեղյակ չլինել դրա առկայության մասին: Սա ցույց է տալիս, որ հարթակներում հայտնվող ատելության խոսքի համար լրատվական հարթակներին

պատասխանատվության ենթարկելը համատեղելի է ազատ արտահայտվելու իրավունքի հետ, քանի դեռ կիրառվող պատժամիջոցը համաչափ է: Տվյալ դեպքում պատժամիջոցը եղել է տուգանքի տեսքով, որի հիմքով ՄԻԵԴ-ը գտել է, որ պատժամիջոցը չի խոչընդոտել լրատվամիջոցի տեղեկություններ ու գաղափարներ տարածելու իրավունքին: Այլ կերպ ասած, տուգանքը չափազանց մեծ բեռ չի հանդիսացել ընկերության վրա, եւ չի եղել որեւէ ազդեցություն նրա լրատվական կամ բիզնես գործունեության վրա:

Թիվ 15 ԸՔՀ-ի 151-րդ պարբերությունը նախատեսում է լիցենզիայի կամ ձեռնարկատիրական գործունեության թույլտվության չեղարկումը որպես պատժամիջոց, մինչդեռ Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին օրենքի 12-րդ եւ 51-րդ հոդվածների համաձայն՝ միակ կիրառվող պատժամիջոցը լիցենզիայի գործողության դադարեցումն է: Սա, ամենայն հավանականությամբ, կարելի է համարել անհամաչափ միջոց՝ հաշվի առնելով *Շելֆ/հ* գործով կայացված որոշումը: Բացի այդ, 151-րդ պարբերությունում նշվում է, որ վարչական պատժամիջոցներ, ներառյալ՝ լիցենզիայի կամ ձեռնարկատիրական գործունեության թույլտվության կասեցում կամ գործողության դադարեցում կիրառելիս պետք է հաշվի առնել այնպիսի կոնկրետ հանգամանքներ, ինչպիսին է, օրինակ, արդյոք նախորդ նախագգուշացումները համացանցային ընկերությունների կողմից պատշաճ կերպով հաշվի առնվել են, թե՛ ոչ: Սույն հանգամանքը ցույց է տալիս, որ 12-րդ եւ 51-րդ հոդվածները պետք է փոփոխել՝ ավելի հստակեցնելու համար, թե խոսքի որ տեսակներն են արգելվում օրենքով և ինչ պատժամիջոցներ կարող են նշանակվել խախտումների դիմաց:

Առաջարկություն 13. Անհրաժեշտ է Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին օրենքի 12-րդ եւ 51-րդ հոդվածները բարեփոխել այնպես, որ դրանք համապատասխանեն ազատ արտահայտվելու իրավունքին: Նախ, անհրաժեշտ է հստակորեն նշել խոսքի այն տեսակները, որոնք արգելվում են: Ցանկալի է, որ հոդվածի ձևակերպումը համընկնի ատելության խոսքի քրեականացված դրույթների ձևակերպումներին՝ կապված խոսքի տեսակների և պաշտպանվող հատկանիշների հետ: Երկրորդ, Կարգավորող մարմնի իրավասությանը հասանելի պատժամիջոցների տեսակները պետք է ընդհարձակվեն, որպեսզի ներառեն տուգանքներ եւ տույժերի այլ տեսակներ: Համացանցային ընկերությունների գործունեության կարգավորումը ման գարգացող ոլորտ է, որն առավել մանրամասնորեն կքննարկվի ստորեւ:

5. Սոցիալական ցանցերի օպերատորների եւ առցանց ատելության խոսքի կարգավորումը

5.1 Գերմանիան եւ NetzDG օրենքը

Գերմանիան եղել է սոցիալական ցանցերի հարթակների եւ ատելության խոսքի կարգավորման գործընթացում զարգացումների առաջնագծում: 2017 թվականին Գերմանիայի կառավարությունն ընդունել է Ցանցերում օրենքի կիրառման ակտը (հայտնի է որպես NetzDG օրենք), որով խոշոր տուգանքներ են սահմանվում սոցիալական ցանցերի օպերատորների համար, եթե վերջիններս իրենց հարթակներից բավականաչափ արագ չեն հեռացնում ատելության խոսքը: Այս օրենքը ներմուծվեց այն պատճառով, որ Գերմանիայի կառավարությունը կարծում էր, որ ինքնակարգավորումը եւ Կամավոր վարքագծի կանոնագրքերը բավարար չեն ստիպելու համար այդ ընկերություններին լրջորեն ստանձնել անօրինական նյութերի համար իրենց պատասխանատվությունը: Օրենքով ընկերություններից չի պահանջվում ակտիվորեն որոնել անօրինական նյութեր, սակայն պահանջվում է հեռացնել նյութերը, երբ դրանց վերաբերյալ իրենք ծանուցվում են: Այսպիսով, Գերմանիայի մոտեցումը, ըստ էության, «ծանուցել և հեռացնել» ընթացակարգի առավել արդյունավետ կիրառումն է:

5.1.1 Գերմանիայի NetzDG օրենքի ամփոփ նկարագիրը

Օրենքի 1-ին բաժինը սահմանում է իրավական դրույթների գործողության շրջանակը եւ սահմանում, թե հեռահաղորդակցության ծառայություններ մատուցող որ ընկերություններին է վերաբերում օրենքը: Այն կիրառվում է 2 միլիոն կամ ավելի օգտատեր ունեցող ընկերությունների նկատմամբ եւ հստակորեն ուղղված է այնպիսի համացանցային հսկաներին, ինչպիսիք են «Facebook»-ը եւ «Twitter»-ը:

Համաձայն օրենքի **2-րդ եւ 3-րդ բաժինների՝** օրենքը երկու հիմնական պարտավորություն է սահմանում ինտերնետային ծառայություններ մատուցողների համար. առաջինը՝ բողոքների քննության վերաբերյալ հաշվետվություն ներկայացնելու պարտավորություն (բաժին 2), եւ երկրորդը՝ բողոքների քննության արդյունավետ եւ թափանցիկ ընթացակարգ ապահովելու պարտավորություն (բաժին 3):

2-րդ բաժնով սահմանված՝ հաշվետվություն ներկայացնելու պարտավորությունը

Պարտավորությամբ պահանջվում է, որ ինտերնետային ծառայություններ մատուցող ընկերությունները, որոնք տարեկան ստանում են ավելի քան 100 բողոք, գերմաներենով կիսամյակային հաշվետվություններ ներկայացնեն այն մասին, թե ինչպես են իրենք քննել անօրինական նյութի վերաբերյալ բողոքները: Օրենքում

նախանշվում են 9 տարբեր տարրեր, որ հաշվետվությունները *պետք է* պարունակեն, ինչպես օրինակ՝ անօրինական նյութի վերաբերյալ բողոքներ ներկայացնելու մեխանիզմների նկարագրություն, նյութը հեռացնելու կամ արգելափակելու որոշման չափորոշիչներ եւ նյութի հեռացման կամ արգելափակման հանգեցնող բողոքների քանակը, և այլն:

3-րդ բաժնով սահմանված՝ բողոքները քննելու ընթացակարգը

3-րդ բաժնով սահմանված երկրորդ պարտավորությունը բողոքների քննության արդյունավետ եւ թափանցիկ ընթացակարգ ապահովելը եւ օգտատերերի համար այս գործընթացը հստակեցնելն է: Այս ընթացակարգով սոցիալական ցանցերի օպերատորներից պահանջվում է իրենց հարթակներից հեռացնել անօրինական նյութերը եւ այդ մասով կայացված որոշումների մասին տեղեկացնել բողոք ներկայացրած կողմին:

Օրենքում տարբերակում է դրվում «առերևույթ անօրինական» նյութի եւ պարզապես «անօրինական» նյութի միջև: Եթե նյութն առերևույթ անօրինական է, ապա այն պետք է հեռացվի կամ արգելափակվի բողոքը ներկայացվելուց հետո 24 ժամվա ընթացքում, մինչդեռ եթե այն պարզապես «անօրինական» է, ապա սոցիալական ցանցերը պետք է մինչեւ մեկ շաբաթվա ընթացքում կայացնեն որոշում նյութը հեռացնելու կամ արգելափակելու վերաբերյալ:

Սահմանված են բացառություններ այս երկու ժամկետներից: Առերևույթ անօրինական նյութի դեպքում կարող է համաձայնացվել ավելի երկար ժամանակահատված իրավապահ մարմնի հետ: Պարզապես «անօրինական բովանդակության» դեպքում վերջնաժամկետը կարող է երկարաձգվել, եթե հեռացնելու կամ արգելափակելու վերաբերյալ որոշմամբ ապահովվում է հետագա քննություն, կամ եթե որոշման կայացումը պատվիրակվում է «ինքնակարգավորվող հաստատությանը»:

3(4) բաժնով նաեւ պարտավորություն է սահմանվում սոցիալական ցանցերի ղեկավարության համար ամսական ստուգումներ անցկացնելու՝ բողոքների քննության ընթացակարգի սահուն ընթացքն ապահովելու համար: Պարտավորությամբ նրանցից պահանջվում է ժամանակին հարթել կազմակերպչական ցանկացած թերություն եւ բողոքներին ընթացք տալու հարցերով զբաղվողներին առաջարկել վերապատրաստման եւ աջակցության ծրագրեր (գերմաներենով): Մշտադիտարկում իրականացնելու այս առաջադրանքը կարող է նաեւ պատվիրակվել որեւէ արտաքին գործակալության:

4-րդ բաժնում նշվում են այն տուգանքները, որոնք կարող են նշանակվել 2-րդ եւ 3-րդ բաժիններում սահմանված պարտավորություններից որեւէ մեկի խախտման դեպքում: Այս տուգանքները կարող են կազմել մինչեւ 5 միլիոն եվրո: Եթե վարչական

մարմինը ցանկանում է կիրառել տուգանք այն հիմքով, որ անօրինական համարվող նյութը չի հեռացվել հարթակից կամ արգելափակվել, ապա անհրաժեշտ է նախ ձեռք բերել նյութի անօրինականության վերաբերյալ համապատասխան դատարանի կայացրած նախնական որոշում: Դատարանի որոշումը պարտադիր է եւ ենթակա չէ բողոքարկման:

5-րդ բաժինը վերաբերում է անձանց անունը նշելուն առնչվող հարցերին, ովքեր կարող են պատասխանատվություն կրել Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության բոլոր վերոնշյալ պարտավորությունների համար, իսկ **6-րդ բաժինը** վերաբերում է անցումային դրույթներին:

2-րդ հոդվածում նշված են փոփոխություններ, որոնք պետք է կատարվեն «Հեռահաղորդակցության մասին» 2007 թվականի օրենքում, եւ սահմանված են ինտերնետ ծառայություններ մատուցողների պարտավորություններն այնքանով, որքանով դրանք վերաբերում են քաղաքացիական իրավունքի կիրարկման շրջանակում բաժանորդների տվյալների բացահայտմանը:

5.1.2 Եզրակացություն

Կախված Ձեր տեսակետից՝ Գերմանիայի օրենսդրությունը գնահատվել է որպես մեծ քայլ առաջ դեպի համացանցային հսկաների առավել արդյունավետ կարգավորում կամ որպես արտահայտվելու ազատության պետական վերահսկողության վտանգավոր գործիք: Թեեւ շատերը մտավախություն ունեին, որ Գերմանիայի օրենսդրությունը կհանգեցներ հարթակներում նյութերի խիստ չափավոր տեղադրմանը եւ այնտեղից դրանց չափազանց ակտիվ հեռացմանը, այնուամենայնիվ, նախնական զեկույցներում ենթադրվում է, որ դա այդպես չէ⁹³, եւ օրենքը, ըստ երեւոյթին, զգուշորեն է կիրառվել: Այդուհանդերձ, դեռեւս կան մտահոգություններ արտահայտվելու ազատության վերաբերյալ, եւ երբ Ֆրանսիայի խորհրդարանն ընդունեց նմանատիպ օրենք (այսպես կոչված «Ավիայի օրենք»-ը), դա Սահմանադրական դատարանի կողմից համարվեց անհամատեղելի ազատ արտահայտվելու իրավունքի հետ:

Թեեւ Գերմանիայի օրենսդրությունը, անշուշտ, արդյունավետ է եղել, համենայն դեպս այնքանով, որքանով պարտադրել է սոցիալական ցանցերի օպերատորներին *որոշակի* պատասխանատվություն ստանձնել իրենց հարթակներում հայտնված նյութերի համար, այն ակնհայտորեն չի լուծել առցանց ատելության հետ կապված խնդիրները: Ինչպես ստորեւ կներկայացվի, վերջին զարգացումներից երեւում է, որ Գերմանիայի օրենսդրությունն ընդամենը առաջին քայլն է առցանց ատելությունը վերացնելուն ուղղված պայքարում, եւ դեռ ավելին

⁹³ ԵՔՀԿ զեկույց, 2018թ. - <https://www.ceps.eu/ceps-publications/germanys-netzdg-key-test-combatting-online-hate/>:

կարելի է անել:

5.2 Վերջին զարգացումներն ու հետագա ուղղությունները

Բոլորովին վերջերս՝ 2020 թվականի հունիսին, ԵՄ-ն խորհրդակցություններ սկսեց «Թվային ծառայությունների մասին» իր օրենքի առնչությամբ, որը փոխարինելու է քսան տարի առաջ ընդունված «Էլեկտրոնային առևտրի մասին» հրահանգի հայեցակետերին: Դիտարկվում են «Էլեկտրոնային առևտրի մասին» հրահանգի որոշ առանցքային տարրեր, ինչպես օրինակ՝ սոցիալական ցանցերի օպերատորների պատասխանատվությունը «ծանուցում եւ հեռացում» հայեցակետով սահմանափակելը: Նոր օրենքով նախատեսվում է սոցիալական ցանցերի օպերատորների ավելի լավ կարգավորում՝ բիզնես մոդելներից բխող վնասների մասով: Սա կարող է նշանակել, որ սոցիալական ցանցերի օպերատորների պատասխանատվությունը դուրս է գալիս այն շրջանակից, որը ներկայումս սահմանված է NetzDG օրենքով:

Հարկ է նաեւ նշել, որ 2019 թվականի ապրիլին Միացյալ Թագավորությունը հրապարակեց իր՝ Առցանց վնասների սպիտակ փաստաթուղթը, որն առաջարկում է այնպիսի միջոցառումների մի ամբողջ փաթեթ, որոնց նպատակն է պարտադրել համացանցային ընկերություններին ավելի մեծ պատասխանատվություն ստանձնել իրենց հարթակների վնասակար հետեւանքների համար: Առաջարկվում է, որ զգուշավորություն ցուցաբերելու պարտականություն սահմանվի ընկերությունների համար, եւ ստեղծվի համացանցային կարգավորող մարմին՝ վերահսկելու զգուշավորություն ցուցաբերելու այդ պարտականությունը եւ ստեղծելու վարքագծի կանոնակարգեր, որոնք հավանականորեն կստիպեն ընկերություններին ակտիվություն դրսևորել իրենց հարթակները վերահսկելու հարցում: Ներկայումս Միացյալ Թագավորության խորհրդարանը գտնվում է նոր կարգավորող մարմին ստեղծելու մասին օրենքի ընդունման գործընթացում, ուստի որոշ ժամանակ կանցնի, մինչ այդ կարգավորող մարմնի գործելու վերաբերյալ մանրամասները հայտնի դառնան: Այդուհանդերձ, ակնհայտ է, որ Եվրոպայում քաղաքականության ընդհանուր մղումն ուղղված է կայքերի առավել արդյունավետ լավ կարգավորմանը եւ նույնիսկ դրանց նկատմամբ ակտիվ վերահսկման պահանջ սահմանելու հնարավորությանը:

Այս պահին մենք դեռեւս գտնվում ենք սոցիալական ցանցերի հարթակները կարգավորելու այս նոր մոտեցման սկզբնական փուլերում: Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է, որ Հայաստանի կառավարությունը հաշվի առնի եւ դիտարկի այս միտումներն՝ առնվազն վերոնշյալ եղանակներով Էլեկտրոնային հաղորդակցության օրենքի 12-րդ եւ 51-րդ հոդվածները բարեփոխելիս:

Գլուխ 4. Կիրառումը եւ կիրարկումը

Նախորդ գլուխներում ներկայացրել ենք մի քանի առաջարկներ, թե ինչպես մշակել ատելության խոսքի մասին օրենսդրությունը: Տարբեր երկրների փորձագետների հետ ունեցած մեր քննարկումներից պարզ է դառնում, որ օրենսդրությունը միայն առաջին քայլն է ատելության խոսքի պատշաճ կարգավորումն ապահովելու գործընթացում: Կան մի շարք այլ տարրեր, որոնք պահանջվում են ապահովելու համար, որ ատելության խոսքի մասին օրենքների վերահսկումն ու կիրարկումը լինեն ինչպես հաջողված, այնպես էլ արդարացի: Այդ տարրերն արտացոլված են նաեւ Թիվ 15 ԸՔՀ-ում, որը պետությունների համար սահմանում է մի շարք առաջարկություններ՝ կապված ատելության խոսքի օրենքների կիրառման եւ կիրարկման հետ: Այս բաժնում շեշտը կդրվի այս առաջարկություններից մի քանիսի վրա:

1. Իրավունակությունը եւ կիրառումը

Քաղաքացիական եւ վարչական դրույթների առնչությամբ Թիվ 15 ԸՔՀ-ի 8(դ) հոդվածում նշվում է, թե ովքեր պետք է ունենան իրավունակություն՝ ատելության խոսքի հետ կապված իրավախախտումների համար: Առաջարկվում է, որ հաշվի առնելով նաեւ ատելության խոսքի մասով անհատապես թիրախավորված անձանց արդյունավետ մասնակցությունը՝ իրավունակությունը պետք է տրվի նաեւ հավասարության հարցերով մարմիններին:

Որոշ երկրներ հավասարության հարցերով նշանակված իրենց մարմիններին արդեն տալիս են տարբեր աստիճանի իրավունակություն՝ ատելության խոսքի մասին օրենքների կիրառման հարցում աջակցության նպատակով: Օրինակ՝ Ռումինիայում հավասարության հարցերով ազգային մարմինն իրավասություն ունի կիրառել խտրականության մասին օրենքները, ներառյալ՝ խտրական խոսքի հետ կապված օրենքները, ինչպես նաեւ կարող է տուգանքներ կիրառել օրենքի ցանկացած խախտման համար: Հավասարության հարցերով մարմինը նաեւ իրավասություն ունի որոշ չափով քննել հարցերը եւ տուգանքներ կիրառել օրենքի խախտումների համար: Նրա որոշումները կարող են վիճարկվել դատական կարգով, սակայն այն իրավասություն ունի կայացնելու առաջին ատյանի որոշումներ: Մերփայում վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ բողոքները կարող են ներկայացվել Հավասարության պաշտպանության հարցերով հանձնակատարին (սա հավասարության հարցերով ազգային մարմինն է, որն ստեղծվել է ՌԱԵՀ-ի ստանդարտներին համապատասխան): Հանձնակատարը կարող է որոշում կայացնել բողոքի վերաբերյալ՝ անկախ այն բանից, թե դա ներկայացվել է ընդդեմ պետության, առանձին անհատի, թե գործատուի կամ

ձեռնարկության: Այնուամենայնիվ, ի տարբերություն Ռումինիայում տիրող իրավիճակի, որոշումն ընդունվում է առաջարկության տեսքով, որը, որպես այդպիսին, իրավական ուժ չունի, սակայն ակնհայտորեն ազդեցություն ունի այնքանով, որ Հանձնակատարը կարող է լրատվամիջոցներով հրապարակել իրավախախտման փաստը եւ առաջարկությունը: Մոլդովայում իրավիճակը ներկայումս չափազանց նման է Սերբիային, սակայն կան առաջարկությունների նախագծեր, որոնցով ավելի շատ լիազորություններ են տրվում հավասարության հարցերով մարմինն՝ պատժամիջոցներ կիրառելու այս տեսակի խոսքի համար: Վրաստանում Օմբուդսմենը կարող է առաջարկություններ ուղարկել համապատասխան դատական մարմիններ՝ ուսումնասիրելու արդեն օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերի օրինականությունը, եթե քննության հիման վրա Օմբուդսմենը գտնի, որ դատական վարույթների ընթացքում կատարված մարդու իրավունքների խախտումն էական ազդեցություն կարող է ունենալ դատարանի վերջնական որոշման վրա:

Հայաստանում չկա հավասարության հարցերով որեւէ ազգային մարմին: Խտրականության արգելքի՝ «Իրավահավասարության ապահովման մասին» օրենքի նախագծով նախատեսվում է ստեղծել այնպիսի մարմին, որը տեղակայված կլինի Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի կազմում (Օմբուդսմենի գրասենյակ) եւ կգործի Օմբուդսմենի մանդատի ներքո: Օրենսդրական ակտի նախագծի համաձայն՝ ներկայացված ցանկացած բողոք նախ կքննվի Օմբուդսմենի կողմից, որն իրավասու կլինի կատարել ցանկացած համապատասխան այց կամ տեղեկատվություն պահանջել պետական մարմիններից, ինչը հնարավորություն կտա Մարդու իրավունքների պաշտպանին որոշում կայացնել բողոքը մերժելու վերաբերյալ կամ այն փոխանցել համապատասխան պետական մարմին՝ բողոքը լուծելու վերաբերյալ առաջարկություններով: Առաջարկությունը պարտադիր ուժ չի ունենա, քանի որ այն վարչական ակտ չէ:

Այսպիսով, օրենքի նախագիծն ավելի մոտ է սերբական մոդելին, համաձայն որի հավասարության հարցերով մարմինը կարող է պարտադիր ուժ չունեցող առաջարկություններ ներկայացնել պետական մարմիններ:

Առաջարկություն 14. Ընդունել «Իրավահավասարության ապահովման մասին» օրենքը, ներառյալ՝ Օմբուդսմենի գրասենյակի կողմից օրենքի համաձայն բերված նախնական բողոքները քննելու հնարավորությունը:

2. Վերապատրաստումը

Թիվ 15 ԸՔՀ-ի 8(զ) պարբերության համաձայն նշվում է, որ երկրները պետք է համապատասխան վերապատրաստում ապահովեն այն դատավորների,

իրավաբանների եւ պաշտոնատար անձանց համար, որոնք զբաղվում են ատելության խոսքի հետ կապված գործերով, ինչպես նաեւ պետք է կարողանան ապահովել նրանց միջեւ լավագույն փոքրի փոխանակումը:

Բոլոր փորձագետները, որոնց հետ անցկացվել են քննարկումներ, համաձայնել են, որ անհրաժեշտություն կա ապահովելու, որ քրեական արդարադատության համապատասխան դերակատարները՝ ոստիկանները, դատավորները, դատախազները եւ փաստաբանները, պատշաճ վերապատրաստում անցնեն, եւ որ առանց դրա օրենքը չի կարող արդյունավետորեն կիրառվել: Օրինակ՝ Ուկրաինայի փորձագետը մատնանշեց, որ երբ 2012 թվականին ընդունվեցին խտրականության դեմ պայքարի մասին իրենց օրենքները, կարելու էր, որ քրեական արդարադատության բոլոր դերակատարները վերապատրաստում անցնեին հատկապես հենց այդ օրենքի մասով, ինչպես նաեւ այնպիսի ֆոնային համատեքստում, ինչպիսիք են ՄԻԵԴ-ի եւ ՄԻԵԿ-ի դերակատարումները: Վերապատրաստման այս նախաձեռնման արդյունքում դատավորները, ամենայն հավանականությամբ, անդրադառնում են ՄԻԵԴ-ի որոշումներին, ինչպես նաեւ տեղեկացված են եւ գաղափար ունեն գոհերի եւ հասարակության վրա խտրականության եւ ատելության խոսքի ազդեցության մասին: Վերապատրաստումը կարող է կազմակերպվել հավասարության հարցերով մարմինների կողմից՝ վերապատրաստման բովանդակային բնույթն ապահովելու համար: Օրինակ՝ Մոլդովայում վերապատրաստումը կազմակերպվում է Օմբուդսմենի գրասենյակի եւ Հավասարության հարցերով գրասենյակի կողմից: Ռումինիայում հավասարության հարցերով ազգային մարմինը նույնպես ներգրավվել է վերապատրաստման գործընթացում:

Քրեական նորմերի առնչությամբ Թիվ 15 ՀՀ-ի 10(է) պարբերությունը նաեւ վերաբերում է ոստիկանության եւ դատախազության մարմինների միջեւ արդյունավետ համագործակցության եւ համակարգման անհրաժեշտությանը: Սա պահանջում է Արդարադատության նախարարության կողմից իրականացվող «վերից վար» վերապատրաստում՝ ապահովելու համար արդյունավետ եւ հաջողված համագործակցության արդյունավետ մեխանիզմներ:

Վերջին տարիներին Հայաստանում Արդարադատության ակադեմիայի կողմից անցկացվել են ռասիզմի եւ խտրականության արգելքի մասով վերապատրաստման որոշ դասընթացներ դատախազների, դատավորների, քննիչների և նրանց թեկնածուների համար: Փաստաբանական դպրոցն իր ուսումնական ծրագրում նույնպես դասընթացներ է ավելացրել Փաստաբանական դպրոցի ունկնդիրների համար: Սակայն դա բավարար չէ, եւ անհրաժեշտ է ատելության խոսքի օրենքների մասով ավելի նպատակային վերապատրաստումներ կազմակերպել: Ոստիկանության ակադեմիան գործում է Արդարադատության նախարարությունից առանձին եւ չի անցկացնում ռասիզմի

մասով վերապատրաստման որեւէ դասընթաց: Այդուհանդերձ, այն հաճախ համագործակցում է իրավապաշտպան ՀԿ-ների հետ, եւ նրանք համատեղ կազմակերպում են մարդու իրավունքների մասով վերապատրաստման դասընթացներ, որոնք իրականում ներառում են խտրականության արգելքի վերաբերյալ որոշ պարապմունքներ: Սա կրկին բավարար չափով ուղղված չէ ատելության խոսքի մասին դրույթների կիրառմանը:

Առաջարկություն 15. Ատելության խոսքի դասընթացները պետք է լինեն դատավորների, դատախազների, քննիչների և ունկդիրների համար նախատեսված վերապատրաստման ծրագրի առանցքային մասը՝ երաշխավորելու համար, որ նրանք յուրացնեն օրենսդրությունը, դրա կարեւորությունը եւ ատելության խոսքի ազդեցությունը զոհերի եւ ընդհանուր առմամբ հասարակության վրա: Ոստիկանության ակադեմիան պետք է որդեգրի նույնանման մոտեցում:

3. Տվյալների հավաքագրումը եւ վիճակագրությունը

Թիվ 15 ԸՔՀ-ի 10(գ) պարբերությունում առաջարկվում է պետություններին մշտադիտարկել բողոքների քննության եւ իրավախախտների նկատմամբ քրեական հետապնդման արդյունավետությունը՝ երկուսն էլ բարելավելու նպատակով: Համաձայն 10(գ) պարբերության՝ պահանջվում է վիճակագրություն՝ ապահովելու համար, որ այդ հանցագործությունների համար հետապնդումները հարուցվեն ոչ խտրական հիմքով եւ չօգտագործվեն պաշտոնական քաղաքականությունների, քաղաքական ընդդիմության կամ կրոնական համոզմունքների քննադատությունը ճնշելու համար: Այս առաջարկություններում ընդգծվում է ատելության խոսքի մասին դրույթների կիրառման վերաբերյալ տվյալների եւ վիճակագրության հավաքագրման կարեւորությունը:

Մեր կողմից անցկացված շատ հարցազրույցներում փորձագետները չէին կարողանում մեզ հստակ պատկերացում տալ այն մասին, թե քանի հաջողված քրեական հետապնդումներ են իրականացվել իրենց երկրներում ատելության խոսքի հիմքով: Առանց հստակ վիճակագրության հնարավոր չէ կատարել ԸՔՀ-ի այդ առաջարկությունները: Այդուհանդերձ, կան բացառություններ: Գերմանիայում, Դանիայում եւ Միացյալ Թագավորությունում, որտեղ վիճակագրությունը պարբերաբար հավաքվում է ոստիկանության, ինչպես նաեւ քրեական հետապնդում իրականացնող մարմինների կողմից, շատ ավելի հեշտ է կարծիք կազմել ատելության խոսքի դրույթների կիրառության արդյունավետության մասին, ինչպես նաև այն մասին, թե ինչպես է օրենքը կիրարկվում եւ որտեղ կարող են խնդիրներ լինել:

Առաջարկություն 16. Ստեղծել տարանջատված տվյալների հավաքագրման

ազգային համակարգ՝ ապահովելու համար, որ հնարավոր լինի նախաձեռնել իրավախախտումների պատշաճ գնահատում եւ մշտադիտարկում:

4. Դեպքերի մասին հաղորդումներ չներկայացնելը

Մի շարք փորձագետներ ընդգծել են դեպքերի մասին հաղորդումներ չներկայացնելու խնդիրը: Սա հիմնված է եղել առանձին օրինակների վրա, քանի որ չկար պաշտոնական վիճակագրություն, որը կօգներ հասկանալ թե՛ խնդրի մասշտաբը եւ (կամ) թե՛ քրեական հետապնդումների քանակը: Այնուամենայնիվ, շատ ՀԿ-ների համոզմունքն այն էր, որ ատելության խոսքի գոհերը պարզապես հաղորդում չէին ներկայացնում համապատասխան մարմիններ: Հասկանալի է, որ ատելության խոսքի մասին օրենքները պետք է գովազդվեն, եւ մյուս կազմակերպությունները, ինչպիսիք են ՀԿ-ները, կարող են կարելու նշանակություն ունենալ հաղորդումների մակարդակի բարելավման գործում: Սա կարող է տեղի ունենալ ինչպես այն պատճառով, որ այդ գերատեսչություններն առաջինն են արձագանքում գոհերի կանչերին, այնպես էլ այն բանի համար, որ այդ գերատեսչություններն իրենք կարող են ուստիկանություն հաղորդում ներկայացնել դեպքերի վերաբերյալ: Ինչպես արդեն նշվել է վերելում, սա հատկապես կարելու է ատելության այն խոսքի դեպքում, երբ հաճախ առկա չէ որեւէ տարբերակելի գոհ: Հաղորդում ներկայացնելը խրախուսելու մեկ այլ եղանակ է թույլ տալ գոհերին հաղորդում ներկայացնել առցանց: Սա պրակտիկա է, որն արդեն իրականացվում է Դանիայում եւ Միացյալ Թագավորությունում, եւ տարբերակ է, որին այժմ հետեւում է Ֆրանսիան:

Առաջարկություն 17. Դիտարկել ատելության խոսքի հետ կապված իրավախախտումների մասին հաղորդում ներկայացնելու համակարգը բարելավելու եղանակներ՝ հասարակական կազմակերպությունների հետ համագործակցության միջոցով, ինչպես նաեւ դիտարկել առցանց տարբերակը:

5. Լրացուցիչ միջոցներ

Քրեական, քաղաքացիական եւ վարչական կառուցակարգերի վերաբերյալ առաջարկություններից բացի՝ Թիվ 15 ԸՔՀ-ում նշվում է, որ միայն օրենսդրական կառուցակարգերը բավարար չեն ատելության խոսքը համապարփակ կերպով կարգավորելու համար: Ատելության խոսքի օգտագործման դեմ ուղղված լրացուցիչ միջոցները պետք է ընդգրկեն այն ջանքերը, որոնք ներառում են հետեւյալը՝

ա) ատելության խոսքի մասին օրենքների պատշաճ եւ բոլոր մակարդակներում կիրառման ապահովում:

բ) հասարակության մեջ ատելության խոսքի համար նպաստավոր պայմանների բացահայտում եւ վերացում, այդ թվում՝ հանրության իրազեկության բարձրացման, կրթության եւ հակադարձ խոսքի միջոցով.

գ) ատելության խոսքի միջոցով թիրախավորված անձանց պաշտպանություն եւ աջակցության տրամադրում, այդ թվում՝ իրավաբանական խորհրդատվության, խորհրդատվական ծառայությունների եւ փոխհատուցման արդյունավետ մեխանիզմների տրամադրման միջոցով.

դ) ինքնակարգավորման խթանում եւ կարգավորիչ գործողությունների իրականացում:

Շատ փորձագետներ մատնանշել են մի շարք ոչ օրենսդրական միջոցներ, որոնք ընդունվել են ատելության խոսքի վերաբերյալ իրազեկության բարձրացման նպատակով: Բերենք միայն մեկ օրինակ. Մոլդովայի Հանրապետությունում այս տարի կազմակերպվել են մի շարք առցանց քարոզարշավներ՝ ուղղված առցանց ատելության խոսքի դեմ պայքարին: Այս քարոզարշավների հիմնական նպատակն էր բացատրել, թե ինչ է ատելության խոսքը, ազդեցություն կրած խմբերի վերաբերյալ տեղեկատվությունները, ինչպես նաեւ նախանշել, թե ինչպես կարող են զոհերը հաղորդում ներկայացնել ատելության հիմքով հանցագործության վերաբերյալ:

Առաջարկություն. Դիտարկել ոչ օրենսդրական միջոցները, ինչպես օրինակ՝ առցանց ատելության խոսքը վերացնելու նպատակով իրազեկվածության բարձրացմանն ուղղված քարոզարշավները:

6. Եզրակացություն

Սույն զեկույցում անդրադարձ է կատարվել ատելության խոսքի վերաբերյալ ՀՀ օրենսդրության մի շարք ոլորտներին, որոնք կարող են էապես բարեփոխվել: Շատ դեպքերում գործող օրենսդրությունը կարող է փոփոխվել՝ այն ավելի համապատասխանեցնելով միջազգային պարտավորություններին, ինչպես նաեւ ավելի մոտեցնելով այլ երկրներում առկա պրակտիկային: Մնացած դեպքերում ատելության խոսքի դեմ պայքարի արդյունավետ օրենսդրական կառուցակարգ ապահովելու համար Հայաստանի օրենսդրությունն ավելի ընդգրկուն բարեփոխումների կարիք կունենա:

Երախտագիտության խոսք

Հեղինակները ցանկանում են շնորհակալություն հայտնել բոլոր փորձագետներին, որոնք աջակցել են այս զեկույցը կազմելուն՝ Մաքսիմ Բուսկելվիչին, Իրինա Կորոբչենկոյին, Սասա Գաջինին,

Ինիգո Գորդոնին, Ջուլիա Հյոռնլին, Կամիլ Հոպիտոլտին, Բարբարա Ջոնին,
Քրիստիան Յուրային, Ջոն-Միքենա Լանդային, Անետա Սպաիչին,
Լումի Ջուլետային:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Հավելվածը ներառում է ատելության խոսքի վերաբերյալ ուսումնասիրված երկրների օրենսդրությունները, որոնք վկայակոչվե են այս ուսումնասիրությունում

1. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՆՈՐՄԵՐԸ

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա

Հոդված 10. Արտահայտվելու ազատություն

1. Յուրաքանչյուր ոք ունի ազատ արտահայտվելու իրավունք: Այս իրավունքը ներառում է սեփական կարծիք ունենալու, տեղեկություններ եւ գաղափարներ ստանալու եւ տարածելու ազատությունը՝ առանց պետական մարմինների միջամտության եւ անկախ սահմաններից: Այս հոդվածը չի խոչընդոտում պետություններին՝ սահմանելու ռադիոհաղորդումների, հեռուստատեսային կամ կինեմատոգրաֆիական ձեռնարկությունների լիցենզավորում:

2. Այս ազատությունների իրականացումը, քանի որ այն կապված է պարտավորությունների եւ պատասխանատվության հետ, կարող է պայմանավորվել այնպիսի ձեւականություններով, պայմաններով, սահմանափակումներով կամ պատժամիջոցներով, որոնք նախատեսված են օրենքով եւ անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակությունում՝ ի շահ պետական անվտանգության, տարածքային ամբողջականության կամ հասարակության անվտանգության, անկարգությունները կամ հանցագործությունները կանխելու, առողջությունը կամ բարոյականությունը, ինչպես եւ այլ անձանց հեղինակությունը կամ իրավունքները պաշտպանելու, խորհրդապահական պայմաններով ստացված տեղեկատվության բացահայտումը կանխելու կամ արդարադատության հեղինակությունն ու անաչառությունը պահպանելու նպատակով:

Հոդված 17. Իրավունքների չարաշահման արգելքը

Սույն Կոնվենցիայի ոչ մի դրույթ չի կարող մեկնաբանվել այն իմաստով, թե որեւէ պետություն, անձանց խումբ կամ որեւէ անձ իրավունք ունեն զբաղվելու այնպիսի գործունեությամբ կամ կատարելու այնպիսի գործողություն, որն ուղղված է սույն Կոնվենցիայում շարադրված ցանկացած իրավունքի եւ ազատության վերացմանը կամ դրանց սահմանափակմանը ավելի մեծ չափով,

քան նախատեսված է Կոնվենցիայով:

Քաղաքացիական եւ քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր

Հոդված 19

1. Յուրաքանչյուր ոք ունի առանց միջամտության կարծիք ունենալու իրավունք:
2. Յուրաքանչյուր ոք ունի ազատ արտահայտվելու իրավունք. այդ իրավունքն ընդգրկում է, անկախ պետական սահմաններից, բանավոր, գրավոր կամ մամուլի միջոցով կամ գեղարվեստական ձևով արտահայտված կամ որեւէ այլ ձևով սեփական ընտրությամբ ամեն տեսակի ինֆորմացիա ու գաղափարներ որոնելու, ստանալու եւ տարածելու ազատությունը:
3. Սույն հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսված իրավունքների իրացումը կապված է հատուկ պարտականությունների եւ պատասխանատվության հետ: Ուստի այն կարող է ենթարկվել որոշ սահմանափակումների, որոնք, սակայն, պետք է միայն սահմանվեն օրենքով եւ լինեն անհրաժեշտ.
 - ա) այլ անձանց իրավունքները կամ հեղինակությունը հարգելու համար,
 - բ) պետական անվտանգության կամ հասարակական կարգի (ordre public), կամ բնակչության առողջության կամ բարոյականության պաշտպանության համար:

Հոդված 20

1. Պատերազմի ցանկացած քարոզչություն արգելվում է օրենքով:
2. Ազգային, ռասայական կամ կրոնականատեղության ցանկացած քարոզչություն, որն իրենից ներկայացնում է խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության հրահրում, արգելվում է օրենքով:

ՌԱԵՀ-ի Ընդհանուր քաղաքականության Թիվ 15 հանձնարարական՝ ատելության խոսքի դեմ պայքարի վերաբերյալ

Հասանելի է հետեւյալ հղմամբ՝ <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01>

Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիա (ՌԽՎՄԿ)

Հոդված 4

Մասնակից պետությունները դատապարտում են ցանկացած քարոզչություն եւ բոլոր այն կազմակերպություններին, որոնք հիմնված են մի ռասայի կամ մաշկի որոշակի գույն կամ էթնիկական ծագում ունեցող անձանց խմբի գերազանցության գաղափարների կամ տեսությունների վրա, կամ որոնք փորձում են արդարացնել կամ խրախուսել ռասայական ատելությունն ու խտրականությունը, ինչ ձեռով էլ որ դրանք դրսևորվելիս լինեն, եւ պարտավորվում են ձեռնարկել անհապաղ ու դրական միջոցներ՝ ուղղված նման խտրականության ցանկացած հրահրում կամ իրականացում վերացնելուն եւ այդ նպատակով Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում ամրագրված սկզբունքների ու սույն Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածում շարադրված իրավունքներին համապատասխան, *ի թիվ ս այլնի՝*

ա) օրենքով պատժելի արարք են հայտարարում ռասայական գերազանցության կամ ռասայական ատելության վրա հիմնված գաղափարների տարածումը, ռասայական խտրականության հրահրումը, ինչպես նաեւ ցանկացած ռասայի կամ մաշկի այլ գույն կամ էթնիկական այլ ծագում ունեցող անձանց խմբի դեմ ուղղված բռնարարքները կամ դրանց հրահրումը, ինչպես նաեւ ռասիստական գործունեությանն աջակցությունը, այդ թվում՝ նման գործունեության ֆինանսավորումը.

...

ԵՄ Թիվ 2008/913/ԱՆԳ շրջանակային որոշում

Հոդված 1. Ռասիզմի եւ այլատյացության վերաբերյալ իրավախախտումները

1. Յուրաքանչյուր անդամ պետություն ձեռնարկում է միջոցներ, որոնք անհրաժեշտ են հետեւյալ դիտավորյալ վարքագծի պատժելիությունն ապահովելու համար.

ա) ռասայով, մաշկի գույնով, կրոնով, ծագմամբ կամ ազգային կամ էթնիկական ծագմամբ տարբերվող անձանց խմբին կամ այդպիսի խմբի անդամին ուղղված բռնության կամ ատելության հրապարակային հրահրում:

2. ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՈՐՄԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետություն

ՀՀ Սահմանադրություն

Հոդված 29. Խտրականության արգելքը

Խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է:

Հոդված 42. Կարծիքի արտահայտման ազատությունը

1. Յուրաքանչյուր ոք ունի իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք: Այս իրավունքը ներառում է սեփական կարծիք ունենալու, ինչպես նաև առանց պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջամտության եւ անկախ պետական սահմաններից՝ տեղեկատվության որեւէ միջոցով տեղեկություններ ու գաղափարներ փնտրելու, ստանալու եւ տարածելու ազատությունը:

2. Մամուլի, ռադիոյի, հեռուստատեսության եւ տեղեկատվական այլ միջոցների ազատությունը երաշխավորվում է: Պետությունը երաշխավորում է տեղեկատվական, կրթական, մշակութային եւ ժամանցային բնույթի հաղորդումների բազմազանությունն առաջարկող անկախ հանրային հեռուստատեսության եւ ռադիոյի գործունեությունը:

3. Կարծիքի արտահայտման ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության եւ բարոյականության կամ այլոց պատվի ու բարի համբավի եւ այլ հիմնական իրավունքների եւ ազատությունների պաշտպանության նպատակով:

Հոդված 77. Հիմնական իրավունքների եւ ազատությունների չարաշահման արգելքը

Արգելվում է հիմնական իրավունքների եւ ազատությունների օգտագործումը սահմանադրական կարգը բռնի տապալելու, ազգային, ռասայական,

կրոնական ատելություն բորբոքելու, բռնություն կամ պատերազմ քարոզելու նպատակով:

Քրեական օրենսգիրք

Հոդված 226. Ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանք հարուցելը

1. Ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանք հարուցելուն, ռասայական գերազանցությանը կամ ազգային արժանապատվությունը նվաստացնելուն ուղղված գործողությունները պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ երկուսից չորս տարի ժամկետով:

2. Սույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են՝

- 1) հրապարակայնորեն կամ լրատվության միջոցներ օգտագործելով,
- 2) բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով,
- 3) պաշտոնական դիրքն օգտագործելով,
- 4) կազմակերպված խմբի կողմից՝ ... :

Հոդված 226.2. Բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը, բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելը կամ քարոզելը

1. Անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ սեռով, ռասայով, մաշկի գույնով, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումով, գենետիկական հատկանիշներով, լեզվով, կրոնով, աշխարհայացքով, քաղաքական կամ այլ հայացքներով, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությամբ, գույքային վիճակով, ծնունդով, հաշմանդամությամբ, տարիքով կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներով պայմանավորված բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը, նման բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելը կամ քարոզելը, եթե բացակայում են սույն օրենսգրքի 225-րդ հոդվածի 4-րդ մասով, 226-րդ, 226.1-ին, 301-րդ, 385-րդ, 397.1-ին հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունների հատկանիշները, պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հինգապատիկից հարյուրհինգապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ առավելագույնը երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով:

2. Սույն հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են՝

- 1) մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ կամ կազմակերպված խմբի կողմից.
- 2) պաշտոնեական դիրքն օգտագործելով՝ պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրհիսնապատիկից երեքհարյուրապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ երկուսից երեք ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ մեկից երեք տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ մեկից երեք տարի ժամկետով կամ առանց դրա:

Հոդված 397¹. Յեղասպանությունը եւ խաղաղության ու մարդկության անվտանգության դեմ ուղղված մյուս հանցագործությունները հերքելը, մեղմացնելը, դրանց հավանություն տալը կամ արդարացնելը

Համակարգչային համակարգի միջոցով հանրությանը նյութեր տարածելու կամ որեւէ այլ ձեւով մատչելի դարձնելու միջոցով ճեղասպանությունը եւ խաղաղության ու մարդկության անվտանգության դեմ ուղղված սույն գլխի մյուս հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունները հերքելը, մեղմացնելը, հավանություն տալը կամ արդարացնելը, եթե դա կատարվել է ռասայական պատկանելության, մաշկի գույնի, ազգային կամ էթնիկական ծագման կամ կրոնական պատկանելության հիման վրա՝ անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ ատելություն, խտրականություն կամ բռնություն հրահրելու նպատակով, պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից երեքհարյուրապատիկի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը չորս տարի ժամկետով:

Քրեական նոր օրենսգրքի նախագիծ

ՀՈՒՎԱԾ 198. Խտրականությունը

1. Խտրականությունը՝ տարբերակված վերաբերմունքի դրսևորումը, որը ոտնահարում է անձի պատիվն ու արժանապատվությունը կամ իրավունքներն ու ազատությունները, կամ որով անձին առավելություններ են տրվում՝ առանց օրյեկտիվ հիմքի կամ ողջամիտ բացատրության՝ սեռի, ռասայի, մաշկի գույնի, էթնիկական կամ սոցիալական ծագման, գենետիկական հատկանիշների, լեզվի, կրոնի, աշխարհայացքի, քաղաքական կամ այլ հայացքների, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելության, գույքային վիճակի, ծնունդի, առողջական վիճակի, հաշմանդամության, տարիքի կամ անձնական կամ

սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքների հիմքով, պատժվում է տուգանքով՝ առավելագույնը քսանապատիկի չափով, կամ հանրային աշխատանքներով՝ առավելագույնը ութսուն ժամ տեւողությամբ, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով:

2. Խտրականությունը, որը կատարվել է իշխանական կամ ծառայողական լիազորությունները կամ դրանցով պայմանավորված ազդեցությունն օգտագործելով, պատժվում է տուգանքով՝ քսանապատիկից հիսնապատիկի չափով, կամ հանրային աշխատանքներով՝ ութսունից հարյուր հիսուն ժամ տեւողությամբ, կամ որոշակի պաշտոն զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը հինգ տարի ժամկետով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով, կամ կարճաժամկետ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով:

ՀՈԴՎԱԾ 314. Ազգային, էթնիկական, ռասայական, քաղաքական, գաղափարախոսական կամ կրոնական թշնամանք, ատելություն կամ անհանդուրժողականություն հարուցելը

1. Ազգային, էթնիկական, ռասայական, քաղաքական, գաղափարախոսական կամ կրոնական թշնամանք, ատելություն կամ անհանդուրժողականություն, ինչպես նաեւ այլ սոցիալական խմբի նկատմամբ ատելություն, անհանդուրժողականություն կամ թշնամանք հարուցելուն ուղղված արարքը՝

պատժվում է տուգանքով՝ քսանապատիկից երեսնապատիկի չափով, կամ հանրային աշխատանքներով՝ հարյուրից երկու հարյուր ժամ տեւողությամբ, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով:

2. Սույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված որեւէ հանցանք, որը կատարվել է՝

1) զանգվածային հաղորդակցության միջոցների կամ հրապարակայնորեն ցուցադրվող ստեղծագործությունների օգտագործմամբ,

2) իշխանական կամ ծառայողական լիազորությունները կամ դրանցով պայմանավորված ազդեցությունն օգտագործելով կամ

3) մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ՝

պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեքից վեց տարի ժամկետով:

ՀՈԴՎԱԾ 315. Բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը, բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելը կամ քարոզելը

Անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ սեռով, ռասայով, մաշկի գույնով, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումով, գենետիկական հատկանիշներով, լեզվով, կրոնով, աշխարհայացքով, քաղաքական կամ այլ հայացքներով, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությամբ, գույքային վիճակով, ծնունդով, հաշմանդամությամբ, տարիքով կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներով պայմանավորված բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը, նման բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելը կամ քարոզելը, եթե բացակայում են սույն օրենսգրքի 313-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, 314-րդ, 290-րդ, 404-րդ, 138-րդ, 139-րդ եւ 152-րդ հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունների հատկանիշները, պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի տասնապատիկի չափով, կամ հանրային աշխատանքներով՝ առավելագույնը հարյուր ժամ տևողությամբ, կամ ազատազրկմամբ՝ մեկ տարի ժամկետով:

Նույն հանցագործությունը, որը կատարվել է մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ կամ պաշտոնական դիրքը կամ կարգավիճակն օգտագործելով, պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երեսնապատիկից մինչև քառասնապատիկի չափով, կամ հանրային աշխատանքներով՝ հարյուրից մինչև հարյուր հիսուն ժամ տևողությամբ, կամ անձնական ազատության սահմանափակմամբ՝ 2 տարի ժամկետով, կամ կալանքով՝ երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով:

«Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին» օրենք

Հոդված 12. Լիցենզիաների եւ թույլտվությունների կասեցումը կամ դադարեցումը ...

2....Կարգավորողն իրավասու է կասեցնել լիցենզիան կամ լիցենզիայի դադարեցման համար դիմել դատարան, եթե՝ ...

2) կասեցումը կամ դադարեցումն անհրաժեշտ է ազգային անվտանգության կամ հանրային շահի նկատառումներով:

Հոդված 51. Ծառայության կամ ենթակառուցվածքների ոչ պատշաճ

օգտագործումը

Օպերատորը կամ ծառայություններ մատուցողը, որը գիտակցաբար թույլ է տալիս, որպեսզի իր ցանցը կամ ծառայություններն օգտագործվեն որեւէ անձի կողմից այլ անձանց խաբեության ենթարկելու, նրանց նկատմամբ բռնություն, չարամտություն, սպառնալիքներ կամ շանտաժ կիրառելու նպատակով, ենթարկվում է սույն օրենքի 63-րդ հոդվածով նախատեսված տույժի, որը չպետք է գերազանցի հինգ միլիոն դրամը:

«Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենք

Հոդված 9. Տեսալսողական հաղորդումների չարաշահման արգելքը

1. Արգելվում է տեսալսողական հաղորդումներն օգտագործել՝

...,

1) ազգային, ռասայական եւ կրոնական թշնամանք սերմանելու կամ երկպառակություններ տարածելու,

2) պատերազմ քարոզելու,

3) Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով արգելված արարքների կոչեր տարածելու,

4) բռնության եւ դաժանության պաշտամունք պարունակող կամ քարոզող հաղորդումներ հեռարձակելու նպատակներով

6) ...

Դանիա

Դանիայի քրեական օրենսգիրք

§ 266 բ (1). Յուրաքանչյուր ոք, «ով հրապարակայնորեն կամ ավելի լայն տարածման դիտավորությամբ հայտարարություն է անում կամ տարածում է այլ տեղեկություններ, որոնք սպառնում, վիրավորում են անձանց խմբին կամ նվաստացնում են նրանց արժանապատվությունը՝ իրենց ռասայով, մաշկի գույնով, ազգային կամ էթնիկական ծագումով, կրոնով կամ սեռական հակումներով պայմանավորված», պատժվում է տուգանքով կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով: (2) Պատիժը սահմանելիս հատկապես ծանրացնող հանգամանք է համարվում այն, երբ արարքը քարոզչական բնույթ է կրում:

Ֆրանսիա

Ֆրանսիայի քրեական օրենսգիրք

Հոդված 23

- Փոփոխված [2004 թվականի հունիսի 21-ի Թիվ 2004-575 օրենքով՝ հոդված 2, Ֆրանսիայի պաշտոնական տեղեկագիր, 2004 թվականի հունիսի 22](#)

Անձինք, որոնք կամ ելույթներ, գոյություններ կամ սպառնալիքներ են հնչեցրել հասարակական վայրերում կամ հանդիպումներում կամ գրություններով, տպագրություններով, գծանկարներով, փորագրանկարներով, նկարներով, խորհրդանշաններով, պատկերներով կամ որեւէ այլ կերպ, պատժվում են որպես հանցագործություն կամ իրավախախտում որակված գործողության հանցակիցներ, որոնք աջակցություն են ցուցաբերել վաճառված կամ տարածված, վաճառքի համար առաջարկված կամ հասարակական վայրերում կամ հանդիպումներում ցուցադրված գրության, ելույթի կամ պատկերի համար՝ հանրությանը ցուցադրված ցուցապաստառների կամ ցուցանակների միջոցով, կամ հանրության հետ հաղորդակցման ցանկացած եղանակով, էլեկտրոնային միջոցներով, ինչով ուղղակիորեն կսաղրեն հեղինակին կամ հեղինակներին կատարել նշված գործողությունը, եթե այն հաջորդել է սաղրանքին:

Այս դրույթը կիրառելի կլինի նաեւ այն դեպքում, երբ սաղրանքին հաջորդել է միայն քրեական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության փորձը:

Հոդված 24

- [Փոփոխված 2012 թվականի օգոստոսի 6-ի Թիվ 2012-954 օրենքով՝ հոդված 4](#)

Անձինք, որոնք նախորդ հոդվածում նշված միջոցներից մեկով ուղղակիորեն սաղրել են այն դեպքում, երբ սաղրանքին չի հաջորդել գործողություն, պատժվում են հինգ տարի ժամկետով ազատազրկմամբ եւ 45 000 եվրոյի չափով տուգանքով հետեւյալ հանցագործություններից մեկը կատարելու համար՝

1. կյանքին սպառնացող դիտավորյալ հարձակումներ, անձի անձեռնմխելիությանը սպառնացող դիտավորյալ հարձակումներ եւ սեռական ոտնձգություն՝ սահմանված Քրեական օրենսգրքի II գրքով.
2. գողություն, շորթում եւ դիտավորյալ ոչնչացում, անձանց արժանապատվության նվաստացում եւ վնաս՝ սահմանված

Քրեական օրենսգրքի III գրքով:

Անձինք, որոնք նույն միջոցներով ուղղակիորեն սադրել են Քրեական օրենսգրքի IV գրքի I բաժնով նախատեսված՝ ազգի հիմնարար շահերին վնասող հանցագործություններից եւ իրավախախտումներից որեւէ մեկը, պատժվում են նույն պատժամիջոցներով:

Անձինք, որոնք 23-րդ հոդվածով սահմանված միջոցներից մեկով պաշտպանել են առաջին պարբերությունում նշված հանցագործությունները, պատերազմական հանցագործություններ, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ կամ հանցագործություններ եւ իրավախախտումներ, պատժվում են նույն պատժամիջոցով՝ թշնամու հետ համագործակցության համար:

Անձինք, որոնք նույն միջոցներով ուղղակիորեն սադրել են Քրեական օրենսգրքի IV գրքի II բաժնով նախատեսված ահաբեկչական գործողություններ, կամ որոնք արդարացրել են դրանք, պատժվում են 1-ին պարբերությամբ նախատեսված պատժամիջոցներով:

Հասարակական վայրերում կամ հանդիպումներում հնչեցված բոլոր խռովարար կոչերը կամ վանկարկումները պատժվում են 5-րդ դասի իրավախախտումների համար նախատեսված տուգանքով:

Անձինք, որոնք 23-րդ հոդվածում նշված միջոցներից մեկով խտրականություն, ատելություն կամ բռնություն են սադրել անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ՝ նրանց ծագման, էթնիկական խմբի, ազգի, ռասայի կամ կոնկրետ կրոնի պատկանելու կամ չպատկանելու պատճառով, պատժվում են մեկ տարի ժամկետով ազատազրկմամբ եւ 45 000 եվրոյի չափով տուգանքով կամ այս երկու պատժամիջոցներից միայն մեկով:

Անձինք, որոնք այս նույն միջոցներով ատելություն կամ բռնություն են սադրել անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ՝ նրանց սեռի, սեռական կողմնորոշման կամ ինքնության կամ նրանց հաշմանդամության պատճառով, կամ նպաստել են նույն անձանց նկատմամբ Քրեական օրենսգրքի [225-2-րդ](#) եւ [432-7-րդ](#) հոդվածներով նախատեսված խտրականության:

Նախորդ երկու պարբերություններով նախատեսված փաստերից մեկի համար դատա պարտման դեպքում դատարանը կարող է նաեւ նշանակել հետեւյալը՝

1. Քրեական օրենսգրքի [131-26 հոդվածի](#) 2-րդ եւ 3-րդ կետերում թվարկված իրավունքներից զրկում՝ առավելագույնը հինգ տարի ժամկետով՝ բա ցառությամբ այն դեպքերի, երբ իրավախախտի պատասխանատվությունը սահմանվում է սույն օրենքի 42-րդ հոդվածի եւ

43-րդ հոդվածի առաջին պարբերության կամ «Տեսալսողական հաղորդակցության մասին» 1982 թվականի հուլիսի 29-ի թիվ 82-652 օրենքի [93-3 հոդվածների](#) առաջին երեք պարբերությունների հիման վրա.
2. Քրեական օրենսգրքի [131-35 հոդվածով](#) նախատեսված պայմաններով հրապարակված որոշման ցուցադրում կամ տարածում:

Գերմանիա

Գերմանիայի քրեական օրենսգիրք

Բաժին 130

Զանգվածներին հրահրելը

1) Յուրաքանչյուր ոք, ով հանրային խաղաղության խաթարման հանգեցնելու համար հարմար եղանակով՝

1. ատելություն է հրահրում ազգային, ռասայական, կրոնական խմբի կամ իրենց էթնիկական ծագմամբ տարբերվող խմբի, բնակչության որոշ հատվածների կամ անհատների նկատմամբ՝ վերոնշյալ խմբերից կամ բնակչության հատվածներից մեկին պատկանելու պատճառով, կամ նրանց նկատմամբ բռնություն կամ կամայական միջոցներ գործադրելու կոչեր է անում, կամ

2. ոտնահարում է այլ անձանց մարդկային արժանապատվությունը՝ վիրավորելով, չարամտորեն չարախոսելով կամ զրպարտելով վերոնշյալ խմբերից, բնակչության հատվածներից կամ անհատներից որեւէ մեկին՝ վերոնշյալ խմբերից կամ բնակչության հատվածներից մեկին պատկանելու պատճառով, պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեք ամսից մինչեւ հինգ տարի ժամկետով:

2) Յուրաքանչյուր ոք, ով՝

1. տարածում է նյութեր (բաժին 11 (3)) կամ դրանք հասանելի է դարձնում հանրությանը կամ առաջարկում, մատակարարում կամ 18 տարին չլրացած անձի համար հասանելի է դարձնում նյութեր (բաժին 11 (3)), որոնք՝

ա) ատելություն են հրահրում (1) ենթաբաժնի Թիվ 1 կետում նշված խմբերից մեկի, բնակչության որոշ հատվածների կամ անհատների նկատմամբ՝ (1) ենթաբաժնի Թիվ 1 կետում նշված խմբերից մեկին կամ բնակչության որոշ հատվածների պատկանելու պատճառով,

բ) (ա) կետում նշված անձանցից կամ անձանց խմբերից մեկի նկատմամբ բռնություն կամ կամայական միջոցներ գործադրելու կոչեր են անում, կամ

գ) նվաստացնում են (ա) կետում նշված անձանցից կամ անձանց խմբերից մեկի մարդկային արժանապատվությունը՝ վիրավորելով, չարամտորեն չարախոսելով կամ զրպարտելով նրանց,

2. Թիվ 1(ա)-(գ) կետերում նշված բովանդակությունը հասանելի է դարձնում 18

տարին չլրացած անձի կամ հանրության համար՝ հեռարձակման կամ հեռահաղորդակցման ծառայությունների միջոցով, կամ

3. արտադրում, գնում, մատակարարում, պահեստավորում, առաջարկում, գովազդում կամ պարտավորվում է ներմուծել կամ արտահանել Թիվ 1 (ա)-(գ) կետերում նշված բովանդակությամբ նյութեր (բաժին 11 (3))՝ Թիվ 1 կամ 2 կետի իմաստով դրանք կամ դրանից ստացված մասերն օգտագործելու կամ մեկ այլ անձի կողմից այդպիսի օգտագործումը դյուրացնելու նպատակով,

պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեք տարին չգերազանցող ժամկետով, կամ տուգանքով:

- 3) Յուրաքանչյուր ոք, ով հրապարակայնորեն կամ հանդիպման ժամանակ հավանություն է տալիս, հերքում կամ թերագնահատում է այնպիսի գործողություն, որը կատարվել է Միջազգային իրավունքի դեմ ուղղված հանցագործությունների մասին օրենսգրքի 6 (1) բաժնում նշված տեսակի՝ «Ազգայնական սոցիալիզմի» կանոնին համապատասխան եւ հանրային խաղաղության խաթարման հանգեցնելու համար հարմար եղանակով, պատժվում է ազատազրկմամբ՝ հինգ տարին չգերազանցող ժամկետով, կամ տուգանքով:
- 4) Յուրաքանչյուր ոք, ով հրապարակայնորեն կամ հանդիպման ժամանակ խաթարում է հանրային խաղաղությունը գոհերի արժանապատվությունը ոտնահարող եղանակով՝ հաստատելով, փառաբանելով կամ արդարացնելով ազգայնական-սոցիալիստական բռնատիրությունն ու բռնապետական կառավարումը, պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեք տարին չգերազանցող ժամկետով, կամ տուգանքով:
- 5) (2) ենթաբաժնի Թիվ 1 եւ 3 կետերը կիրառվում են նաեւ (3) եւ (4) ենթաբաժիններում նշված բովանդակությամբ նյութերի նկատմամբ (բաժին 11 (3)): Յուրաքանչյուր ոք, ով (3) եւ (4) ենթաբաժիններում նշված բովանդակությունը հասանելի է դարձնում 18 տարին չլրացած անձին կամ հանրությանը հեռարձակման կամ հեռահաղորդակցման ծառայությունների միջոցով, պատժվում է (2) ենթաբաժնի Թիվ 2 կետում նշված նույն պատժամիջոցով:
- 6) Նաեւ (5) ենթաբաժնի հետ համակցությամբ (2) ենթաբաժնի Թիվ 1 եւ 2 կետերում սահմանված դեպքերում փորձը պատժելի է:
- 7) Նաեւ (5) ենթաբաժնի հետ համակցությամբ (2) ենթաբաժնով սահմանված դեպքերում, ինչպես նաեւ (3) եւ (4) ենթաբաժիններով սահմանված դեպքերում համապատասխանաբար կիրառվում է 86 (3) բաժինը:

Ցանցերում օրենքի կիրառման ակտ (Netzdurchsetzungsgesetz, NetzDG)

Երկար անվանումը՝ Gesetz zur Verbesserung der Rechtsdurchsetzung in sozialen Netzwerken

2017 թվականի սեպտեմբերի 1-ի տարբերակում (Դաշնային իրավունքի տեղեկագիր I, 3352-րդ եւ հաջորդող թերթերը, ուժի մեջ է մտել 2017 թվականի հոկտեմբերի 1-ից)

Բունդեսթագն ընդունել է հետևյալ ակտը.

Հոդված 1. Սոցիալական ցանցերում օրենքի կիրառումը բարելավելու մասին ակտ (Ցանցերում օրենքի կիրառման ակտ)

Բաժին 1. Գործողության շրջանակը

1) Սույն ակտը կիրառվում է հեռահաղորդակցման ծառայություններ մատուցողների նկատմամբ, որոնք շահույթ ստանալու նպատակով գործարկում են համացանցային հարթակներ, որոնք նախատեսված են հնարավորություն տալու օգտատերերին ցանկացած բովանդակություն կիսել այլ օգտատերերի հետ կամ այդպիսի բովանդակությունը հասանելի դարձնել հանրությանը (սոցիալական ցանցեր): Հարթակները, որոնք առաջարկում են լրագրողական կամ իմբազրական բովանդակություն, որի համար պատասխանատվությունն առաջանում է հենց ծառայություններ մատուցողի համար, սույն ակտի իմաստով սոցիալական ցանցեր չեն համարվում: Նույնը վերաբերում է այն հարթակներին, որոնք նախատեսված են ապահովելու անհատական հաղորդակցման կամ կոնկրետ բովանդակության տարածման հնարավորությունը:

2) Սոցիալական ցանցի ծառայություններ մատուցողն ազատվում է 2-րդ եւ 3-րդ բաժիններով սահմանված պարտավորություններից, եթե սոցիալական ցանցը Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում ունի երկու միլիոնից քիչ գրանցված օգտատեր:

3) Անօրինական բովանդակություն է համարվում (1) ենթաբաժնի իմաստով բովանդակությունը, որը բավարարում է Քրեական օրենսգրքի 184դ, 185-187, 241 կամ 269 բաժինների համակցությամբ 86, 86ա, 89ա, 91, 100ա, 111, 126, 129-129բ, 130, 131, 140, 166 եւ 184բ բաժիններում նկարագրված հանցագործությունների պահանջները, եւ որը հիմնավորված չէ:

Բաժին 2. Հաշվետվություն ներկայացնելու պարտավորությունը

1) Սոցիալական ցանցերի ծառայություններ մատուցողները, որոնք օրացուցային տարվա ընթացքում ստանում են ավելի քան 100 բողոք

անօրինական բովանդակության վերաբերյալ, պարտավոր են իրենց հարթակներում գերմաներենով կիսամյակային հաշվետվություններ ներկայացնել անօրինական բովանդակության մասով բողոքների քննության վերաբերյալ, որոնք ներառում են (2) ենթաբաժնում թվարկված կետերը, ինչպես նաև պարտավոր են այդ հաշվետվությունները հրապարակել Դաշնային թերթում եւ իրենց կայքերում ոչ ուշ, քան համապատասխան կիսամյակի ավարտից մեկ ամիս անց: Սեփական կայքերում հրապարակված հաշվետվությունները պետք է լինեն հեշտությամբ ճանաչելի, անմիջականորեն մատչելի եւ մշտապես հասանելի:

2) Հաշվետվությունները պետք է ներառեն առնվազն հետևյալ կետերը.

1. ընդհանուր դիտարկումներ, որոնք ներկայացնում են հարթակում քրեորեն պատժելի գործունեությունը վերացնելու ուղղությամբ սոցիալական ցանցի ծառայություններ մատուցողի կողմից ձեռնարկված ջանքերը,
2. անօրինական բովանդակության վերաբերյալ բողոքներ ներկայացնելու մեխանիզմների եւ անօրինական բովանդակությունը ջնջելու կամ արգելափակելու վերաբերյալ որոշման համար կիրառվող չափորոշիչների նկարագրությունը,
3. հաշվետու ժամանակահատվածում անօրինական բովանդակության վերաբերյալ ներկայացվող բողոքների քանակը՝ բաժանված ըստ այն հանգամանքի, թե բողոքները ներկայացվել են բողոքների հարցերով մարմինների, թե օգտատերերի կողմից, ինչպես նաև ըստ բողոքի ներկայացման պատճառի,
4. կազմակերպումը, կադրային ռեսուրսները, մասնագիտական եւ լեզվաբանական ձեռնհասությունը բողոքներին ընթացք տալու համար պատասխանատու ստորաբաժանումներում, ինչպես նաև բողոքներին ընթացք տալու համար պատասխանատու անձանց վերապատրաստումը եւ աջակցությունը,
5. անդամակցությունն արդյունաբերության ասոցիացիաներին՝ նշելով, թե արդյոք այս արդյունաբերական ասոցիացիաներն ունեն բողոքների հարցերով ծառայություն,
6. այն բողոքների քանակը, որոնց վերաբերյալ որոշում կայացնելու նախապատրաստական աշխատանքներում խորհրդակցություն է եղել արտաքին մարմնի հետ,
7. խնդրո առարկա բովանդակությունը ջնջելուն կամ արգելափակելուն հանգեցրած բողոքների քանակը հաշվետու ժամանակահատվածում՝ բաժանված ըստ այն հանգամանքի, թե արդյոք բողոքները ներկայացվել են բողոքների հարցերով մարմինների, թե օգտատերերի կողմից, ըստ

- բողոքի ներկայացման պատճառի, ըստ այն հանգամանքի, թե արդյոք գործը դասվել է 3-րդ բաժնի (2) ենթաբաժնի (3) կետի (ա) ենթակետին, եւ եթե այո, ապա արդյոք բողոքն ուղարկվել է օգտատիրոջը, եւ արդյոք հարցը փոխանցվել է ճանաչված ինքնակարգավորվող հաստատություն՝ համաձայն 3-րդ բաժնի (2) ենթաբաժնի (3) կետի (բ) ենթակետի,
8. սոցիալական ցանցում բողոքները ստացվելու եւ անօրինական բովանդակությունը ջնջելու կամ արգելափակելու միջեւ ընկած ժամանակահատվածը՝ բաժանված ըստ այն հանգամանքի, թե արդյոք բողոքները ներկայացվել են բողոքների հարցերով մարմինների, թե օգտատերերի կողմից, ըստ բողոքի ներկայացման պատճառի եւ «24 ժամվա ընթացքում»/«48 ժամվա ընթացքում»/«մեկ շաբաթվա ընթացքում»/«ավելի ուշ ժամկետի ընթացքում» ժամանակահատվածների,
9. բողոքի վերաբերյալ որոշման մասին բողոք ներկայացրած անձին եւ այն օգտատիրոջը տեղեկացնելու միջոցները, որի համար պահպանվել է խնդրո առարկա բովանդակությունը:

Բաժին 3. Անօրինական բովանդակության վերաբերյալ բողոքների քննությունը

- 1) Սոցիալական ցանցի ծառայություններ մատուցողը վարում է անօրինական բովանդակության վերաբերյալ բողոքների քննության արդյունավետ եւ թափանցիկ ընթացակարգ՝ համաձայն (2) եւ (3) ենթաբաժինների: Ծառայություններ մատուցողն օգտատերերի համար ապահովում է անօրինական բովանդակության վերաբերյալ բողոքներ ներկայացնելու հեշտությամբ ճանաչելի, անմիջականորեն մատչելի եւ մշտապես հասանելի ընթացակարգ:
- 2) Ընթացակարգն ապահովում է, որ սոցիալական ցանցի ծառայություններ մատուցողն իրականացնի հետեւյալը.
 1. անմիջապես նշում կատարի բողոքի վերաբերյալ եւ ստուգի, թե արդյոք բողոքում ներկայացված բովանդակությունն անօրինական է եւ ենթակա է հեռացման, թե պետք է արգելափակվի բովանդակության հասանելիությունը,
 2. հեռացնի կամ արգելափակի ակնհայտորեն անօրինական բովանդակության հասանելիությունը բողոքն ստանալուց հետո 24 ժամվա ընթացքում. դա չի կիրառվում, եթե սոցիալական ցանցն իրավասու իրավապահ մարմնի հետ համաձայնության է եկել ցանկացած ակնհայտորեն անօրինական բովանդակություն ջնջելու կամ արգելափակելու համար ավելի երկար ժամկետ սահմանելու շուրջ,

3. անմիջապես հեռացնի կամ արգելափակի ամբողջ անօրինական բովանդակության հասանելիությունը, ինչը սովորաբար կատարվում է բողոքն ստանալուց հետո 7 օրվա ընթացքում. 7-օրյա ժամկետը կարելի է գերազանցել, եթե՝
 - ա) բովանդակության անօրինականության վերաբերյալ որոշումը կախված է փաստացի պնդման կեղծ բնույթից կամ ակնհայտորեն կախված է այլ փաստական հանգամանքներից. այդպիսի դեպքերում սոցիալական ցանցը կարող է օգտատիրոջը հնարավորություն տալ արձագանքել բողոքին մինչև որոշում կայացնելը,
 - բ) սոցիալական ցանցը, համաձայն (6)-(8) ենթաբաժինների, անօրինականության վերաբերյալ որոշումը փոխանցում է ճանաչված ինքնակարգավորվող հաստատություն բողոքն ստանալուց հետո 7 օրվա ընթացքում եւ համաձայնվում է ընդունել այդ հաստատության որոշումը,
4. հեռացման դեպքում պահի բովանդակությունը որպես ապացույց եւ այն պահպանի այդ նպատակով 2000/31/ԵՀ եւ 2010/13/ԵՄ հրահանգների գործողության շրջանակներում՝ տասը շաբաթ ժամանակահատվածով,
5. անհապաղ ծանուցի բողոք ներկայացրած անձին եւ օգտատիրոջը ցանկացած որոշման մասին՝ միեւնույն ժամանակ նրանց տրամադրելով որոշման հիմքերը:
- 3) Ընթացակարգն ապահովում է, որ յուրաքանչյուր բողոք իրավիճակը շտկելու համար ձեռնարկված միջոցառման հետ միասին փաստաթղթավորվի 2000/31/ԵՀ եւ 2010/13/ԵՄ հրահանգների գործողության շրջանակներում:
- 4) Բողոքների քննության ընթացքը վերահսկվում է սոցիալական ցանցի ղեկավարության կողմից իրականացվող ամսական ստուգումների միջոցով: Ներկայացվող բողոքների կարգավորման հետ կապված ցանկացած կազմակերպական թերություն անմիջապես շտկվում է: Սոցիալական ցանցի ղեկավարությունը բողոքներին ընթացք տալու հարցերով զբաղվող անձանց համար առաջարկում է վերապատրաստման դասընթացներ եւ աջակցության ծրագրեր, որոնք պարբերաբար՝ ոչ պակաս, քան յուրաքանչյուր վեց ամիսը մեկ, կազմակերպվում են գերմաներենով:
- 5) ենթաբաժնի համաձայն՝ ընթացակարգերը կարող են վերահսկվել գերատեսչության կողմից, որին այդպիսի առաջադրանք հանձնարարվել է 4-րդ բաժնում նշված վարչական մարմնի կողմից:
- 6) Հաստատությունը ճանաչվում է որպես սույն ակտի իմաստով

ինքնակարգավորվող հաստատություն, եթե՝

1. ապահովվում են նրա վերլուծաբանների անկախությունն ու ձեռնհասությունը,
 2. առկա են համապատասխան հարմարություններ, եւ երաշխավորվում է 7-օրյա ժամկետում արագ վերլուծություն,
 3. այն ունի կանոնակարգ, որով կարգավորվում են վերլուծության շրջանակը եւ կառուցվածքը, ամրագրվում են փոխկապակցված սոցիալական ցանցերի ներկայացման պահանջները, եւ նախատեսվում է որոշումները վերանայելու հնարավորություն,
 4. բողոքների հարցերով ծառայություն է ստեղծվել, եւ
 5. հաստատությունը ֆինանսավորվում է մի քանի սոցիալական ցանցերի ծառայություններ մատուցողների կամ հաստատությունների կողմից՝ երաշխավորելով համապատասխան հարմարությունների առկայությունը: Բացի այդ, հաստատությունը պետք է բաց լինի հետագա ծառայություններ մատուցողների, մասնավորապես՝ սոցիալական ցանցերի ընդունելության համար:
- 7) Ինքնակարգավորվող հաստատությունների ճանաչմանը նպաստող որոշումները կայացվում են 4-րդ բաժնում նշված վարչական մարմնի կողմից:
- 8) Ճանաչումը կարող է ամբողջությամբ կամ մասամբ չեղարկվել, կամ դրան կարող են կցվել լրացուցիչ պահանջներ, եթե հետագայում ճանաչման պայմաններից որեւէ մեկն այլեւս չի բավարարվում:
- 9) 4-րդ բաժնում նշված վարչական մարմինը կարող է նաեւ սահմանել, որ սոցիալական ցանցի ծառայություններ մատուցողի կողմից (2) ենթաբաժնի Թիվ 3 կետի (բ) ենթակետի համաձայն որոշումները փոխանցելու հնարավորությունն արգելվի սահմանված ժամկետով, եթե ողջամտորեն ակնկալվում է, որ տվյալ ծառայություններ մատուցողը, անդամակցելով ինքնակարգավորման համակարգին, չի կատարի (2) ենթաբաժնի Թիվ 3 կետով սահմանված պարտավորությունները:

Բաժին 4. Կարգավորիչ տուգանքների վերաբերյալ դրույթները

- 1) Կարգավորիչ իրավախախտումը համարվում է կատարված ցանկացած անձի կողմից, որը դիտավորությամբ կամ անփութությամբ՝
 1. ի խախտումն 2(1) բաժնի 1-ին նախադասության՝ չի կազմում հաշվետվություն, այն ճիշտ չի կազմում, այն ամբողջությամբ չի կազմում կամ այն պատշաճ ժամկետում չի կազմում կամ այն չի հրապարակում, այն ճիշտ չի հրապարակում, այն ամբողջությամբ չի հրապարակում, այն սահմանված ձևով չի հրապարակում կամ այն պատշաճ ժամկետում չի

- հրապարակում,
2. ի խախտումն 3(1) բաժնի 1-ին նախադասության՝ չի ապահովում, ճիշտ չի ապահովում կամ ամբողջությամբ չի ապահովում դրանում նշված՝ բողոքների հարցերով այն մարմինների կամ օգտատերերի կողմից ներկայացվող բողոքների քննության ընթացակարգը, որոնց բնակության վայրը կամ նստավայրը գտնվում է Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում,
 3. ի խախտումն 3(1) բաժնի 2-րդ նախադասության՝ չի ապահովում դրանում նշված ընթացակարգը կամ այն ճիշտ չի ապահովում,
 4. ի խախտումն 3(4) բաժնի 1-ին նախադասության՝ չի վերահսկում բողոքների քննության գործընթացը կամ այն ճիշտ չի վերահսկում,
 5. ի խախտումն 3(4) բաժնի 2-րդ նախադասության՝ չի շտկում կազմակերպական թերությունը կամ այն պատշաճ ժամկետում չի շտկում,
 6. ի խախտումն 3(4) բաժնի 3-րդ նախադասության՝ չի առաջարկում վերապատրաստում կամ աջակցություն կամ դրանք պատշաճ ժամկետում չի առաջարկում, կամ
 7. ի խախտումն 5-րդ բաժնի՝ չի նշում Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում ծառայություն ստանձնելու համար լիազորված անձի կամ չի նշում Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում գտնվող անձի, որը լիազորված է տեղեկատվական հարցումներ ստանալու Գերմանիայի իրավապահ մարմիններից, կամ
 8. ի խախտումն 5-րդ բաժնի (2) ենթաբաժնի երկրորդ նախադասության՝ չի պատասխանում տեղեկությունների մասով հարցումներին, մինչդեռ գործում է որպես ծառայություն ստանձնելու համար լիազորված անձ:
- 2) (1) ենթաբաժնի Թիվ 7 եւ 8 կետերով սահմանված դեպքերում կարգավորիչ իրավախախտումը կարող է պատժվել կարգավորիչ տուգանքով՝ մինչեւ հինգ հարյուր հազար եվրոյի չափով, իսկ (1) ենթաբաժնով սահմանված այլ դեպքերում՝ կարգավորիչ տուգանքով՝ մինչեւ հինգ միլիոն եվրոյի չափով: Կիրառվում է Կարգավորիչ իրավախախտումների մասին ակտի 30(2) բաժնի 3-րդ նախադասությունը:
- 3) Կարգավորիչ իրավախախտումը կարող է պատժվել նույնիսկ այն դեպքում, երբ այն չի կատարվել Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում:
- 4) Կարգավորիչ իրավախախտումների մասին ակտի 36(1) բաժնի Թիվ 1 կետի իմաստով վարչական մարմին է համարվում Արդարադատության դաշնային գրասենյակը: Արդարադատության եւ սպառողների պաշտպանության դաշնային նախարարությունը Ներքին գործերի դաշնային նախարարության, Տնտեսական հարցերի եւ էներգետիկայի դաշնային նախարարության, ինչպես նաեւ Տրանսպորտի եւ թվային ենթակառուցվածքի դաշնային

նախարարության հետ համաձայնությամբ սահմանում է ընդհանուր վարչական սկզբունքներ՝ կարգավորիչ տուգանքների մասով վարույթ հարուցելու եւ տուգանքները հաշվարկելու գործընթացում կարգավորիչ տուգանքների հարցերով մարմնի կողմից հայեցողության իրականացման վերաբերյալ:

- 5) Եթե վարչական մարմինը ցանկանում է որոշում կայացնել՝ հիմք ընդունելով այն փաստը, որ բովանդակությունը, որը չի հեռացվել կամ արգելափակվել, անօրինական է 1(3) բաժնի իմաստով, ապա այն նախ պետք է ձեռք բերի այդպիսի անօրինականության փաստը հաստատող դատական որոշում: Այդպիսի հարցերով իրավագործություն ունեցող դատարանը այն դատարանն է, որը որոշում է կայացնում կարգավորիչ տուգանքների մասին կարգադրությանը առարկելու վերաբերյալ: Նախնական որոշման համար դիմումը դատարան է ներկայացվում սոցիալական ցանցի հայտարարության հետ միասին: Դիմումի առնչությամբ որոշում կարող է կայացվել առանց բանավոր լսումների: Որոշումը ենթակա չէ վիճարկման եւ պարտադիր է վարչական մարմնի համար:

Բաժին 5. Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում ծառայություն ստանձնելու համար լիազորված անձը

- 1) Սոցիալական ցանցերի ծառայություններ մատուցողներն անմիջապես նշում են Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում ծառայություն ստանձնելու համար լիազորված անձին եւ իրենց հարթակներում հեշտությամբ ճանաչելի եւ անմիջականորեն մատչելի եղանակով ուշադրություն հրավիրում այս փաստի վրա: Պետք է հնարավոր լինի այս անձից պահանջել ծառայություն ստանձնել 4-րդ բաժնին համապատասխան ընթացակարգերում կամ Գերմանիայի դատարանների դատական վարույթներում՝ անօրինական բովանդակություն տարածելու հիմքով: Նույնը վերաբերում է նաեւ այդպիսի վարույթներ հարուցելու համար հիմք հանդիսացող փաստաթղթերի մասով ծառայությանը:
- 2) Գերմանիայի իրավապահ մարմիններից տեղեկությունների մասով հարցումներ ստանալու հնարավորությունն ապահովելու համար նշվում է Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում գտնվող անձ, որը լիազորված է ստանալ այդպիսի հարցումներ: Այդպիսի լիազորություն ունեցող անձը, առաջին նախադասության համաձայն, պարտավոր է տեղեկությունների մասով հարցումն ստանալուց հետո 48 ժամվա ընթացքում պատասխանել այդպիսի հարցմանը: Այն դեպքերում, երբ հարցվող տեղեկություններն ամբողջությամբ չեն տրամադրվում, դրա պատճառները պետք է ներառվեն պատասխանում:

Բաժին 6. Անցումային դրույթներ

- 1) Զեկույցի առաջին թողարկումը, 2-րդ բաժնի համաձայն, ակնկալվում է 2018 թվականի առաջին կիսամյակին:
- 2) Ընթացակարգերը, 3-րդ բաժնի համաձայն, ներմուծվում են սույն ակտն ուժի մեջ մտնելուց հետո երեք ամսվա ընթացքում: Եթե սոցիալական ցանցի ծառայություններ մատուցողը մինչև որեւէ ուշ ամսաթիվ չի կատարում 1-ին բաժնի պահանջները, ապա ընթացակարգերը, համաձայն 3-րդ բաժնի, ներմուծվում են սույն ամսաթվից հետո երեք ամսվա ընթացքում:

Հոդված 2. Փոփոխություն «Հեռահաղորդակցման մասին» օրենքում

«Հեռահաղորդակցման մասին» 2007 թվականի փետրվարի 26-ի օրենքը (Դաշնային իրավունքի տեղեկագիր I, էջ 179), որը վերջին անգամ փոփոխվել է 2016 թվականի հուլիսի 21-ի օրենքի 1-ին հոդվածով (Դաշնային իրավունքի տեղեկագիր I, էջ 1766), շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ.

1. 14-րդ բաժինը լրացնել հետևյալ (3)-(5) ենթաբաժիններով.

«3) Ավելին, ծառայություններ մատուցողը կարող է առանձին դեպքերում բացահայտել իր տիրապետության տակ գտնվող՝ բաժանորդի տվյալների վերաբերյալ տեղեկություններն այնքանով, որքանով դա անհրաժեշտ է Ցանցերում օրենքի կիրառման ակտի 1-ին բաժնի (3) ենթաբաժնով սահմանված անօրինական բովանդակությամբ անվերապահորեն պաշտպանված իրավունքների խախտումից բխող քաղաքացիաիրավական հայցերի կատարման համար:

4) Նախքան (3) ենթաբաժնի համաձայն տեղեկությունների բացահայտումը այդպիսի բացահայտման թույլատրելիության վերաբերյալ դատարանի կողմից կարգադրություն է արձակվում. դա պահանջում է տուժող կողմը: Ցանկացած այդպիսի կարգադրություն արձակելու իրավագործությունը պատկանում է շրջանային դատարանին՝ անկախ հայցի արժեքից: Տարածքային իրավագործությունը պատկանում է այն դատարանին, որի տարածքում տուժող կողմն ունի բնակության վայր, նստավայր կամ մասնաճյուղ: Որոշումը կայացնում է քաղաքացիական հարցերով բաժինը: Ընտանեկան հարցերով եւ ոչ վիճելի [կամավոր] իրավագործության հարցերով վարույթների մասին ակտի դրույթները՝ *համապատասխան փոփոխություններով*, կիրառվում են վարույթների նկատմամբ: Դատարանի կարգադրության հետ կապված ծախսերը կրում է տուժող կողմը: Անմիջական բողոքի իրավական պաշտպանության միջոցն ընդունելի է շրջանային

դատարանի որոշման առնչությամբ:

5) Ծառայություններ մատուցողը վարույթում ներգրավվում է որպես շահագրգիռ կողմ՝ (4) ենթաբաժնի համաձայն: Նա կարող է օգտատիրոջը տեղեկացնել այն մասին, որ վարույթ է հարուցվել:»:

2. 15-րդ բաժնի (5) ենթաբաժնում չորրորդ նախադասությունը շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ.

«14-րդ բաժնի (2)-(5) ենթաբաժինները կիրառվում են *համապատասխան փոփոխություններով*:»:

Հոդված 3. Ուժի մեջ մտնելը

Սույն ակտն ուժի մեջ է մտնում 2017 թվականի հոկտեմբերի 1-ից:

Մոլդովայի Հանրապետություն

Մոլդովայի քրեական օրենսգիրք

Հոդված 346. Ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանք կամ անհամերաշխություն հրահրելուն ուղղված դիտավորյալ գործողությունները Դիտավորյալ գործողությունները, հրապարակային կոչերը, այդ թվում նաև տպագիր կամ էլեկտրոնային լրատվամիջոցներով, որոնք ուղղված են ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանք կամ անհամերաշխություն հրահրելուն, ազգային պատվի եւ արժանապատվության նվաստացմանը, իրավունքների ուղղակի կամ անուղղակի սահմանափակումներին, կամ որոնք քաղաքացիներին առաջարկում են ուղղակի կամ անուղղակի առավելություններ՝ ելնելով նրանց ազգային, ռասայական կամ կրոնական պատկանելությունից, պատժվում են տուգանքով՝ մինչև 250 պայմանական միավորի չափով, կամ համայնքային ծառայության մատուցմամբ՝ 180-240 ժամ տեւողությամբ, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով:

Իրավախախտումների մասին Մոլդովայի օրենսգիրք

Հոդված 69

1) Հրապարակայնորեն հնչեցվող վիրավորանքները կամ անձի պատիվը կամ արժանապատվությունը նվաստացնող խոսքերը կամ գործողությունները պատժվում են տուգանքով՝ 20-60 պայմանական միավորի չափով, կամ չվճարվող համայնքային աշխատանքով՝ առավելագույնը 60 ժամ տևողությամբ: 2) Լրատվամիջոցներով հնչեցվող վիրավորանքները պատժվում են տուգանքով՝ 50-100 պայմանական միավորի չափով, կամ չվճարվող համայնքային աշխատանքով՝ առավելագույնը 60 ժամ տևողությամբ:

Մոնտենեգրո

Մոնտենեգրոյի քրեական օրենսգիրք

Հոդված 370. Էթնիկական, ռասայական եւ կրոնական ատելություն սադրելը

1) Յուրաքանչյուր ոք, ով հրապարակայնորեն հրահրում է բռնություն կամ ատելություն ռասայի, մաշկի գույնի, կրոնի, ծագման, ազգության կամ էթնիկական պատկանելության հատկանիշներով տարբերվող խմբի կամ խմբի անդամի նկատմամբ, պատժվում է ազատազրկմամբ՝ վեց ամսից մինչեւ հինգ տարի ժամկետով:

2) Սույն հոդվածի 1-ին կետով սահմանված պատժամիջոցը կիրառվում է նաեւ ցանկացած անձի նկատմամբ, ով հրապարակայնորեն հավանություն է տալիս, հերքում է գոյությունը կամ զգալիորեն նվազեցնում է ծանրությունը ցեղասպանության, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների եւ պատերազմական հանցագործությունների, որոնք կատարվել են խմբի կամ խմբի անդամի նկատմամբ՝ նրանց ռասայի, մաշկի գույնի, կրոնի, ծագման, ազգային կամ էթնիկական պատկանելության պատճառով այնպիսի եղանակով, որ դա կարող է հանգեցնել բռնության կամ ատելություն առաջացնել անձանց խմբի կամ այդ խմբի անդամի նկատմամբ, եթե այդպիսի քրեական իրավախախտումների կատարումը որոշվել է Մոնտենեգրոյի դատարանի կամ միջազգային քրեական տրիբունալի վերջնական վճռով:

3) Եթե սույն հոդվածի 1-ին եւ 2-րդ կետերով նախատեսված հանցագործությունը կատարվել է հարկադրանքի, վատ վերաբերմունքի, անվտանգության վտանգման, ազգային, էթնիկական կամ կրոնական խորհրդանիշների ծաղրանքի, այլ անձի գույքի վնասման, հուշարձանների,

հուշակոթողների կամ մահարձանների պղծման միջոցով, ապա հանցագործը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ մեկից մինչև ութ տարի ժամկետով:

4) Յուրաքանչյուր ոք, ով սույն հոդվածի 1-3-րդ կետերով սահմանված հանցագործությունը կատարում է պաշտոնական դիրքի չարաշահմամբ, կամ եթե այդպիսի հանցագործությունները հանգեցնում են անկարգությունների, բռնության կամ Մոնտենեգրոյում բնակվող ազգերի, ազգային փոքրամասնությունների կամ էթնիկ խմբերի համատեղ կյանքին սպառնացող այլ ծանր հետեւանքների, ապա նա սույն հոդվածի 1-ին կետով սահմանված հանցագործության համար պատժվում է ազատազրկմամբ՝ մեկից մինչև ութ տարի ժամկետով, իսկ 2-րդ եւ 3-րդ կետերով սահմանված հանցագործության համար՝ ազատազրկմամբ՝ երկուսից մինչև տասը տարի ժամկետով:

«Հասարակական կարգի եւ խաղաղության մասին» օրենք

Հոդված 19

Ազգային, ռասայական կամ կրոնական ծագման, էթնիկական ծագման կամ այլ անձնական հատկանիշների հիմքով վիրավորանքներ հնչեցնելը՝ ելույթի, գրության, նշանների միջոցով կամ այլ եղանակով:

«Խտրականության արգելքի մասին» 2014 թվականի օրենք

Հոդված 9ա

Իրավախախտում է համարվում հետեւյալը.

«Գաղափարների, հայտարարությունների, տեղեկությունների եւ կարծիքների արտահայտման ցանկացած ձեւ, որը տարածում, հարուցում, խրախուսում կամ արդարացնում է անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ խտրականությունը, ատելությունը կամ բռնությունը՝ նրանց անձնական հատկանիշների պատճառով, այլատյացությունը, ռասայական ատելությունը, հակասեմականությունը կամ անհանդուրժողականության վրա հիմնված ատելության այլ ձեւեր, ներառյալ՝ ազգայնականության, փոքրամասնությունների նկատմամբ խտրականության եւ թշնամանքի ձեւով արտահայտված անհանդուրժողականությունը»:

Ռումինիա

Ռումինիայի քրեական օրենսգիրք

Հոդված 369. Ատելություն կամ խտրականություն հրահրելը

Հանրության շրջանում անձանց խմբի նկատմամբ ցանկացած միջոցով
ատելություն կամ խտրականություն հրահրելը պատժվում է ազատազրկմամբ՝
վեց ամսից մինչև երեք տարի ժամկետով, կամ տուգանքով:

«Խտրականության դեմ պայքարի մասին» օրենք. Կառավարության Թիվ 137/2000 որոշում (ԿՈ) (սակայն վարչական է)

Հոդված 2, պարբերություն (1). Համաձայն սույն որոշման՝ խտրականությունն ընկալվում է որպես ցանկացած տարբերակում, բացառում, սահմանափակում կամ նախընտրություն՝ հիմնված ռասայի, ազգության, էթնիկական ծագման, լեզվի, կրոնի, սոցիալական կատեգորիայի, կարծիքների, սեռի, սեռական կողմնորոշման, տարիքի, հաշմանդամության, ոչ վարակիչ քրոնիկ հիվանդության, ՄԻԱՎ/ՁԻԱՀ կարգավիճակի, խոցելի կատեգորիայի անդամակցության, ինչպես նաև ցանկացած այլ չափորոշի վրա, որն ունի մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների կամ օրենքով ճանաչված իրավունքների՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական եւ մշակութային տիրույթներում կամ հասարակական կյանքի ցանկացած այլ ոլորտում սահմանափակման, ճանաչման վերացման նպատակ կամ նման ազդեցություն, դրանց հավասար պայմաններով օգտագործման կամ իրացման վրա ազդեցություն:

Հոդված 2, պարբերություն (5). Ռասայի, ազգության, էթնիկական ծագման, լեզվի, կրոնի, սոցիալական կատեգորիայի, կարծիքների, սեռի, սեռական կողմնորոշման, խոցելի կատեգորիայի անդամակցության, տարիքի, հաշմանդամության, փախստականի կամ ապաստան հայցողի կարգավիճակի կամ որեւէ այլ չափորոշի վրա հիմնված ցանկացած վարքագիծ, որը հանգեցնում է վախեցնող, թշնամական, նվաստացնող կամ վիրավորական միջավայրի ստեղծման, համարվում է ոտնձգություն եւ ենթակա է վարչական պատժի:

Հոդված 15. Համաձայն սույն որոշման, եթե օրենքը չի պատկանում քրեական իրավունքի գործողության ոլորտին, վարչական իրավախախտում է համարվում հրապարակայնորեն դրսևորված ցանկացած վարքագիծ, որն ունի ազգային շովինիստական քարոզչության հատկանիշներ, ռասայական կամ ազգային ատելություն սերմանելու հատկանիշներ, կամ այն վարքագիծը, որը նպատակ ունի թիրախավորել կամ թիրախավորում է արժանապատվության ոտնահարումը կամ ստեղծում է վախեցնող, թշնամական, նվաստացնող, ստորացնող կամ վիրավորական մթնոլորտ՝ ուղղված անձին, անձանց խմբին կամ համայնքին՝ ելնելով նրանց՝ որոշակի ռասայի, ազգության, էթնիկական խմբի պատկանելությունից, կրոնից, սոցիալական կատեգորիայից կամ խոցելի կատեգորիայից կամ կարծիքներից, սեռից կամ սեռական կողմնորոշումից:

Մերքիա

Մերքիայի քրեական օրենսգիրք

Ազգային, ռասայական եւ կրոնական ատելություն եւ անհանդուրժողականություն հրահրելը

Հոդված 317

- 1) Յուրաքանչյուր ոք, ով հրահրում կամ խորացնում է ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելություն կամ անհանդուրժողականություն Մերքիայում բնակվող ժողովուրդների եւ էթնիկ համայնքների շրջանում, պատժվում է ազատազրկմամբ՝ վեց ամսից մինչեւ հինգ տարի ժամկետով:
- 2) Եթե սույն հոդվածի 1-ին կետում նշված հանցագործությունը կատարվում է հարկադրանքի, վատ վերաբերմունքի, անվտանգության խաթարման, ազգային, էթնիկական կամ կրոնական խորհրդանիշների ծաղրանքի, այլ անձանց վնասելու, ապրանքներ վնասելու, հուշարձանների, հուշակոթողների կամ շիրմաքարերի պղծման միջոցով, ապա հանցագործություն կատարողը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ մեկից մինչեւ ութ տարի ժամկետով:
- 3) Յուրաքանչյուր ոք, ով սույն հոդվածի 1-ին եւ 2-րդ կետերում նշված հանցագործությունները կատարում է պաշտոնական դիրքի կամ լիազորությունների չարաշահմամբ, կամ եթե այդ հանցագործությունները հանգեցնում են անկարգությունների, բռնության կամ Մերքիայում բնակվող ժողովուրդների, ազգային փոքրամասնությունների կամ էթնիկ խմբերի համակեցությանը սպառնացող այլ ծանր հետեւանքների, ապա նա սույն հոդվածի 1-ին կետում նշված հանցագործության համար պատժվում է ազատազրկմամբ՝ մեկից մինչեւ ութ տարի ժամկետով, իսկ սույն հոդվածի 2-րդ կետում նշված հանցագործության համար՝ ազատազրկմամբ՝ երկուսից մինչեւ տասը տարի ժամկետով:

Ռասայական եւ այլ տեսակի խտրականությունը

Հոդված 387

- 1) Յուրաքանչյուր ոք, ով ռասայի, մաշկի գույնի, կրոնի, ազգության, էթնիկական ծագման կամ այլ անձնական հատկանիշների պատճառով խախտում է մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք երաշխավորված են միջազգային իրավունքի համընդհանուր ընդունված

կանոններով եւ Սերբիայի կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրերով, պատժվում է ազատազրկմամբ՝ վեց ամսից մինչեւ հինգ տարի ժամկետով:

2) Սույն հոդվածի 1-ին կետում նշված պատիժը նշանակվում է ցանկացած անձի նկատմամբ, որը կազմակերպություններին կամ անհատներին հետապնդում է մարդկանց հավասարության մասով նրանց հանձնառության պատճառով:

3) Յուրաքանչյուր ոք, ով քարոզում է մի ռասայի նկատմամբ մյուսի գերազանցության գաղափարներ կամ քարոզում է ռասայական անհանդուրժողականություն կամ հրահրում է ռասայական խտրականություն, պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեք ամսից մինչեւ երեք տարի ժամկետով:

4) Յուրաքանչյուր ոք, ով տարածում (քարոզում) կամ այլ կերպ հանրությանը հասանելի է դարձնում տեքստեր, պատկերներ կամ գաղափարների կամ տեսությունների ցանկացած այլ ներկայացում, որոնք նպաստում կամ հրահրում են ատելություն, խտրականություն կամ բռնություն ցանկացած անձի կամ խմբի նկատմամբ՝ ելնելով նրանց ռասայից, մաշկի գույնից, կրոնական պատկանելությունից, ազգությունից, էթնիկական ծագումից կամ որեւէ այլ անձնական հատկանիշից, պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեք ամսից մինչեւ երեք տարի ժամկետով:

5) Յուրաքանչյուր ոք, ով հրապարակայնորեն սպառնում է կատարել ավելի քան չորս տարի ժամկետով ազատազրկման ձեռով պատժի ենթակա հանցագործություն անձի կամ խմբի նկատմամբ՝ նրանց ռասայի, մաշկի գույնի, կրոնի, ազգային պատկանելության, էթնիկական ծագման կամ որեւէ այլ անձնական հատկանիշի պատճառով, պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեք ամսից մինչեւ երեք տարի ժամկետով:

Բռնի վարքագիծ մարզական միջոցառումների կամ հանրային հավաքների ժամանակ

Հոդված 344ա

1) Յուրաքանչյուր ոք, ով ֆիզիկական հարձակում է գործում կամ ներգրավվում է խառնաշփոթի մեջ մարզական միջոցառումների կամ հանրային հավաքների մասնակիցների հետ, բռնություն է գործադրում կամ զգալի արժեք ունեցող գույք վնասում մարզական միջոցառում կամ հանրային հավաք այցելելիս կամ այնտեղից հեռանալիս, սպորտային հաստատություն է բերում կամ սպորտային խաղահրապարակ, միջոցառման հանդիսատեսների խմբի կամ հանրային հավաքներին մասնակցող մարդկանց վրա նետում

առարկաներ, հրավառության կրակներ կամ այլ պայթուցիկ, դյուրավառ կամ վնասակար նյութեր, որոնք կարող են մարմնական վնասվածքներ պատճառել կամ վտանգել սպորտային միջոցառմանը կամ հանրային հավաքին մասնակցող անձանց առողջությունը, առանց թույլտվության մտնում է սպորտային հրապարակ կամ տրիբունայի այն հատվածը, որը նախատեսված է մրցակից թիմը սատարողների համար եւ հրահրում է բռնություն, վնասում մարզական հաստատությունը, դրա սարքավորումները, սարքերը եւ կայանքները, սպորտային միջոցառման կամ հանրային հավաքի ժամանակ դրսևորում է վարքագիծ կամ կարգախոսներ հնչեցնում կամ պաստառներ կրում՝ սադրելու համար ազգային, ռասայական, կրոնական կամ որեւէ այլ տեսակի ատելություն կամ անհանդուրժողականություն՝ խտրական որեւէ պատճառի հիման վրա, ինչը հանգեցնում է միջոցառմանը կամ հավաքին մասնակցող մարդկանց նկատմամբ բռնության կամ նրանց հետ ֆիզիկական վեճի, պատժվում է ազատազրկմամբ՝ վեց ամսից մինչեւ հինգ տարի ժամկետով, եւ տուգանքով:

Խտրականության արգելքի մասին օրենքը

Խտրականության ձեւերը

Հոդված 5

Խտրականության ձեւերն են ուղղակի եւ անուղղակի խտրականությունը, ինչպես նաեւ հավասար իրավունքների եւ պարտականությունների սկզբունքի, պատասխանատվության ենթարկելու սկզբունքի, խտրականություն դրսևորելու, ատելության խոսք արտահայտելու, ինչպես նաեւ խռովարար եւ նվաստացնող վերաբերմունք դրսևորելու նպատակով միավորվելու սկզբունքի խախտումը:

Ատելության խոսք

Հոդված 11

Արգելվում է հանրային մարմիններում եւ այլ հրապարակումներում, հավաքներում եւ հանրության համար հասանելի վայրերում, հաղորդագրություններ կամ խորհրդանիշներ գրելով եւ ցուցադրելով եւ այլ եղանակներով արտահայտել գաղափարներ, տեղեկություններ եւ կարծիքներ, որոնք անհատի կամ անձանց խմբի նկատմամբ խտրականություն, ատելություն կամ բռնություն են հրահրում՝ ելնելով նրա կամ նրանց անձնական հատկանիշներից:

Իսպանիա

Իսպանիայի քրեական օրենսգիրք

Ուկրաինա

Ուկրաինայի քրեական օրենսգիրք

Հոդված 161. Քաղաքացիների հավասարության խախտումը՝ ելնելով նրանց ռասայից, ազգությունից կամ կրոնական նախասիրություններից

1. Ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանք եւ ատելություն հրահրող դիտավորյալ գործողությունները, ազգային պատիվն ու արժանապատվությունը նվաստացնելը կամ քաղաքացիների՝ իրենց կրոնական համոզմունքների նկատմամբ ունեցած զգացմունքները վիրավորելը, ինչպես նաեւ իրավունքների ուղղակի կամ անուղղակի ցանկացած սահմանափակում կամ քաղաքացիներին ուղղակի կամ անուղղակի արտոնությունների տրամադրում՝ ելնելով ռասայից, մաշկի գույնից, քաղաքական, կրոնական եւ այլ համոզմունքներից, սեռից, էթնիկական եւ սոցիալական ծագումից, գույքային կարգավիճակից, բնակության վայրից, լեզվական կամ այլ հատկանիշներից՝ պատժվում են տուգանքով՝ չհարկվող նվազագույն եկամտի երկուհարյուրապատիկից մինչեւ հինգհարյուրապատիկի չափով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ առավելագույնը հինգ տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով, կամ առանց

դրա:

2. Նույն գործողությունները, որոնք ուղեկցվում են բռնությամբ, խաբեությամբ կամ սպառնալիքներով, ինչպես նաև կատարվում են պաշտոնատար անձի կողմից՝

պատժվում են տուգանքով՝ չհարկվող նվազագույն եկամտի հինգհարյուրապատիկից մինչև հազարապատիկի չափով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ երկուսից մինչև հինգ տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով, կամ առանց դրա:

3. Սույն հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ կետերով նախատեսված ցանկացած այդպիսի գործողություն, որը կատարվել է անձանց կազմակերպված խմբի կողմից, կամ որը ծանր հետեւանքներ է առաջացրել՝

պատժվում է ազատազրկմամբ՝ հինգից մինչև ութ տարի ժամկետով:

(Հոդված 161՝ 2009 թվականի նոյեմբերի 5-ի Թիվ 1707-VI (1707-17) օրենքի տարբերակում)

Հոդված 300. Բռնություն եւ դաժանություն, ռասայական, ազգային կամ կրոնական անհանդուրժողականություն եւ խտրականություն քարոզող աշխատանքների ներմուծումը, պատրաստումը կամ տարածումը

1. Բռնություն եւ դաժանություն, ռասայական, ազգային կամ կրոնական անհանդուրժողականություն եւ խտրականություն քարոզող աշխատանքների ներմուծումը Ուկրաինա՝ վաճառքի կամ տարածման նպատակներով, կամ դրանց պատրաստումը, պահպանումը, փոխադրումը կամ նույն նպատակներով այլ տեղաշարժում, վաճառք կամ տարածում, ինչպես նաեւ այդպիսի աշխատանքների ստեղծման գործընթացին այլ անձանց մասնակցել պարտադրելը՝

պատժվում է տուգանքով՝ չհարկվող նվազագույն եկամտի մինչեւ հարյուրհիսնապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ առավելագույնը վեց ամիս ժամկետով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով՝ բռնություն եւ դաժանություն, ռասայական, ազգային կամ կրոնական անհանդուրժողականություն եւ խտրականություն քարոզող աշխատանքների, ինչպես նաեւ դրանց պատրաստման եւ տարածման միջոցների բռնագրավմամբ:

2. Կինոնկարների եւ տեսաֆիլմերի հետ կապված նույն գործողությունները, որոնք քարոզում են բռնություն եւ դաժանություն, ռասայական, ազգային կամ կրոնական անհանդուրժողականություն եւ խտրականություն, ինչպես նաեւ բռնություն եւ դաժանություն, ռասայական, ազգային կամ կրոնական անհանդուրժողականություն եւ խտրականություն քարոզող աշխատանքներն անչափահասներին վաճառելը կամ անչափահասների շրջանում այդպիսի աշխատանքներ տարածելը՝

պատժվում է տուգանքով՝ չհարկվող նվազագույն եկամտի հարյուրապատիկից մինչեւ երեքհարյուրապատիկի չափով, կամ ազատության սահմանափակմամբ՝ առավելագույնը հինգ տարի ժամկետով՝ բռնություն եւ դաժանություն, ռասայական, ազգային կամ կրոնական անհանդուրժողականություն եւ խտրականություն քարոզող կինոնկարների եւ տեսաֆիլմերի, ինչպես նաեւ դրանց պատրաստման եւ ցուցադրման միջոցների բռնագրավմամբ:

3. Սույն հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ կետով նախատեսված ցանկացած այդպիսի գործողություն, որը կրկնվել է կամ կատարվել է մի խումբ անձանց կողմից նախնական հանցավոր համաձայնությամբ, ինչպես նաեւ պարտադրել է անչափահասներին մասնակցել բռնություն եւ դաժանություն, ռասայական, ազգային կամ կրոնական անհանդուրժողականություն եւ խտրականություն քարոզող աշխատանքների ստեղծմանը՝

պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեքից մինչեւ հինգ տարի ժամկետով՝

որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով, եւ բռնություն ու դաժանություն, ռասայական, ազգային կամ կրոնական անհանդուրժողականություն եւ խտրականություն քարոզող աշխատանքների, կինոնկարների եւ տեսաֆիլմերի, ինչպես նաեւ դրանց պատրաստման եւ ցուցադրման միջոցների բռնագրավմամբ:
(Հոդված 300՝ 2009 թվականի նոյեմբերի 5-ի Թիվ 1707-VI (1707-17) օրենքի տարբերակում)

Միացյալ Թագավորություն

«Հասարակական կարգի մասին» օրենք, 1986թ.

Բաժին 18

Բառեր օգտագործելը կամ վարքագիծ դրսևորելը կամ գրավոր նյութեր ցուցադրելը

- 1) Անձը, որն օգտագործում է սպառնացող, վիրավորող կամ անարգող խոսքեր կամ դրսևորում այդպիսի վարքագիծ կամ ցուցադրում է սպառնացող, վիրավորող կամ անարգող ցանկացած գրավոր նյութ, մեղավոր է իրավախախտման կատարման մեջ, եթե՝
 - ա) նա դրանով մտադիր է հրահրել ռասայական ատելություն, կամ
 - բ) հաշվի առնելով բոլոր հանգամանքները՝ ամենայն հավանականությամբ դրանով կհրահրվի ռասայական ատելություն:

Բաժին 19

Գրավոր նյութեր հրապարակելը կամ տարածելը

- 1) Անձը, որը հրապարակում կամ տարածում է սպառնացող, վիրավորող կամ անարգող գրավոր նյութեր, մեղավոր է իրավախախտման կատարման մեջ, եթե՝
 - ա) նա դրանով մտադիր է հրահրել ռասայական ատելություն, կամ
 - բ) հաշվի առնելով բոլոր հանգամանքները՝ ամենայն հավանականությամբ դրանով կհրահրվի ռասայական ատելություն:
- 2) Սույն բաժնով նախատեսված իրավախախտման գործով վարույթում մեղադրյալի համար, որը թերեւս դիտավորություն չի ունեցել հրահրել ռասայական ատելություն, պաշտպանություն է համարվում այն հանգամանքն ապացուցելը, որ ինքը տեղյակ չի եղել նյութի բովանդակությունից եւ չի

կասկածել ու որեւէ հիմք չի ունեցել կասկածելու, որ դա սպառնացող, վիրավորող կամ անարգող բնույթ է կրում:

3) Սույն մասում ներառված՝ գրավոր նյութերի հրապարակման կամ տարածման վերաբերյալ հղումները վերաբերում են հանրության կամ հանրության մի հատվածի համար դրանց հրապարակմանը կամ տարածմանը: